

KNIHA VE 21. STOLETÍ 2007

KONFERENCE KNIHA VE 21. STOLETÍ

Téma: „Klasická kniha vedle jiných informačních zdrojů“

7.– 8. února 2007

Elektronickou verzi zpracovala a redakčně upravila:
Mgr. Libuše Foberová

Slezská univerzita v Opavě
Filozoficko-přírodovědecká fakulta
Ústav bohemistiky a knihovnictví
2007

Obsah

1.	Jaroslav Bakala <i>Na okraj překladů ze zahraniční literatury</i>	6
2.	Zuzana Bariaková <i>Nie je kniha (papierová) ako kniha (elektronická)</i>	10
3.	Hana Bartošová <i>Inspirace architekturou v knižní kultuře v českém kubismu</i>	13
4.	Zuzana Bornová <i>Nesnesitelná lehkost elektronického publikování</i>	15
5.	Małgorzata Fedorowicz <i>Usługi biblioteczne dla osób niepełnosprawnych – obowiązek, czy wybór bibliotek publicznych?</i>	19
6.	Libuše Foberová <i>Veřejné knihovny odborníkem na krásnou literaturu</i>	25
7.	Tomáš Gec <i>Knihovny ve 21. století – nové možnosti, výzvy a hrozby</i>	28
8.	Marta Germušková <i>Kniha a čitateľ vo 21. storočí</i>	37
9.	Kateřina Homolová <i>Kniha – informace s duší</i>	45
10.	Aleš Hrazdil <i>Klasický katalogizátor a obsahová analýza netištěných dokumentů : nevážné zamyšlení</i>	47
11.	Barbora Koneszová <i>Uplatnění knihy jako vhodného média v nemocničním prostředí</i>	50
12.	Tomasz Kruszewski <i>Biblioterapia wprowadzwnie w problematykę</i>	52
13.	Anton Lauček <i>Kniha ako zdroj informácií, ktoré sa čitateľ nemal dozvedieť</i>	58
14.	David Mach <i>Knihovna Matice slezské</i>	62
15.	Hana Marešová <i>Proměny lineárního textu (čtení) ve 21. století</i>	67
16.	Libor Martinek <i>Regionální literatura z hlediska literárně-komunikačního aspektu</i>	75
17.	Joanna Mielczarek <i>Pytanie o granice literatury – prognozy pisarzy końca XX w.</i>	83
18.	Irena Mierzwowá <i>Elektronický biografický slovník Těšínského Slezska</i>	86

19.	Lenka Müllerová	
	<i>Nakladatelské texty jako součást tištěné knihy</i>	87
20.	Martina Petříková	
	<i>K fragmentárnemu písaniu Jany Bodnárovej : Mandolína z knihy Insomnia</i>	92
21.	David Piňos	
	<i>Tradiční versus elektronické – souboj nebo symbióza?</i>	97
22.	Jindra Planková	
	<i>Srovnání a hodnocení elektronických informačních zdrojů</i>	105
23.	Milan Sobotík	
	<i>K zacelení teoretických mezer ve vývoji informační vědy z aspektu západního pojetí</i> :.....	115
24.	Vincenc Streit	
	<i>Knihy a autorské právo</i>	118
25.	Jiří Urbanec	
	<i>Současná česká literatura a její šíření</i>	123
26.	Igor Zmeták	
	<i>Historické knihy a informační společnost</i>	126
27.	Viera Žemberová	
	<i>Na spojnicích autorského kódu</i>	129
	<i>Program konference Knihy ve 21. století – Opava 7. až 8. února 2007</i>	135

Recenze:**Mgr. Eva Bazalová****Mgr. Tomáš Gec****Anotace:**

Sborník příspěvků z mezinárodní konference „Kniha ve 21. století“, která se konala na Slezské univerzitě v Opavě - Filozoficko-přírodovědecké fakultě - Ústavu bohemistiky a knihovnictví ve dnech 7.-8. února 2007, se zabýval postavením klasické knihy vedle jiných informačních zdrojů. Předkládané texty si všímají vývoje, trendů a směrů veřejného knihovnictví, elektronického publikování a literární vědy, které s problematikou úzce souvisejí.

© Slezská univerzita v Opavě

Slovo úvodem

Zanikne kniha v době elektroniky?

Takovou otázku měli na mysli pořadatelé konference, jejíž přednesené referáty nyní putují k odborníkům a čtenářům vůbec. A referentů bylo hodně – Čechů, Slováků a Poláků, kdo se zamýšleli nad současnou situací i nad vývojovými trendy. Poměrně mladá Slezská univerzita v Opavě, která na rozdíl od jiných nových vysokých škol vznikla bez návaznosti na již existující fakultu nebo fakulty, tedy doslova „na zelené louce“, chce přihlížet ve svém rozvoji ke všemu, co je nové, potřebné nebo i problematické, zkrátka k tomu, co nejširší veřejnost zajímá. To je nesporně i často diskutovaná otázka, zda kniha „papírová“ nebude brzy vytlačena masově přístupnými texty na internetu. Jak vidělo tuto záležitost široké spektrum přednášejících, naleznete na dalších stránkách. Mají pravdu či nikoliv? Více ukáže budoucnost. Nicméně i zachycení současného stavu a jeho zhodnocení má význam právě i pro budoucnost.

Doc. PhDr. Jiří Urbanec, CSc.,
vedoucí Ústavu bohemistiky a knihovnictví

1. Jaroslav Bakala

Na okraj překladů ze zahraniční literatury

Irwin D. Yalom vkládá v textu románového díla do úst filozofa Friedricha Nietzscheho slova: "*Nesmírně se zajímám o presokratovské filozofy a v souvislosti s nimi jsem zjistil, že je nezbytné studovat texty v původním jazyce. Překladaelé jsou pokaždé nepoctiví - samozřejmě nechtěné, ale nedokážou opustit svůj historický rámec. A jistě ani rámec své vlastní osoby.*"¹ Nezjišťoval jsem, zda jde o parafrázi Nietzscheova tvrzení z některého jeho spisů, nebo o beletristický výrok přizpůsobený Nietzscheově exaltovanému vyjádřování. Dobře nemůžeme do užitečné konzumpce včleňovat tak extrémní klasifikaci překladatelských prací, zvláště ponecháme-li bokem semiologický souboj mezi slovem a realitou. Sám cituji-li překladem sdělení z některého pramene ke středověkým dějinám napsané v latině nebo řečtině, považuji pro případnou čtenářovu kontrolu uvést i původní překládaný text, protože se translace takových pramenných informací do jisté míry rovnají interpretacím překladatele. Pro překlady moderních knih můžeme zvažovat jako spolehlivý úsudek, totiž že kvalitní přeložení přispívá k pozitivnímu nadnárodnímu transféru znalostí a krásna.

Nepovažuji za vhodné pokoušet se zde o zevrubný a komplexně zaměřený rozbor otázek, které vyvstávají jak při reálné překladatelské praxi, tak při stanovení pravidel pro dokonalý překlad. Nehodlám také při poukazech na konkrétní závady při translacích jazykově původních děl do jiných řečí věnovat pozornost i úsilí upozorňováním na takové překladové bludy, které výrazně pozměnily smysl překládaného úseku. Dále zmiňované konkrétní překladové chyby a nepřesnosti jsou předkládány na víceméně náhodném výběru a týkají se zkreslenosti u jednotlivých lexik. Nemám za to, že by uváděné případy narušovaly průnik do smyslu příslušného textu, ale v každém případě náležejí ke kazům krásy ve slovesném projevu a přinášejí i něco věcné zmatkovitosti. Přestože nevytvářejí pro čtenáře zvláště děsivý blud, charakter těchto příkladů jakýmsi způsobem přivádí k nárokům, které bychom mohli uplatňovat pro žádoucí kvalitu překladatelské práce.

S překladovou nepřesností se setkáváme také ve zmiňovaném Yalomově románu. Podává se tam stručná informace o antisemitsky zaměřeném soudním procesu podle textu "v Galícii".² Zeměpisný název "Galicia" je v anglickém jazyku užívám pro dvě oblasti, a to pro Galicii v severozápadním Španělsku a pro Halič neboli Haličsko v západní Ukrajině. V příslušné kapitole románu šlo jednoznačně o Halič. Za jinou překladatelskou nepřesnost v zeměpisném názvosloví z této knihy můžeme oprávněně považovat údaj "vesnička v Thuringen".³ Jako český adekvát se užívá pro zemi zvanou německy Thuringen, anglicky Thuringia název Durynsko.

S nepřesností, nikoliv však úplně neobvyklou, se setkáme v českém překladu románu francouzského autora Jean-Pierra Dugreignea o Ludvíku XIV. Tam se zaznamenává jako heraldicky příslušné oslovení pro krále nebo královnu titul Výsost.⁴ Nemám sice k dispozici originální francouzský text románu, ale indicie prokazují bezpečně, že francouzský autor užíval titulu "Majesté", jehož adekvát v české řeči představuje titul "Veličenstvo". Tato nepřesnost patrně souvisí i s dosti značnou zmatkovitostí při uplatňování oslovovacích titulů v českých dramatických dílech.

S překlady titulů ze světa vysoké aristokracie vyvstávají problémy, jestliže pro termín v cizím jazyce nemáme v češtině přesný adekvát. Ve francouzštině titul "le prince" znamená v české řeči buď "princ" ve smyslu titulu pro příslušníka panovnické dynastie, nebo "kníže" jako vysoký titul pro příslušníky jiné šlechtické vrstvy. Tedy při překladu francouzského textu s titulem "le prince" do českého je povinnen překladatel na podkladě kontextu aplikovat významově příslušný český výraz. Před poměrně mnoha lety, v čtyřicátých nebo padesátých letech minulého století jsem měl možnost shlédnout francouzský film natočený podle proslulého románu Fjodora Michajloviče Dostojevského *Idiot*.⁵ Tehdy francouzské rozmluvy z děje filmu byly českým divákům

zprostředkovány titulky v češtině. Dabing ještě nenáležel tehdy k užívaným způsobům pro přetlumočení cizojazyčných hovorů ve filmech. Hlavní postava Dostojevského knihy i onoho francouzského filmu kníže Lev Nikolajevič Myškin ve francouzském znění scénáře byl uváděn s titulem "prince". V českých titulcích se objevil titul princ. Myškin však nepatřil mezi prince ruského carského rodu, nýbrž k ostatní ruské šlechtě. Tedy přiměřená translace vyžadovala v českém překladu titul "kníže". V moderním českém překladu Dostojevského románu se užívá přesný titul kníže.⁶ Ovšem český text byl zpracován překladem z ruského originálu, v němž však ruský výraz "knjaz" neobsahuje homonymitu francouzského titulu. Další příklad nepřesného překladu francouzského titulu "prince" se vztahuje na přetlumočení do slovenštiny, leč ze zřetele sledovaných konkrétních translačních nepřesností přísluší k sledovanému námětu. V románu Alexandra Dumase staršího *Dáma z Monsoreau* vystupuje princ František z Anjou. V překladu se však francouzský výraz "prince" zaznamenává titulem "knieža".⁷

Jestliže nám stejný translační problém s titulem nevystává při překladu z ruštiny, neznamená to, že se nesetkáme s pochybením při převodu ruského textu do českého jazyka. Setkal jsem v českém překladu ruské práce o napoleonských válkách s údajem o francouzském maršálovi s jménem Davu.⁸ Neznám však vojevůdce s maršálskou hodností tohoto jména v Napoleonově armádě. Podle dalších souvislostí jsem zjistil, že jde o maršála Davousta s pravopisem spelovaným v české abecedě de - a - ve - o - u - es - te. Překladatel tedy měl před sebou text napsaný v azbuce ve znění "Davu". Pokud by to odpovídalo pravopisu francouzského jména, pak by prepis do ruského textu zněl "Davy", tedy překládající do češtiny měl vědět, že se pravopis jím uvedeného jména v podobě "Davu" nemohl shodovat s přeloženým textem z azbuky.

V překladu knihy detektivních příběhů Erle Stanley Gardnera se setkáme s údajem, že vrahova oběť měla v krvi 32 procent alkoholu a s několika dalšími údaji o dvouciferných počtech procent alkoholu v krvi člověka.⁹ Neměl jsem k dispozici anglický text knihy. Naprosto nejde počítat s tím, že by autor, zkušený advokát, napsal takový nesmysl. Tvrzení v českém překladu spíše připomíná situační vtíp, když u nějakého kamaráda, jenž nepatří k odpůrcům ostřejšího pitiva, hovoříme o množství krve v jeho oběžném alkoholu. Na jiném místě stejné knihy nacházíme sdělení, podle něhož mořská jachta s kajutami, s dalšími provozními místnostmi, s velkými lodními šrouby a s obrovskými motory vážila 130 liber, tj. přibližně 59 kg.¹⁰ Samozřejmě i na tomto místě máme před sebou nesprávné přetlumočení.

Vybírám jen několik málo příkladů z translačních prohřešků. Jako účel svého sdělení jsem nehodlal předložit soupis velkého počtu překladových omylů a nepřesností. Setkával jsem s takovými ve větším počtu a někdy i se zkreslujícími otištěnou informací. Nepochybně byste na podkladě vlastní četby přeložených děl mohli takový seznam doplnit vlastními zkušenostmi. Jakýsi stěžejní smysl mého vystoupení na konferenci o knize v 21. století spočívá v zamyšlení nad přístupy, které by odstranily nebo alespoň minimalizovaly takové závady. Dovolím si, abych nezůstal jenom u obecně formulovaných postulátů, vycházet z uvedených příkladů. Jak uvádím již výše, nenímám a ani se nepovažuji za dostatečně kvalifikovaného k tomu, abych formuloval nějaké komplexní instrukce pro dobrou překladatelskou práci. Omezují se na přístupy, které by zabraňovaly takovým závadnostem, s nimiž jsem se setkával někdy i častěji a jichž se dotýkají uvedené příklady.

Upozornuji výše na nepříliš šťastný překlad v Yalomově románu o životě Friedricha Nietzscheho v podobě "Galicie". Důvodem pro neužití správné zde zeměpisné translace v podobě "Haličsko" mohly být buď mylná domněnka o příslušnosti použitého názvu pro provincii ve Španělsku, nebo rozpaky nad zeměpisným obsahem jména, které se v angličtině užívá pro dvě různé krajiny, či prostě snahou nezdržovat se příliš věcnou identifikací. V této třetí eventualitě spatřuji nejpravděpodobnější odpověď. Svědčí o tom, že se překladatelka nenamáhala, aby zjistila, jak zní český název pro zemi zvanou "Thüringen". Za jakousi omluvu však můžeme považovat, že patrně ani autor v originálu neužil příslušného anglického adekvátu "Thuringia". Jestliže tento první

příklad naznačuje možnost rozpaků, a tedy předpoklad pro určitou míru pochopení, zůstává však pro mne nepochopitelný nesprávný překlad z citovaného románu francouzského autora pro oslovení krále, a to v podobě "Výsost". Indicie prokazují, že ve francouzském originálu nebylo na příslušných místech textu užito termínu "Altezza", tedy francouzského slova pro titul "Výsost". Snad byla překladatelka jaksi předběžně zmatena častým nesprávným používáním titulu "Výsost" v českých televizních inscenacích pro postavy s královskou hodností.

Můžeme konstatovat, že výchozí nedbalost vedoucí k pochybením v překladech těchto dvou knih vychází z nedostatečného seznámení s realitami tam sledovaných dějů. Obdobné lze říci i o nepřesném překladu francouzského slova "le prince". V tomto případě je však pro překládajícího úkol zkomplikován tím, že tímto francouzským výrazem stojí Čech nebo Slovák před homonymem. Tím se však zvyšuje profesní povinnost překladatele, aby použil významově přiměřený překlad v souladu s poznáním patřičné reality. Průnik k relativně širšímu seznámení s věcnými údaji týkajícími se překládaného textu se zvyšuje u překladu ruského díla, na jehož se stránkách se vyskytují francouzská nebo anglická jména. Uvedenou chybu s domnělým Napoleonovým maršálem nesoucím jméno Davy je třeba zvažovat v překladu z ruštiny jako neomluvitelnou. Každý překladatel ruské literatury jazyka ví totiž, že se přepisy anglických a francouzských jmen v ruském textu psaném azbukou zachycují víceméně fonetickým záznamem. Podivili bychom se, kdybychom v překladu ruského pojednání o Shakespearovi četli podobu "Šejkspír". Takový průšvih se ovšem nedopustí žádný český rusista, ale zkoumat, jaké jméno se skrývá za fonetickým zněním "Davu" vyžaduje intenzivnější ponor do náležitých věcných informací, a tedy zpomalení překladatelské práce. Nepodezřívám ono pochybení jako projev překladatelské neznalosti, ale jako důsledek nechuti prodlužovat dobu vlastní práce.

Zmíněné mylné překlady metrických informací z Gardnerových detektivních románů patrně nebyly způsobeny přímou neznalostí přiměřených věcných skutečností, nýbrž značnou nepozorností. Nechce se věřit, že by oba překladatelé citovaného díla přijímali jako věryhodné údaje o opilosti způsobené obsahem alkoholu v krvi v poměrech několik desítek procent. Obdobně jako nepřijatelnou můžeme uznávat důvěru o váze rozměrné a značně vybavené mororizované námořní jachty menší než jeden metrický cent.

Pokusím-li se zodpovědět otázku, k jakým požadavkům na translace ze zahraniční literatury přivádějí uvedená konkrétní překladatelská pochybení, shrnuji v podstatě připomínky sdělené výše. V zájmu přehlednosti patřičných závěrů shrnu je do těchto bodů:

a/ zejména respektovat reality příslušného zeměpisného, časového i společenského prostředí z překládaného díla;

b/ spolehlivě ovládat i aplikovat pravopisné zvláštnosti překládaného cizího jazyka, jako např. fonetické přepisy vlastních jmen v ruštině;

c/ zjistit a opravit okamžité věcné nonsensy, které vyvstaly v prvopisu překladu;

d/ věnovat více času a práce revizi pravopisného zpracování překladu s účelem vyhnout se uváděným i případně jiným chybám.

Poslední bod prozrazuje, že jsem se neodvážil pokusit se o systémový komplexní přehled závad, jaké se mohou vyskytnout v překladatelské práci. Důvod pro jenom dílčí náhled lze shrnout do skutečnosti, že mi nedovolily časové i odborné předpoklady pro diskusní vystoupení, abych se problematikou obíral v celé šíři a seznámil s příslušnou teoretickou literaturou a ji prostudoval. Nečiním si také naděje, že bych i při ucelenějším podáním prolomil hradby, které brání překladatelům v České republice věnovat více času při jejich práci. V duchu slyším: "Co bys od nás chtěl za ty peníze, které dostáváme za překlady literárních děl?"

Poznámky:

1/ YALOM, I. D.: *Když Nietzsche plakal. Román o romantické posedlosti, osudu a lidské vůli.* Překlad z angl. "When Nietzsche wept". Přel.: Ivana Hlaváčová. Praha 2000, s. 53.

2/ Tamtéž, s. 36.

3/ Tamtéž, s. 26.

4/ DUFREIGNE, J.-P.: *Ludvik XIV. Východ Slunce 1637 - 1661.* Překlad z franc. orig. "Louis XIV, Le lever du Soleil". Přel.: Irena Blažková. Praha 2005, s. 15 a j.

5/ Nemám zachovány v paměti bližší údaje o zmíněném francouzském filmu. Zjistit je sice nelze zařadit mezi nemožnosti, ale vyžadovalo by to dosti zdlouhavé zjišťování. Protože obsah filmu a jeho umělecká kvalita nejsou předmětem naší zmínky o něm, časově náročná sondáž se jeví jako zbytečná.

6/ DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Idiot.* Překlad z rus. orig. "Idiot". Přel. Tereza Silbernágllová. Praha 1995, s. 6 a j.

7/ DUMAS, A.: *Dáma z Monsoreau.* Překlad z franc. orig. "La Dame de Monsoreau, La Chevalier de Bussy". Přel. Viera Millerová. Bratislava 1974, s. 27 a j.

8/ S politováním zjišťuji, že jsem ztratil evidenci o příslušném excerptu, takže na rozdíl od jiných v textu zaznamenaných případů nemohu sdělit příslušná bibliografická data.

9/ GARDNER, E. S.: *Tříkrát obhájce Perry Mason.* Překlad angl. novely "The Case of the Grinning Gorilla". Přel.: Lucie Gregorová a Karel Gregor. Praha 1993, s. 107 - 108.

10/ Tamtéž, s. 276. Překl. angl. novely "The Case of the Sleep Walker's Niece".

2. Zuzana Bariaková

Nie je kniha (papierová) ako kniha (elektronická)...

V našom príspevku sa budeme zaoberať komparáciou klasickej (papierovej) knihy (učebnice) a elektronickej (e-book) knihy (učebnice).

Za základný rozdiel medzi klasickou učebnicou chápanou ako tradičný didaktický prostriedok a novými médiami používanými (nielen) vo vyučovaní sa považuje ich rôzne smerovanie. Pokiaľ papierová kniha je založená na tradícii istých výrobných postupov a vnímania hmotných kvalít knihy percipientmi, elektronické médiá (medzi ktoré radíme aj elektronické učebnice) sú založené na informačnom móde.

Prvá tradícia si vyžaduje obrovské priestory knižníc a druhú je možné obmedziť do rozmerov miniatúrnych elektronických čipov.

V histórii výchovy a vzdelávania postavenie učebnice bolo pomerne pevné (ako jedno z hlavných médií poznania a nosič informácií od vynájdenia kníhtlače Gutenbergom), menila sa však jej funkcia, a tým aj obsah, vnútorná štruktúra, jazyk a štýl.

Jej jednoznačné určenie je dané tým, že je zameraná na osobnosť žiaka. Miesto učebnice najvýraznejšie determinovalo postavenie žiakov v učebnom procese.

V starších didaktických systémoch, najmä pod silným vplyvom herbartovskej didaktiky v prvej polovici devätnásteho storočia, v sústave ktorej bol žiak objektom jednostranne riadeným zo strany učiteľa, učebnica bola takmer jediným prameňom poznávania a osvojovania skutočností.

Na druhej strane pod vplyvom didaktických názorov J. A. Komenského, J. A. Pestalozziho, A. Diesterwega a iných prenikali do vyučovania názory, v ktorých sa zdôrazňovala aktívna stránka osobnosti žiaka.

Dobre spracovaná učebnica, ako poukazuje J. Průcha v *Moderní pedagogike*, predstavuje „dômyselné médium s bohatou, členenou štruktúrou a s funkčne konštruovanými komponentmi.“ (Průcha, 1997, s. 278).

Konfrontáciou rôznych didaktických systémov sa postupne formovali náhľady na miesto a funkciu učebnice.

Takéto vymedzenie pojmu „učebnica“ nám naznačuje potrebu objasnenia významu samotných funkcií učebnice. Na tomto mieste je potrebné uviesť naše presvedčenie o identických didaktických funkciách klasických a elektronických učebníc, bez ohľadu na ich divergentnú povahu.

V pedagogickej literatúre sa uvádzajú rôzne typy funkcií, ktoré by učebnica ako didaktický prostriedok výučby mala spĺňať.

Podľa D. D. Zujeva má učebnica spĺňať nasledovné funkcie:

a) *informačnú*: fixovať učivo a spôsoby činností, ktoré si majú žiaci osvojiť, tzn. určiť základné učivo, ktoré si musí osvojiť každý žiak;

b) *transformačnú*: didakticky transformovať vedecké poznatky s prihliadnutím na zásadu prístupnosti a primeranosti;

c) *systemizačnú*: zabezpečiť logickú postupnosť a nadväznosť učiva;

d) *upevňovanie vedomostí a sebakontroly*: poskytovať pomoc, oporu pri osvojovaní si učiva, pri orientácii v ňom a pri aplikácii vedomostí;

- e) *sebvzdelávaciú*: formovať potrebu a schopnosť samostatne sa vzdelávať;
- f) *integrujúcu*: zabezpečiť pomoc v prípade učenia sa z rozličných zdrojov;
- g) *koordinujúcu*: zabezpečiť funkčné využitie všetkých didaktických prostriedkov, ktoré majú slúžiť k rozšíreniu a prehĺbeniu učiva, ale v súlade s učivom v učebnici;
- h) *rozvíjajúcu a výchovnú*: formovanie hodnotových postojov žiakov (Zujev, 1986, s. 67 – 68).

J. Průcha na rozdiel od Zujeva vymedzuje len tri základné funkcie učebnice:

1. *Informačná*: učebnica prezentuje, predkladá, ponúka učebný obsah, ktorý je súborom informácií. Tieto informácie sa ponúkajú žiakom verbálnou, obrazovo alebo kombinovanou formou.

2. *Riadiaca učenie a výučbu*: učebnica ako didaktický prostriedok, ktorý riadi žiakovo učenie, ale aj učiteľovu výučbu.

3. *Organizačná*: organizuje učenie žiaka a súčasne ho orientuje o spôsoboch jej využívania (pomocou pokynov, registra, obsahu, marginálií...) (Průcha, 1997, s. 278).

Podľa Tureka by však učebnica mala spĺňať okrem už uvedených funkcií aj funkciu motivačnú, ktorej naplnenie by malo viesť nielen k motivácii, ale aj ku vzbudeniu a udržaniu záujmu pri učení sa z nej.

Učebnica by prostredníctvom svojich funkcií mala realizovať dosiahnutie predpokladaného cieľa výučby.

Ak sa vrátíme k funkciám učebnice, východiskovou sa javí informačná, ktorá ovplyvňuje funkcie ďalšie.

Klasická učebnica je zvyčajne oproti elektronickej učebnici charakterizovaná:

- *prevahou textu* (na rozdiel od *rovnocennosti textu a obrazu* v elektronickej prostredí);
- *obrazom ako ilustráciou* (Grafická stránka je zväčša jednoduchá a pre žiačky a žiakov nemotivujúca – „dva druhy písma“ či „pár čiernobielych obrázkov“, kým grafická úprava e-učebníc zvyšuje ich atraktivnosť a aj motiváciu žiakov a žiačok.);
- *linearitou* (sekvenčné usporiadanie oproti *nelinearite* „plocha – priestor“ v e-učebnici);
- *členením na kapitoly a podkapitoly* (oproti viacerým rovinám štruktúry a možnosťami *hypertextu*);
- *neinteraktivitou* (oproti *interaktivite* – možnosť integrácie zvuku, videosekvencií, animácií...);
- *nerozširovateľnosťou* (Je nemožné robiť dotlač (aktualizovať) učebnice s každým novým poznatkom, čo pri e-učebniciach nie je problém.).

Medzi hlavné a časté nedostatky klasickej učebnice patrí nízka motivácia a pasívna pozícia učiacich sa, na druhej strane sa spomína technická jednoduchosť, a ekonomická nenáročnosť.

Pri rozboře vytipovaných e-učebníc, ktoré sú uverejnené v prostredí slovenského internetu, sme však zistili, že skôr ako o e-učebnice ide o zdigitalizované kópie klasických učebníc, o mechanické prenosy pôvodných obsahov vzdelávania do digitálnej podoby. Nie sú ponukou nových možností, ide len o inováciu formy, ktorá je typická pre elektronickej prostredie. Listy a strany klasickej učebnice nahradili snímky a fragmenty, orientáciu podľa strán nahradil navigačný dizajn podľa navigačného modelu, prevracanie listov nahradilo klikanie a rolovanie.

Po prvých pokusoch s tvorbou tzv. e-učebníc je zrejmé, že je potrebné, aby aj pri ich tvorbe spolupracovali odborníci z rozmanitých oblastí: informatiky, lingvistiky, pedagogiky, psychológie či

filozofie. Netreba zabúdať ani na metódy, ktoré využívajú médiá a reklamná sféra.

Nepochybnou výhodou e-učebníc (okrem už vyššie spomenutých) je ich dostupnosť a nevypredateľnosť. Učebnice netreba rozmnožovať, jeden exemplár je potencióálne prístupný pre všetkých obyvateľov planéty, ktorí sú napojení na sieť. Ich povaha umožňuje plnotextové (tzv. fulltext) vyhľadávanie v celej učebnici, robiť vlastné poznámky priamo do textu, modifikovať ich a zvýrazňovať samotný text.

Posledná časť predchádzajúcej vety je rovnako dobre použiteľná aj pre charakteristiku rôznych odborných príručiek a encyklopédií (aj učebníc), kde vo zvýšenej miere pociťujeme potrebu nečítať ich lineárne (sekvenčne), ale vyhľadávať určité informácie podľa obsahu, indexu vecného či menného, porovnávať ich a navzájom dopĺňať. Encyklopédie sú primárne určené ku konzultáciám, zvyčajne sa nečítajú od začiatku do konca, ako je to bežné pri beletristických textoch.

E-učebnice pomocou hypertextových odkazov umožňujú namiesto časovo náročného vyhľadávania a porovnávania informácií z rozličných zdrojov dopátrať sa k poznatkom omnoho rýchlejšie.

Hypertext bol po prvýkrát popísaný v roku 1945 spisovateľom Vannevarom Bushom v článku *As we may think*, pojem hypertext však vymyslel v roku 1965 Theodor Nelson, ktorý uskutočnil aj jeho prvú počítačovú realizáciu.

Hypertext je mimoriadne efektívny spôsob navigácie v textových dokumentoch. (Hovoríme o textoch, môžu to byť však aj obrázky, audiotexty, hudba, videosekvencie alebo všetko spolu ako multimediálne objekty, ale pre zjednodušenie používame pojem text.) Umožňuje vyvolať podrobnejšie, nadväzujúce, rozširujúce informácie k pojmu, ktorý je v danom texte špecificky označený (druhom písma, farbou písma, podčiarknutím) – tzv. hypertextový odkaz. Okrem rýchlosti je dôležitá aj pohodlnosť vyhľadávania informácií. Táto otvorená štruktúra umožňuje prechádzať informáciami nelineárne alebo bez vopred definovaného začiatku či konca. Zo zobrazenia doplnkových informácií sa možno vrátiť na miesto, odkiaľ boli vyvolané, alebo pokračovať v hľadaní a upresňovaní.

Na druhej strane je táto sloboda zaťažená oveľa väčším bremenom mentálneho spracovania textu a samozrejme, je veľkým problémom aj kvalita informácií, ku ktorým sa žiaci a žiačky môžu cez hypertextové odkazy dostať. Ich fyzický vek a mentálna úroveň je pri triedení závažnosti a vierohodnosti informácií v prostredí internetu handicapom.

Ak sa na záver vynára otázka, čomu dať prednosť, klasickej učebnici alebo e-učebnici, neodpovieme jednoznačne. Budúcnosť si zrejme vyžiada väčšiu ponuku e-učebníc vzhľadom na rýchly rozvoj dištančného vzdelávania a e-learningu, dostupnosti internetu či elektronických príloh dnešných klasických kníh. Jedno je isté, že kvalitné učebnice – v papierovej či elektronickej podobe – popri všetkých známych problémoch sú v učebnom procese nenahraditeľné.

Literatúra:

Kolektív autorov. *Komplexný pohľad na multimédiá*. 1. vyd. Banská Bystrica : Koprint, 2001. ISBN 80-8055-556-7.

e-Books. [online]. Dostupný z WWW: <http://www.volny.cz/akatolicky/e_book.htm>.

ECO, U. *Od internetu ke Gutenbergovi* [online]. Glosy.info, duben 2005. Dostupný z WWW: <<http://glosy.info/texty/od-internetu-ke-gutenbergovi/>>. ISSN 1214-8857.

FF UK Praha. Dostupný z WWW: <<http://ucjtk.ff.cuni.cz/publikace/14-06/maresova.html>>.

PRŮCHA, J. *Moderní pedagogika*. 1. vyd. Praha : Portál, 1997. 495 s. ISBN 80-7178-170-3.

ZUJEV, D. *Ako tvoriť učebnice*. 1. vyd. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1986. 296 s.

3. Hana Bartošová

Inspirace architekturou v knižní kultuře v českém kubismu

Svým příspěvkem bych chtěla navázat na putovní výstavu *Kniha v českém kubismu*, která proběhla kromě Muzea umění v Olomouci i v Moravské galerii v Brně a v prostorách Domu U černé Matky boží v Praze, kde je nyní stálá expozice Národní galerie věnována právě českému kubismu. Cílem této výstavy bylo podat základní přehled o české kubistické knize i o umělcích-designérech, kteří ji vytvářeli. Představeny byly zejména práce nejvýznamnějších knižních tvůrců tohoto stylového zaměření - Vratislava Huga Brunnera, Františka Kysely, Jaroslava Benda a Methoda Kalába.

Zvýšený zájem o užité umění po roce 1900 přinesl i nové přístupy ke knižnímu designu. Krátce po sobě se objevují knižní úpravy ve stylu symbolismu, dekadence a secese, přičemž jednotlivé stylové prvky se často prolínají. Změna se projevuje mimo jiné i na stránkách uměleckých časopisů. Podobně jako v zahraničních publikacích typu *Ver sacrum* se i v *Moderní revui* či *Volných směrech* objevují zmínky o knihách, které upoutávají z hlediska designu, a o umělcích, kteří se aktivně zajímají o knižní úpravu. Diskuzi o moderní knize se samozřejmě nejvíce věnoval profesní časopis českých typografů *Typografia*. Vychází i řada knih o knižní výrobě a technikách, mj. *Preissigův Barevný lept a barevná rytina* (1909), dále knihy Karla Dyrynka *Pravidla sazby typografické* (1908), *Krásná kniha* (1909), *Typograf o knihách* (1911) a *Úprava vazeb knižních* (1911) od Ludvíka Bradáče. V letech 1912–1914 se v české knižní grafice začíná prosazovat řada nových tendencí, jež reflektují zájem umělců o abstraktní umění, reformu knižní kultury, jakož i o nový středostavovský životní styl tohoto období. Tehdy vznikla Skupina výtvarných umělců, která se v roce 1911 oddělila od spolku Mánes. Členy nového uskupení modernisticky cítících umělců se stali malíři Josef Čapek, Vincenc Beneš, Antonín Procházka, Emil Filla, Václav Špála, architekti - Josef Chochol, Josef Gočár, Pavel Janák, spisovatelé – Karel Čapek, František Langer a teoretikové - Vincenc Kramář, V. V. Štech. Vedoucí architekti Skupiny Josef Gočár, Pavel Janák a po krátkou dobu svého členství i Vlastislav Hofman byli také aktivními designéry nábytku a keramiky. Na rozdíl od minulosti viděl Janák v novém užitém designu oblast naprosté svobody pro umělce, který přestává být pouhým dekorátérem a stává se tvůrcem kulturních hodnot.

Knižní design po roce 1900 se přiklání k lomeným liniím a geometrizaci ornamentu a zcela se odpoutává od ladných křivek, kterých si tak cenila secese. V souvislosti s morfologií lomeného stylu vznikla i idea takto jednotně upravené knihy jako celku (jedna a táž lomená kompozice je použita např. na obálce, vazbě, hřbetu i předsádce knihy). Typografická úprava vnitřního tiskového bloku knihy však většinou na tuto vnější kompozici nenavazuje, což lze vysvětlit kubistickým směřováním k jednoduchosti a snahou o to, aby kniha nebyla „předekorována“. Neexistuje v podstatě žádné lomené písmo kromě návrhu Vojtěcha Preissiga z roku 1914, které bylo použito pouze v jednom nerealizovaném knižním projektu.

Osobnosti na pomezí volného a užitého umění, jimž se podařilo ve spolupráci s reformními typografy aktivně praktikovat nové principy knižní tvorby, jsou především František Kysela, Jaroslav Benda a Vratislav Hugo Brunner. Architekt Pavel Janák ve svém retrospektivním hodnocení přikl této trojici nezpochybnitelný primát v úsilí o vytvoření moderní české knihy. V *Ročence československých knihtiskařů* z roku 1922 se o nich vyjádřil takto: „Tvořili-li knihu, tvořili ji nikoli jako zvláštnost, jako povýšené umělecké dílo, které z daného prostředí chce uniknout, ale vycházeli a opírali se o možnosti tisku, usilovali o dílo, které by se řídilo obecně platnými zákony výtvarnými, jaké ovládají stejně všechna výtvarná umění. Proto jejich knihy nejsou kuriozitami, výjimkami, ale pevnou součástí celé doby, patří jak průmyslu, tak umění, a proto také

jejich tvořivost nikdy nechybuje, neochabuje a neumdlévá. Kniha a papír byly pro ně jen materiálem, který třeba právě tak produševnit a stejně dobově věcně rozřešit jako vše ostatní, co tvoří součásti naší kultury“. Janákovi se zdálo, že všem třem je společný zájem o technologii a ochota s ní experimentovat, čímž se ideově vzdalovali předchozí převážně malířské generaci „Mánesa“. Myšlenka krásné knihy je rozvíjena ve specificky postsecesním stylu, tedy ve smyslu střídmosti a zdrženlivosti vůči luxusnímu designu. Janákovu trojici je však nutno rozšířit zvláště o typografy, kteří byli nejen prostředníky mezi designem a vlastní výrobou, ale byli také tvůrci. Typografickou lahůdkou jsou zejména práce Methoda Kalába.

Ve výčtu významných knižních designérů tohoto období možná postrádáte ještě jméno Josefa Čapka, který vytvořil stovky knižních obálek, zvláště v meziválečném období. Jeho knižní umění se těžko zařazuje do běžných kategorií nebo snad jen jednoho stylu a zasluhovalo by zvláštní pojednání. Čapek si vytvořil svůj vlastní dynamický styl, jehož příkladem je obálka k překladu Apollinairova Pásma nebo Němcovy sbírky Sebe i vás.

Kubistický design navazuje na éru „krystalománie“, která zachvátila umělce v 2. polovině 19. století a fascinace krystalem jako nejčistší formou neztrácela po roce 1900 nic na své intenzitě. Pavel Janák vytvořil v roce 1911 známou sérii krystalických dóz, Josef Chochol vypracoval v návrhu Hodkova činžovního domu kubistickou fasádu v jakémisi fasetovém charakteru a zhruba ve stejné době postavili Emil Králíček a Matěj Blecha ve Spálené ulici v Praze další kubistický dům, jehož jméno zní prostě Diamant. Knižní design tohoto období přechází od ostrých krystalických tvarů k různým hvězdicovitým kompozicím a jiným geometrickým ornamentům. Kubistická knižní výzdoba je také v mnoha případech „narušena“ různými florálními motivy, některé obálky mají výrazně narativní charakter. Po roce 1918 se projevuje nástup národního sentimentu a folklórní motivy zdůrazňují nově nabytou autonomii českého regionu. Charakteristickým stylem po vzniku republiky se stal tzv. rondokubismus. Architektonický rondokubismus vyvrcholil Janákovým krematoriem v Pardubicích a Gočárovou Legiobankou v Praze. V oblasti užitého umění je typickým příkladem dětská stavebnice kupeckého krámků Ladislava Sutnara nebo nábytek pro dětský pokoj Pavla Janáka. Polokruhové a obloučkové kompozice se objevují i v knižní výzdobě. Dlužno poznamenat, že avantgardní tendence rondokubismus, na rozdíl od lomeného stylu předválečného období, již neměl a nastupující funkcionalisté a avantgarda v čele s Karlem Teigem jím hluboce opovrhovali.

4. Zuzana Bornová

Nesnesitelná lehkost elektronického publikování

Pro název svého příspěvku jsem parafrázovala titul světoznámého spisovatele Milana Kundery. Chtěla jsem tím naznačit, jak snadno se dá v dnešní době publikovat právě pomocí internetu. V podstatě kdokoliv se může stát virtuálním Hemingwayem, Karlem Máchou, Charlesem Bukowskim, Chandlerem, záleží jen na jeho literárním vkusu, tvůrčím rozletu a míře exhibicionismu. Při brouzdání po různých webových stránkách, jsem narazila na četné internetové diskuze. Diskuze se liší od klasického chatu tím, že je zpravidla vedena k určitému tématu a předpokládá se, že příspěvky jsou rozsáhlejší. Účastník takovéto diskuze se může nenásilně poučit, vzdělat i něco zajímavého si přečíst. Kromě seriózních polemik na internetu nalezneme desítky diskuzí na rozličná témata, o kterých by nás ani nenapadlo diskutovat, nebo o kterých se ve slušné společnosti nemluví. Neodolala jsem a začala jsem některé diskuze sledovat. Jedná se o neuvěřitelný materiál. Naivní příspěvky se střídají s ostrými útoky, vulgaritou, nechybí ironie a nadsázka, na kterou se nachytají noví prostáčky, do kterých šije parta stálých příspěvateľů a ostřílených diskutérů. Několik měsíců pravidelně sleduji diskusní fórum, které se tematicky věnuje oblastem: aranžování, bydlení a designu, zahradě a pokojovým rostlinám. Samostatná sekce je věnována ostatní diskuzi a nezařazeným příspěvkům. A právě tato sekce se těší největší oblibě klevetilek, grafomanů, ostrých hochů a filozofujících dam i naivních příspěvateľů, kteří ještě většinu příspěvků berou smrtelně vážně a jsou ochotni za svou pravdu a čest položit život.

Kouzlo internetového publikování spočívá v tom, že uživatel přistupuje pod anonymní přezdívkou - nickem (z angl. Nickname). Invence diskutéra se již projeví při výběru nicku Megha, Tigra, --, Oprah, Pinkalinka. Vedle těchto originálních nicků působí ostatní Zdeny, Vendulky a Milanové fádne a bez fantazie, a možná i proto jsou odsouzeni v diskusním fóru hrát druhou ligu. Nositele atraktivních nicků můžeme většinou zařadit do kategorie prudičů, kteří navštěvují jakoukoliv diskuzi ve snaze rozhádat doposud klidně diskutující členy. Mnohdy rozproudí smršť tak bouřlivých reakcí, že odvedou diskutující od tématu, za co je po 125. reakci farizejsky napomenou. Ve specializovaných diskuzích, například o pěstování pokojových rostlin, si často dávají diskutéri jména květin, které pěstují, takže se prudký názorový střet může odehrát mezi Phapiem a Cattleyí, což zvyšuje atraktivitu celé hádky.

Anonymita zbavuje příspěvatele zábran a dává mu křídla jako nejlepší energetické nápoje. Ve snaze rozproudit diskuzi, vyprovokovat ostatní pasivní účastníky k jakékoliv reakci, projevuje zakladatel diskuze nevšední péči volbě vhodného názvu, neboť atraktivní název přitahuje pozornost a zájem. Pokud není diskuze připomínkována a vytahována diskutujícími na pořad dne, bez milosti se propadá do propadliště dějin. Název diskuze nemusí být vždy nutně inteligentní, ba právě naopak, mnohdy zaručeně zabírá a přitahuje úplně hloupý název: *Jak prát švédské utěrky, který se dočkal několika vláken* (přeloženo pokračování), *Kolik je "půl odměrky prášku" anebo moje první pračka*, *Jak odstranit kapky vody z nerez dřezu*. Tyto diskuze dokáží čtenáře poučit, přinést nové informace o trendech v uklízení, pocvičit a osvěžit tabulku a převody měrných jednotek, ale dozvíte se také spoustu detailů i z intimního života příspěvatele. Účastníkům diskuze evidentně nevadí, že se v mnoha případech jedná o manipulaci s příspěvatelem, s cílem nalákat je ke koupi zázračných hadříků, teleskopických košťat a dalších produktů. Na pochvalné příspěvky o zázračných čistících prostředcích se nabalují nové a nové účastnice, toužící po tom zázračném hadříku, který v podstatě sám a bez námahy umyje celý dům.

Konfliktem zavánějící diskuze typu *Nesahajú mi ani po hlezna a aj tak ostávam* vyžadují ostré diskutéry. Je zřejmé, že do nich nebude přispívat nick se jménem Lucínek, ale například ostřílený Galský rek.

Většinu diskuzí lze charakterizovat tímto schématem. K tématu Jak vyměnit žárovku může diskuze probíhat tímto způsobem, vybírám pouze zásadní body:

První uživatel napíše příspěvek o tom, že vyměnil žárovku a zeptá se ostatních, co oni na to a jaké mají zkušenosti.

Čtrnáct uživatelů ihned píše o podobných zkušenostech o výměně žárovky a o tom, jak různě mohou být žárovky vyměňovány.

Sedm uživatelů upozorní na to, jak nebezpečné může vyměňování žárovky být.

Další uživatel vyzve diskutující, aby přesunuli téma do sekce "Světlo".

Dva uživatelé vystoupí na obhajobu toho, že téma mělo být přesunuto do sekce "Elektrické spotřebiče".

Šest uživatelů poukáže na gramatické chyby v příspěvcích, týkajících se předchozích příspěvků o výměně žárovky.

Pět uživatelů napadne 7 předchozích příspěvů a poukáže na gramatické chyby, které oni sami udělali v jiných příspěvcích.

Čtyři uživatelé se začnou dohadovat o terminologii, zda se má říkat "žárovka" nebo "výbojka".

Nyní nastoupí diskutéři tzv. "průmysloví profesionálové", kteří všechny účastníky informují o tom, že správný termín je "světlo".

Patnáct uživatelů tzv. "vševědů" o sobě prohlašují, že jsou také odborníci z průmyslu a že výraz "žárovka" je naprosto správný.

Jedenáct uživatelů přispěje k obraně příspěvků tohoto fóra a budou říkat, že všichni používáme žárovky, a proto jsou ty příspěvky vlastně relevantní.

Třicet šest uživatelů obohatí diskuzi o to, která z metod výměny žárovky je nejlepší, kde nakoupit nejlepší žárovky, která značka žárovek funguje nejdéle a pro jakou techniku výměny hlasují.

Sedm uživatelů vloží příspěvky s odkazy, kde mohou ostatní uživatelé vidět různé druhy žárovek.

Čtyři uživatelé ihned prověří, zda jsou odkazy funkční a dávají správné odkazy.

Třináct uživatelů, kteří budou odkazovat na všechny příspěvky napsané do současnosti, kompletně je citovat a to včetně všech hlaviček a podpisů, a nakonec svého příspěvku přidají "Já taky".

Jeden uživatel, který se zeptá, jak vyměnit kolo u auta, takže se všechen ten cirkus bude opakovat.

Diskuze na ryze odborná témata např. Pěstování orchidejí bývají méně konfliktní a jdou poměrně přímo k podstatě věci. I zde ovšem probleskuje ryzí člověčina, když nepozorný uživatel se dotáže na problém, který se projednával několik příspěvků před tím. I zde se čtenář dozví, zda dotyčná pěstitelka má pochopení pro svého koníčka v rodině, šikovného manžela na výrobu okenních parapetů a poliček, popřípadě je podán detailní výčet úsluh a ústupků, které byla dotyčná nucena vykonat, aby se kýženého závěsného systému dočkala. Překvapivě jsou zde sdílní i muži, kteří spřádají intriky, jak donutit manželku, aby jim upletla závěsy na květináče ze sisalu apod. V celku však diskuze plyne klidně vpřed, takže i když si ji otevřou ostřílení rozeštvávači a matadoři slovních přestřelek z jiných fór, jsou zmateni příspěvkem na téma vodivosti vody, měření přítomnosti mikroskopických chemických sloučenin v půdě, vlhkosti vzduchu, složení pěstebního substrátu apod. Občas vznikají konflikty a plamenné diskuze na téma, zda jsou lepší coco chipsy nebo lignocel a zda destilovaná voda je to pravé ořechové pro naše miláčky, ale účastníci orchidejářských diskuzí se drží tématu jak helvetské víry a neuhnou ze svých pozic, nedají se rozvrátit žádným rušivým elementem mimo sledované téma. Bouře se zklidňuje fotografiemi nových výpěstků, omluvami a ujištěním, aby dotyčný uražený expert neopouštěl diskuzi, neboť jeho přítomnost je žádoucí ba nenahraditelná. I v těchto ryze odborných příspěvcích vyplyne na povrch lidský prvek, kdy se mimo jiné dozvíme, že pěstiteli se rozpadlo manželství a jeho žena mu nechala schválně zmrznout květiny venku. Tento hanebný čin je kolektivně odsouzen, protože takové věci se opravdu nedělají. Ublížený pěstitel je pak hýčká a konejšen pěstitelkami začátečnicemi, kterým odkrývá svůj mail a po delší časové prodlevě v rámci konverzace „nechtěně“ vyplyne, že už se zase musí navštívit, protože se dlouho neviděli. Pisatelka se sice v zápětí omluví, že to mělo být řečeno mimo

zraky všech, ale my ostatní se můžeme pouze domnívat a závidět, popřípadě si představovat, které okvětní plátky byly tak podrobně zkoumány...

Pokud bychom se podívali na svět internetových diskuzí z pohledu literárních žánrů, převládají různé návody, rady a popisy, tedy příspěvky hodící se do publikací typu příruček. Mnohdy jsou tyto popisy, rady a návody doplněny bohatým doprovodným materiálem, fotografiemi. Najdou se ovšem diskusní fóra, která si již mohou klást literární ambice. Vlastní básnická tvorba se často nachází v tématech, kde by ji nikdo nehledal: Např. : *Kolik rumu je třeba při přípravě bramborového salátu, Kolik je nás tady před půlnocí nebo Pojd'me si zazpívat.*

Diskuzi *Tajemno* by šikovný autor mohl využít do pořadu Věřte nevěřte, To nevymyslíš, eventuelně by některé příspěvky mohly být bez uzardění použity do časopisu Stopy hrůzy, nebo by z nich mohlo vzniknout komorní drama. Argumenty jsou podloženy odkazy a svědectvími, že se vše probírané skutečně stalo, buď přímo dotyčným, nebo v jeho rodině eventuelně armádě kamarádek kamarádek....

Diskuze se rozjíždí obligátním položením dotazu:

Má tady někdo nějaké zážitky a zkušenosti? Tarot astrologie, numerologie nebo dokonce kabala a černá magie? Věříte tomu? Co si o tom myslíte?

A již se chytají další:

Vykládám karty i taroty a věřím tomu maximálně. O černé magii ani nepřemýšlím, jeden bývalý přítel ji provozoval, byl žoldák a někdy z něj šel strach. V té době jsem se tím já nezabývala. Taky mám zařízený byt (dle možností) podle zásad feng-shui.

Nevykládám karty, ale věřím tomu taky....i když to kolikrát nevyšlo. I když vím, že moji bývalé tchýni to vyšlo....tedy spíš její kamarádce...a bylo to dost kruté....takže se toho zároveň i bojím...

Když se všichni zainteresovaní vyjádří k tomu zda věří či nevěří, nastupuje otázka financí, kolik za to vlastně ty kartářky chtějí.

Nikdy jsem ani neuvažovala o tom, že bych ke kartárce šla, tak ani nevím, co taková služba obnáší, ale nějak si neumím představit, že to dělají zadarmo. Pokud ano, co je podle vás k předpovědím motivuje?

Snad pomoc bližnímu!

Nevím.....to se přiznám, byla to kamarádka mé kamarádky, ale nebere peníze od nikoho.

Chtěla bych Ti oponovat.Každá kartářka nebere peníze....já byla fakt u jedné a nechtěla nic.....něco vyšlo, něco né.....strach byl, ale myslím si, že všechny nejsou jen na ty penězky....?

Po vyřešení finančních otázek začíná jít do tuhého, objevují se první gramatické nedostatky. V případě této diskuze dostalo zabrat slovo výjimečný (cca 5 příspěvků) nejagilnější jazykový purista byl označen za tajného agenta Ústavu pro jazyk český AV a diskuze pokračuje dál rebelským výkřikem.

"Já to budu psát jako jak chci (dotyčný má na mysli slovo výjimečný), tak když tak mě na to neupozorňujte- prdím na nějaký ústav. Beztak tam nemají co dělat tak aspoň šibují s čárkami, at' vykážou nějakou činnost a můžou vydat nová pravidla!"

O pravidlech pravopisu již bylo řečeno vše a je potřeba vydolovat z přítomných trochu toho tajemna.

Právě jsem se začetla do téhle diskuse a asi hned tak neusnu. Nemáte ještě někdo nějaký horor na dobrou noc?

Nastává smršť neuvěřitelných hororů a vyprávění, které se pro větší věrohodnost přihodily samotným příspěvatelům, rodinným příslušníkům a nejčastěji již zmiňovaným kamarádkám kamarádek.

Slabší jedinci to vzdávají:

„Křindapána, chtěla jsem něco přihodit, ale nějak se tu ochladilo, jezdí mi mráz po těle, zdrháám!!!“

S hodinou duchů diskuze nabírá na obrátkách a v nejlepším končí hybatel diskuze s ujištěním, že přihodí něco opravdu hrůzostrašného, ať ostatní vydrží na příjmu, a odebere se s klidem pod duchnu. Ráno jsou odměněni opravdovým hororem, který se přihodil, komu jinému než kamarádce. Zdá se, že je to vrcholný příběh, který nemůže být přebit žádnou jinou hrůzou a děsem. Ovšem omyl. Přichází na řadu příspěvky informující o podivných spolupracovnících ovládajících černou magii a je žádána rada na obranu proti kouzlům a čarám. Následují další rady, filozofická zamyšlení a děsuplné příběhy, napětí graduje, když tu uživatelka ZdenaP hlásí tajemno v přímém přenosu.

„Hlásím další tajemno. Právě jsem vám vkládala příspěvek a neustále mi počítač hlásí, že v odeslání zprávy došlo k chybě a ejhle příspěvek došel. Ono na tom že je něco mezi nebem a zemí skutečně něco bude.“

Vědec - skeptik jí odpovídá:

Na tom není nic tajemného, milá Zdeno. Jenom na ten počítač příliš pospícháš. Kdyby se všechny tajemné příběhy řádně vědecky prozkoumaly, zbyla by z nich jen velká -0-.

A je vymalováno.

Tvorba na internetu nahrazuje tradiční ústní lidovou slovesnost, šeptandu a vytváří prostředí pro novodobé mýty a legendy. Prostřednictvím internetu se inspiroval i folklorista Petr Janeček ve své knize Černá sanitka a jiné děsivé příběhy. Kniha je první svého druhu u nás a podílely se na ní desítky informátorů, hlavně z diskusních serverů. Janeček ve své knize často připomíná právě vliv internetu. Všechny příběhy označuje za moderní varianty hrůzostrašných legend, pohádek, bájí a pověstí. Folklor nezemřel s národním obrozením a podobné příběhy jsou dnes (spolu s vtipy) jeho nejrozšířenějším projevem. Jen se už nešíří pouze ústně a při draní peří, ale přes bulvární média, a hlavně po internetu. Internet představuje jakousi virtuální pavlač, nevysychající podhoubí pro vznik neuvěřitelných historek, zaručených informací a příběhů, které jsou šířeny rychlostí světla, přibarvovány a vylepšovány dalšími účastníky, takže se někdy k uživateli vrací zpátky ještě bohatší, zaručenější a věrohodnější...

5. Małgorzata Fedorowicz

Usługi biblioteczne dla osób niepełnosprawnych – obowiązek, czy wybór bibliotek publicznych?

Biblioteka jako instytucja społeczna (a może raczej tworzący rzeczywistość biblioteczną bibliotekarze) powinna reagować na zmiany zachodzące w społeczeństwie i jest to rzecz oczywista, na którą od wielu lat zwraca w swoich publikacjach uwagę ceniona polska badaczka Jadwiga Kołodziejska¹. Otaczający nas świat to nie tylko globalizacja i dynamicznie rozwijające się technologie informatyczne, ale także starzejące się społeczeństwa europejskie i częściowo związane z tym wzrost liczby osób niepełnosprawnych. Jeśliby przywołać dane odnoszące się do kwestii niepełnosprawności, to przyjmuje się, iż na świecie 10% populacji dotkniętej jest niepełnosprawnością². W Republice Czeskiej np. 1, 2 mln osób to niepełnosprawni, a zatem ok. 10% społeczeństwa³, natomiast w Polsce to ok. 5, 5 mln osób co stanowi ok. 14 % społeczeństwa⁴. Idąc tym tropem należałoby zatem od bibliotek (zwłaszcza publicznych) oczekiwać nie tylko szybkiego dostępu do poszukiwanej informacji, ale także dostarczenia jej w takiej formie, by była dostępna dla każdego, a nie tylko człowieka młodego, zdrowego i biegłego w nowych technologiach.

Biblioteka przynależy do typu instytucji usługowych. Do podstawowej oferty usług bibliotecznych należą udostępnianie zbiorów oraz udzielanie informacji. Niektórzy badacze w jej obręb włączają również pracę z czytelnikiem⁵. Należałoby rozważyć, czy usługi te w odniesieniu do użytkowników niepełnosprawnych wymagają specjalnego zaprojektowania uwzględniającego bariery, na które napotykają ludzie niepełnosprawni w otoczeniu społecznym, a zatem również w bibliotekach? Niniejszy tekst jest próbą znalezienia odpowiedzi na to pytanie.

Zasadniczą usługą biblioteczną jest udostępnianie zbiorów. Aby w pełni mogli z niej korzystać klienci niepełnosprawni, wśród których są również osoby unieruchomione w domu, niedołążne, czy będące pensjonariuszami domów pomocy społecznej, należy uzupełnić tradycyjne formy jej realizacji o takie, które ułatwią korzystanie z zasobów biblioteki. W anglojęzycznej literaturze przedmiotu zwraca się uwagę na kilka modeli obsługiwanie niepełnosprawnych użytkowników w kontekście miejsca gdzie ono się odbywa:

1. w specjalistycznych ośrodkach bibliotecznych (ang. *special needs center*) koncentrujących się na zaspokajaniu potrzeb bibliotecznych i informacyjnych osób niepełnosprawnych wyposażonych zarówno w alternatywne materiały czytelnicze (ang. *alternative formats, special reading materials*), literaturę przedmiotu z zakresu szeroko pojmowanej niepełnosprawności oraz technologie wspomagające (ang. *assistive technologies, adaptive technologies*),

2. poza siedzibą biblioteki (ang. *outreach*), a zatem w domach pomocy społecznej, świetlicach socjoterapeutycznych, szkołach, szpitalach itd., gdzie utworzono punkty biblioteczne z odpowiednio dobraną kolekcją oraz bezpośrednio w domu klienta, poprzez

¹) Zob. np. J. Kołodziejska, *Drukowany świat*, Warszawa 2003; eadem, *Między teorią a praktyką bibliotekarską*, Warszawa 1985; eadem, *Szerokie okno biblioteki*, Warszawa 2006.

²) *Disability and Rehabilitation WHO Action Plan 2006-2011*. Zob.

http://www.who.int/disabilities/publications/dar_action_plan_2006to2011.pdf [data dostępu: 31.01.2007]

³) L. Krhutová [et al.], *Občané se zdravotním postžením a veřejná správa*, Olomouc 2005, s. 19-22. Zob.

<http://www.mvcr.cz/sprava/priprava/vzorove/postizeni.pdf> [data dostępu: 31.01.2007]

⁴) *Raport z wyników Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2002*. Zob.

http://www.stat.gov.pl/dane_spol-gosp/nsp/spis_lud/lud.htm [data dostępu: 31.01.2007]

⁵) Por. J. Kołodziejska, *Drukowany świat...*, s. 66; J. Wojciechowski, *Bibliotekarstwo: kontynuacje i zmiany*, Kraków 2001, s. 46.

przesłanie zamówionych wcześniej materiałów czytelniczych pocztą lub dostarczenie przez bibliotekarzy lub wolontariuszy,

3. w bibliotece, z której korzysta środowisko lokalne (ang. *mainstreaming*), a więc w integracji ze sprawnymi użytkownikami⁶.

Wybór opcji zależy od potrzeb użytkowników oraz możliwości finansowych, organizacyjnych i kadrowych bibliotek. Z jednej strony tworzenie placówek bibliotecznych nastawionych na obsługę klientów niepełnosprawnych budzi pewne wątpliwości, gdyż bliżej im do segregacji niż integracji społecznej. Z drugiej strony w krajach postkomunistycznych takich, jak Polska czy Czechy nie wszystkie biblioteki publiczne, które jak wiadomo utrzymywane są przez samorządy lokalne, stać na przystosowanie architektoniczne budynku do potrzeb osób z niepełnosprawnością fizyczną, zakup niezbędnych materiałów bibliotecznych czy sprzętu wspomagającego odczytywanie tekstów. Wówczas lepiej mieć jedną ale właściwie przygotowaną placówkę. Na marginesie warto zaznaczyć, iż nie zawsze wspomniane braki wynikają z niedostatków finansowych. Czasami przyczyną jest po prostu niska świadomość zarządzających biblioteką w kwestii możliwości i potrzeb użytkowników niepełnosprawnych.

Usługą mającą ścisły związek z udostępnianiem, a kierowaną do klienta niepełnosprawnego, jest dostarczanie tekstu w formacie pożądanym przez odbiorcę. Upowszechniła się ona w krajach Europy Zachodniej oraz Stanach Zjednoczonych, natomiast w Polsce jej powolna inicjacja ma miejsce jedynie w bibliotekach uczelnianych. Najczęściej mowa tu o digitalizacji całych dokumentów w tradycyjnej czarnodrukowej formie lub ich fragmentów. Jest to niezwykle cenna inicjatywa wychodząca nade wszystko naprzeciw potrzebom niepełnosprawnym studentów, którzy szybko chcą skorzystać z tekstu naukowego. Zapisanie go w wersji cyfrowej pozwala np. niewidomej osobie zapoznać się z treścią poprzez użycie komputera wyposażonego w odpowiednie programy i urządzenia peryferyjne i odsłuchanie go (poprzez syntezytor mowy) lub odczytanie drogą dotykową (za pomocą monitora brajlowskiego). Usługi tego typu prowadzi np. Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego.

Drugą kategorią usług znajdujących się w ofercie bibliotek, to udzielanie informacji. Nieco upraszczając można wśród nich wyróżnić dwie grupy:

4. informacje o bibliotece, odnoszące się do przekazywania danych na temat lokalizacji, zbiorów, organizacji i oferty usługowej biblioteki,

5. informacje tworzone na podstawie zasobów bibliotecznych, o charakterze bibliograficznym bądź faktograficznym.

Właściwe zaprojektowanie owych usług dla klientów niepełnosprawnych wiąże się z koniecznością przygotowania informacji prostej i łatwej do odczytania i zrozumienia. Dlatego też ulotki i foldery o placówce winny być przynajmniej w części nakładem wytłoczone na sztywnym, matowym papierze nie odbijającym światła, na którym tekst dużą czcionką nie będzie nadrukowany na ilustracje. Druki takie staną się wówczas bardziej czytelne zarówno dla osób niedowidzących, dyslektyków jak i seniorów. W odniesieniu do informacji tworzonej na podstawie zasobów bibliotecznych należałoby rozważyć możliwość wyboru formatu ich zapisu (np. czarny druk, nagranie magnetofonowe, dyskietka, płyta CD, brajl).

Istotną kwestią, będącą właściwie już normą w bibliotekach europejskich (np. brytyjskich), jest zamieszczanie na witrynach internetowych poszczególnych bibliotek publicznych wiadomości dotyczących usług dla czytelników niepełnosprawnych wraz z podaniem adresu kontaktowego (e-mail, telefon bądź nick komunikatora internetowego) do bibliotekarza odpowiedzialnego za

⁶ Wells S., *Outreach, special needs centers, and mainstreaming services: options for public library service*, [w:] *Information services for people with developmental disabilities: the library manager's handbook*, ed. by L. L. Walling, M. M. Irvin, Westport; London 1995, s. 211-219.

realizację obsługi specjalnej kategorii użytkowników. Oczywiście w tym kontekście staje się sugestia, aby biblioteczne witryny internetowe, pełniące ważne funkcje informacyjne i promocyjne były dostępne dla niepełnosprawnych użytkowników Internetu. Niektóre z zasad, których należy przestrzegać przy budowaniu stron www to:

6. projektować je tak, by były skonstruowane logicznie i łatwe w nawigowaniu,
7. uwzględniać możliwość przeszukiwania witryny www, unikać ramek i tabel,
8. unikać przesuwających się rysunków i tekstów,
9. używać różnych stylów do prezentacji tekstów i struktury strony⁷.

Obserwując zwiększającą się liczbę dostępnych katalogów online oraz baz tematycznych kwestia właściwego zaaranżowania witryn internetowych stać się powinna priorytetem.

Rozważając problem właściwego przygotowania usług informacyjnych dla klientów niepełnosprawnych należy zwrócić uwagę na pewne pożądane zakresy treściowe informacji faktograficznych takich, jak: edukacja dzieci niepełnosprawnych, rehabilitacja zawodowa i fizyczna, pomoc społeczna, wykazy teleadresowe instytucji samorządowych oraz organizacji pozarządowych, w gestii których leży pomoc niepełnosprawnym itp.

Ostatnia już z palety usług bibliotecznych, a mianowicie praca z użytkownikiem w bibliotece, w odniesieniu do klientów niesprawnych spełniać może funkcję rehabilitacyjną, integracyjną, a nawet korekcyjną. Generalnie przybiera formę indywidualną, zbiorową lub zespołową⁸. W kontekście klienta niepełnosprawnego pojawiają się takie jej postaci, jak: spotkania integracyjne, indywidualne i grupowe zajęcia z osobami niepełnosprawnymi czytelnictwo (np. z niesprawnością intelektualną, niesłyszącymi), promowanie twórczości artystycznej osób niepełnosprawnych, zajęcia edukacyjne organizowane na terenie biblioteki dla dzieci i młodzieży ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, dyskusyjne kluby książki mówionej, konkursy recytatorskie, plastyczne, literackie, przedstawienia teatralne. Ponadto warto wspomnieć o spotkaniach, konsultacjach i szkoleniach dla rodziców, opiekunów i nauczycieli osób niepełnosprawnych organizowanych w bibliotekach.

W Polsce poza wybranymi bibliotekami szkolnymi oraz nielicznymi uczelnianymi, usługi biblioteczne dla użytkowników niepełnosprawnych (zwłaszcza udostępnianie) oferuje się w:

10. bibliotekach nastawionych na klienta dotkniętego konkretną niesprawnością (np. Biblioteka Centralna Polskiego Związku Niewidomych w Warszawie),

11. ośrodkach czytelnictwa chorych i niepełnosprawnych, będących filiami lub oddziałami publicznych bibliotek wojewódzkich lub miejskich, gdzie personel oferuje księgozbiór dobrany pod kątem potrzeb i możliwości odbiorczych czytelnika niepełnosprawnego (zaledwie 9 ośrodków w Polsce),

12. oddziałach i filiach książki mówionej w sieci bibliotek publicznych, oferujących prawie wyłącznie ten rodzaj materiałów,

13. punktach bibliotecznych bibliotek publicznych usytuowanych w instytucjach, w których czasowo lub na stałe przebywają chorzy i niepełnosprawni (np. w domach pomocy społecznej, warsztatach terapii zajęciowej),

14. bibliotekach publicznych „ogólnodostępnych” (z reguły nieprzystosowanych do obsługi niepełnosprawnego użytkownika).

⁷ Irvall B, Nielsen G. S., *Access to libraries for persons with disabilities – checklist*, The Hague: IFLA, 2005, s. 15; *Web Accessibility Initiative of the World Wide Web Consortium* <http://www.w3c.org/wai> [data dostępu: 04.01.2007]

⁸ J. Wojciechowski, *Praca z użytkownikiem w bibliotece*, Warszawa 2000, s. 140.

Warto również zaznaczyć, iż coraz większą popularnością (zwłaszcza w środowisku osób z dysfunkcją wzroku) cieszą się biblioteki wirtualne (np. Biblioteka Publikacji Multimedialnych w Laskach).

Aby niepełnosprawny klient mógł jednak w pełni korzystać z oferty usługowej biblioteki odpowiednio zaprojektowane powinno być środowisko usług, a zatem: dostęp fizyczny, zbiory (zawierające alternatywne materiały czytelnicze), technologie wspomagające. Niezwykle istotnym elementem wspomnianej przestrzeni jest także personel biblioteczny orientujący się w istocie poszczególnych niepełnosprawności oraz potrafiący komunikować się z niesprawnym użytkownikiem.

Dostępność fizyczna niejednokrotnie bywa mylnie kojarzona jedynie z podjazdem dla wózków inwalidzkich i toaletą dla niepełnosprawnych. Tymczasem aby uznać bibliotekę za rzeczywiście a nie fikcyjnie przystępną dla użytkowników niepełnosprawnych należy spełnić o wiele więcej warunków. W anglojęzycznej literaturze przedmiotu można znaleźć zestawienia wskaźników dostępności, które mogą stanowić niezwykle użyteczne narzędzia do badania tego aspektu funkcjonowania bibliotek⁹. Powołując się na wspomniane publikacje należy stwierdzić, iż dostępność fizyczna obejmuje zarówno przestrzeń wokół biblioteki, wejście do niej, jak i dostęp do zgromadzonych materiałów oraz usług bibliotecznych¹⁰. Wśród najistotniejszych elementów należy wymienić m.in.: automatycznie otwierane, bez stopni drzwi wejściowe nie węższe w świetle otworu aniżeli 90 cm; schody i stopnie oznaczone kontrastującymi kolorami; w przypadku budynku kilkukondygnacyjnego winda zaopatrzona w oznaczenia brajlowskie i mowę syntetyczną z przyciskami umieszczonymi nie wyżej aniżeli 120 cm; regulowana wysokość stolików w czytelni (70-75 cm - by osoba na wózku inwalidzkim mogła pod nie podjechać); przynajmniej jedna toaleta przystosowana dla niepełnosprawnych; w przypadku wolnego dostępu do półek odpowiednie odległości pomiędzy regałami (minimum 90 cm, co pozwoli na przejechanie wózka inwalidzkiego); wysokość półek pozwalająca na samodzielne sięganie do nich osobom na wózkach (dla dzieci młodszych to 50-90 cm nad podłogą, dla młodzieży i dorosłych 40-120 cm nad podłogą - dlatego na tej wysokości powinny znaleźć się najważniejsze publikacje); przystosowanie stacji obsługi w bibliotece do wysokości wózków inwalidzkich (lada do wysokości ok. 90 cm ponad poziomem podłogi z minimalną głębokością 50 cm); stosowanie napisów orientacyjnych wykonanych dużą czcionką kontrastującą z tłem oraz w piśmie punktowym Braille'a¹¹.

Na marginesie warto odnotować, iż przytoczone składniki dostępności fizycznej są odzwierciedleniem idei projektowania uniwersalnego (ang. *universal design*), rozumianego jako projektowanie otoczenia, produktów i usług w taki sposób, aby były wykorzystywane przez jak największą grupę ludzi bez względu na ich wiek, możliwości i sytuację. Idea ta powstała na gruncie architektury i powoli jest przeschzczepiana na płaszczyznę bibliotekarstwa, zwłaszcza w kontekście równego dostępu do kultury, edukacji i informacji wszystkich członków społeczeństwa¹². Zapobiega ona tworzeniu dwóch równoległych światów: dla zdrowej większości i niepełnosprawnej mniejszości na rzecz jednego, uwzględniającego różnicowanie korzystających z niego ludzi.

Kolejny element właściwie zaprojektowanego środowiska usług, to zgromadzenie w

⁹) Do ustalenia, czy biblioteka spełnia kryteria dostępności (zarówno w kwestii architektonicznej, proponowanej oferty usług, produktów czy komunikacji interpersonalnej) przydatne są następujące publikacje B. Irvall, G. S. Nielsen, op. cit.; K. C. Wright, J. F. Davie, *Library manager's guide to hiring and serving disabled persons*, Jefferson, North Carolina; London, cop. 1990, s. 67-73.

¹⁰) Zob. Irvall B, Nielsen G. S., op. cit.

¹¹) Irvall B, Nielsen G. S., op. cit., s. 4-8; Kuryłowicz E., *Projektowanie uniwersalne: udostępnianie otoczenia osobom niepełnosprawnym*, Warszawa 1996, ss. 50-54, 119-122.

¹²) Zob. np. S. Burgstahler, *Equal access: universal design of libraries* [online]. Dostępny w World Wide Web: http://www.washington.edu/doit/Brochures/Academics/equal_access_lib.html (data dostępu: 22.01.2007); Neumann H., *What teacher – librarian should know about universal design: one size does not fit all*, *Teacher Librarian* 2003, vol. 31, nr 2, s. 17-20; M. R. Norman, *On my mind*, *American Libraries* 2003, vol. 34, issue 5, s. 35.

bibliotece zbiorów, z których będą korzystali użytkownicy niepełnosprawni. Zakupując je należy wziąć pod uwagę zarówno potrzeby jak i możliwości przyszłej publiczności użytkowniczej. Konieczne zatem staje się wyposażenie biblioteki w alternatywne (specjalne) materiały czytelnicze. Stanowią one niekonwencjonalne formy książki, z którą łączy je funkcja przekazywania różnorodnych treści. Treści te „zmaterializowane” są w różnych postaciach, przy czym owa materializacja z reguły zostaje dostosowana do możliwości odbiorczych ich zakładanych adresatów, zdeterminowanych rodzajem dysfunkcji. Należą do nich m.in. książki brajlowskie (ang. *braille books*), książki tłoczone dużą czcionką (ang. *large print books*), książki brajlo-drukowe (ang. *twin vision books*), książki łatwe w czytaniu (ang. *easy to read books*), książki ze znakami języka migowego (ang. *books with sign language*), książki mówione (ang. *talking books*) na nośnikach analogowych (kasyety magnetofonowe) i na nośnikach cyfrowych (np. formaty mp3, DAISY)¹³.

Kolejny składnik warunkujący dostępność zgromadzonych w bibliotece zbiorów oraz korzystanie z informacji, w której przekazywaniu pośredniczy biblioteka, to wyposażenie jej w tzw. technologie wspomagające¹⁴, pozwalające osobom niepełnosprawnym być samowystarczalnymi. W bibliotece oznaczają one wszystkie urządzenia i programy komputerowe umożliwiające samodzielną pracę i dostęp do informacji np. lupy, powiększalniki (telewizyjne lub elektroniczne), programy odczytu ekranu, programy udźwiękawiające i ubrajlawiające, programy powiększające znaki na ekranie, syntezatory mowy, linijki (monitory) brajlowskie, alternatywne klawiatury, myszy – trackballe czy ekrany dotykowe.

Niezbędnym składnikiem przestrzeni bibliotecznej są bibliotekarze. To oni przygotowują, a w końcu realizują usługi biblioteczne. Od nich zatem najwięcej zależy jak zostaną zaprojektowane oraz wykonane.

Problemem nadrzędnym jest umiejętność komunikowania się z użytkownikami biblioteki, która stanowi warunek sine qua non dalszych działań. Oczywiście w większości przypadków sposób porozumiewania się z klientem niepełnosprawnym nie odbiega znacznie od metod uznanych za standardowe. Pewne problemy pojawiają się zwykle w odniesieniu do osób z uszkodzeniem słuchu. W zależności od stopnia tego uszkodzenia, kulturowej identyfikacji ze środowiskiem, w końcu także konkretnej sytuacji komunikują się oni za pośrednictwem języka migowego, języka fonicznego, pisma, gestów lub używają kombinacji wymienionych form. Personel biblioteczny winien mieć tego świadomość, a także umiejętności w tym zakresie. Jeśli wśród publiczności czytelniczej znajduje się spora grupa niesłyszących biblioteka winna zagwarantować przynajmniej jednego pracownika biegle posługującego się językiem migowym oraz zadbać by pozostali mający kontakt z użytkownikami znali chociaż jego podstawy¹⁵.

Rzeczą konieczną do odnotowania jest fakt, iż w polskiej literaturze przedmiotu z zakresu bibliotekarstwa (czy dokładniej bibliotekarstwa specjalnego) brakuje praktycznych wskazówek dla bibliotekarzy pracujących na stanowiskach stykowych z klientem niepełnosprawnym, odnoszących się do właściwej z nim komunikacji¹⁶. Tymczasem jest to aspekt pracy z użytkownikiem niezwykle istotny, gdyż rzutujący na ocenę biblioteki przez klienta i w dalszych konsekwencjach zapewniający

¹³) Por. M. Fedorowicz, *Specjalne materiały czytelnicze dla osób niepełnosprawnych: zarys dziejów – formy – obieg społeczny*, Toruń 2002.

¹⁴) Autorka proponuje termin „technologie wspomagające” na określenie technologii, które pozwalają osobom niepełnosprawnym być samowystarczalnymi. W bibliotece np. oznaczają one wszystkie urządzenia, które pozwalają na samodzielną pracę i dostęp do informacji. Pojęcie to jest kalką językową dwóch wyrażen w języku angielskim stosowanych w takim kontekście a mianowicie: „adaptive technologies” oraz „assistive technologies”. Zob. np. B.T. Mates, *Library technology for visually and physically impaired patrons*, Westport, London 1991, s.169, T. Mc Nulty, D.M.Suvino, *Access to information: materials, technologies and services for print-impaired readers*, Chicago, London 1993, s. 6.

¹⁵) *Guidelines for library services to deaf people*, ed. by J. M. Day, The Hague 2000, s. 14-15

¹⁶) Warto jednak odnotować publikację odnoszącą się do komunikowania w bibliotece w zakresie ogólnym a mianowicie M. Kisilowska, *Już nie wiem, jak mam do Ciebie mówić... czyli komunikacja w bibliotece*, Warszawa 2001.

kontynuację korzystania z jej usług lub powodujący zaprzestanie tej czynności¹⁷.

Niedostatki w umiejętności komunikowania się z klientem niepełnosprawnym wynikają często z braku wiedzy na temat istoty konkretnych niepełnosprawności oraz implikujących je potrzeb, możliwości czytelniczych i informacyjnych. Dlatego należy uzupełnić ofertę edukacyjną w instytucjach kształcących bibliotekarzy o treści programowe dotyczące się tego zagadnienia, które mogłyby stanowić część całego bloku zajęć poświęconego usługom bibliotecznym dla klientów niepełnosprawnych i/lub wywodzących się w różnych kultur. Bibliotekarzom już pracującym należy stworzyć warunki podnoszenia swoich kwalifikacji w tym zakresie poprzez uczestnictwo w warsztatach, konferencjach, czy studiach podyplomowych, w trakcie których przekazuje się wspomnianą wcześniej wiedzę.

Podsumowując wcześniejsze rozważania można sformułować ogólną konstatację, iż użytkownicy niepełnosprawni mogą korzystać z oferty usług bibliotecznym tylko wtedy, gdy przy ich projektowaniu, następnie realizowaniu i informowaniu o nich weźmie się pod rozwagę potrzeby i możliwości tej kategorii klientów. Zadba się więc przede wszystkim o dostępność fizyczną do budynku, zbiorów i usług, niezbędne materiały czytelnicze, technologie wspomagające oraz właściwe przygotowanie personelu bibliotecznego. Dopiero wówczas niepełnosprawni będą mogli w pełni korzystać ze swoich praw.

¹⁷⁾ W publikacjach zagranicznych, szczególnie amerykańskich jest to zwykle kwestia odnotowywana, także w postaci konkretnych wskazówek. Zob. np. R. J. Rubin, *Planning for library services to people with disabilities*, Chicago 2001, s. 74-80; R. A. Velleman, *Serving physically disabled people: an information handbook for all librarians*, New York, London 1979, s. 19-20.

6. Libuše Foberová

Veřejné knihovny odborníkem na krásnou literaturu

Ve svém příspěvku se zamýšlím nad tolik diskutovanou budoucností knihoven. Název příspěvku jsem si vypůjčila z finské strategie. Knihovny prochází proměnou, ale neměly by zapomínat na svou podstatu. Veřejné knihovny byly, jsou a budou odborníkem na krásnou literaturu.

Právě tak jako změnil přístup k vědomostem knihtisk, proměnily informační a komunikační technologie zásadním způsobem knihovny. Média, která uskladňujeme, prošla zásadní proměnou. Knihovna není funkční skladiště, ale především kulturní symbol. Knihovna je hluboký společenský ideál.

Společenská úloha knihoven je formování identity, komunity a národnosti.

I kdyby knihy nebyly, knihovny by existovaly dál, protože lidem při získávání vědomostí umožňují setkávání. Knihovna je ve své podstatě místem pro lidi, nikoli pro knihy. Počítač, internet a média nejsou „cílem“ knihoven, ale prostředkem ustavujícím společenský kontakt. Knihovny nejsou těmito změnami vyřazeny ze hry, ale začínají plnit jinou úlohu.

Veřejná knihovna představuje hodnotu čtení a učení

Knihovnické lidem zprostředkovává knihy, aby z nich měli krásné zážitky. Jsou knihovníci, kteří toto „zprostředkování“ umí dělat s velkou znalostí a šarmem pro absolutní spokojenost čtenářů. Knihovníci odhodlaní pracovat s krásnou literaturou to dokonce považují za jeden ze základních smyslů knihovnictví. Oni totiž věří, že pro lidi je duševní krásno stejně důležité jako informace aj. věci. Bohužel dnes se klade v knihovnách větší důraz na umění pracovat s výpočetní technikou. Kolik peněz a času v posledních letech věnovaly knihovny na školení knihovníků pro práci s ICT? Kolik peněz a času věnovaly knihovny tomu, aby si knihovníci lépe osvojili práci s krásnou literaturou? Nastal čas, kdy jsme pochopili, že počítače jsou jen pracovním nástrojem, který nejen nám knihovníkům, ale především uživatelům ulehčuje přístup k informačním zdrojům, díky počítačům máme lepší přehled o výpůjčkách a uživatelé o fondu nejen dané knihovny, ale všech knihoven. Překonali jsme obtíže spojené s automatizací knihoven a domnívám se, že nastal čas, abychom se vrátili ke kořenům knihovnictví a knihoven. Myslí si to i řada zemí, které práci s krásnou literaturou a četbou uvedly do svých strategických plánů. Umění pracovat s krásnou literaturou je potřeba prohlubovat a rozvíjet. Je to jedna z hlavních předností knihoven. Neexistuje jiná organizace, která by měla díky systematicky budovaným fondům takto ucelený přehled. Co víc, knihovny tuto krásnou literaturu vlastní a dále s ní smysluplně pracují. Věnují se svým čtenářům nejen individuálně, ale kolektivně na ně působí řadou svých čtenářských aktivit.

Finsko ve své strategii nazývá knihovny přenašečem obsahů, vzdělání, kultury atd. Tvrdí, že veřejné knihovny jsou jedinou organizací, jež je odborníkem na krásnou literaturu. Knihovny musí podporovat gramotnost a inspiraci pro četbu. Německo tvrdí, že knihovna je základnou pro znalostní společnost budoucnosti a místem literatury, kde se pečuje o tradici a budoucnost knihy a literatury. Velká Británie pracuje na strategii čtení programy „Společnost pro četbu“, „Vyzvání k letnímu čtení“ atd. Ve Velké Británii si uvědomují, že knihovny jedinečným způsobem přispívají k utváření národa, který čte.

<http://www.citarny.cz>

Pokud chceme rozvíjet čtenářství, musíme především nakupovat nové knihy (kvalitní četbu), propagovat literaturu všemi prostředky, organizovat kulturní akce na podporu a rozvíjení čtenářství. Jako nutná se ukazuje spolupráce knihovny s rodinou a školou. Nejen nakupovat a propagovat kvalitní knihy, ale také zajistit dostupnost knižních novinek. Lépe prezentovat svou nabídku včetně

nových knih. Kolik knihoven propaguje literaturu na svých webových stránkách (jinak, než jen vystaveným OPAC), nástěnkách, dokážeme knihy nabízet svým uživatelům, poradit? Půjčovat knihy dokáže každý. Knihovnik by měl být tím, kdo má přehled o české i světové literatuře a orientuje se v nových knihách. Je sečtělý, umí poradit, má solidní všeobecné vzdělání. Veřejná knihovna je zónou kulturního dědictví, kterou sdílí se všemi lidmi daného společenství. Veřejná knihovna je prostorem pro všechny. Je místem, kde se potkávají všechny generace. Měla by být především místem pro čtení. Čítárny, které v poslední době ustupují počítačům, by měly znovu rozkvést. Měly by se stát neodolatelným místem ke čtení. Celá řada akcí ukázala, že společné čtení nahlas má své jedinečné kouzlo. Nedá se ničím nahradit, sdílený poslech je intenzivnější a přináší hlubší estetický prožitek.

Veřejné knihovny průvodkyněmi světem krásné literatury.

Současná česká literatura není jen Arnošt Lustig, Bohumil Hrabal, Milan Kundera, Pavel Kohout, Vladimír Páral, Josef Škvorecký, Michal Viewegh ad. Ve světové literatuře Umberto Eco, Vl. Nabokov, John Irving, William Styron ad. Nabídka je tisíckrát větší. Knihovníci by ji měli znát, měli by se snažit nakupovat kvalitní knihy pro své čtenáře. Umět se orientovat v záplavě knih, i když zrovna nejsou ve funkci akvizitérů. Pravidelně se školit, vědět co kde vyšlo, v jaké kvalitě, s jakým obsahem, aby dokázali odborně poradit svým klientům.

Na rozdíl od ČR v Německu žádná kniha nezapadne.

V Německu provozuje literární kritiku hodně lidí a také je hodně čtena. V Německu žádná kniha nezapadne. V knihkupectví si můžete jakoukoli knihu kdykoli doobjednat. Navíc se většina knih opravdu recenzuje a nejsou to jen opsané záložky z knih. (Jacobsenová, M.)

Čtenář nemá chuť probírat se tunami kritik, recenzí a referátů, dá spíše na doporučení ... Knihovníci by měli sledovat kritiky, rozbory, recenze, a především číst nové knihy. Vzdělávat se v otázkách současné české i světové literatury. Knihovna by měla představovat i méně známé autory, literaturu a poezii. Propagovat krásnou literaturu a čtení. Většina lidí dá spíše na doporučení známých, přátel a knihovníků, proto by si měl knihovnik osvojit roli tzv. hledače „pokladů“ (knižních).

Knihovnik by měl být sečtělý a měl by mít přehled...

Od pol. 90. let minulého století začala vznikat řada menších, často regionálních časopisů, které reagovaly na aktuální tuzemské literární trendy a dávaly prostor i nezavedeným autorům. Knihovníci by měli číst celorepublikové literární časopisy: Tvar, Host, Literární noviny a odborné časopisy: Naše řeč, Slovo a slovesnost, Česká literatura, Český jazyk a literatura atd. Bulletin Obce spisovatelů Dokořán, Knižní novinky, Labyrint Revue, Ladění – dětská literatura, Psí víno – časopis pro současnou poezii. Sledovat přílohy např. Lidových novin, pořady ČT1, ČT2: Svět knihy, literární soutěže apod. Navštěvovat knižní veletrhy. Sledovat literární ocenění. Studium odborné literatury, návštěvy kurzů, seminářů, konferencí zaměřených na literární vzdělávání, na podporu a rozvoj čtenářství mohou výrazně knihovníkům pomoci v práci s krásnou literaturou. Nevylímáje portály na internetu: www.czlit.cz, www.citanka.cz, www.ceskaliteratura.cz, www.franzkafka.cz, www.literatura.kvalitne.cz, www.cuni.cz/cte, <http://www.iliteratura.cz/> atd.

Březen měsíc knihy.

Většina knihovníků veřejných knihoven by ráda oživila (některé už oživily) heslo Březen měsíc knihy. Heslo pochází sice z totalitních časů, ale to účelu neškodí. Nejen v tomto měsíci by se knihovny mohly věnovat autogramiádám, křtům nových knih, autorským čtením, čtením nonstop, čtením na ulici, čtením na pokračování, prostě čtení nahlas, propagaci regionálního fondu a autorů, výstavám nových knih, doporučující bibliografii, bibliografickým plakátům atd. Knihovny by měly podporovat vznik nových míst ke čtení, čítáren, letních čítáren – sdíleného prostoru pro společné čtení.... Jistě stojí za zmínku, že regionální fond je v knihovnách skutečným klenotem dané

komunity. Jeho digitalizace (děl, které nespádají pod ochranu autorských práv, případně se autorská práva dají zajistit) by byla skvělým počinem pro uživatele knihoven. Regionální fond by se tak zpřístupnil nejen lidem dané komunity, ale těšit z něj by se mohl kdokoliv. Vidím to jako úžasnou možnost propagace daného regionu. Také zakládání čtenářských kroužků, klubů náročných čtenářů má v knihovnách své nezastupitelné místo.

Projekty zaměřené na společné čtení:

Namátkou vybírám např. „Jičín město pohádky“, „Pojďte, budeme si číst“, „Rosteme s knihou“, „Knihomolické čtení“- přibližuje knihy, autory a čtení jako takové čtenářům Regionální knihovny v Karviné, „Celé Česko čte dětem“, akce „Velké říjnové společné čtení – čtení nonstop“, „Týden hlasitého čtení v opavské knihovně“ atd.

„Čtenář potřebuje prostor stejně jako knihy a právě dialog mezi čítárnou a úložištěm tištěného nebo elektronického materiálu je tím, co zakládá dobrou knihovnu.“ (EDWARDS, B. ; FISHER, B.)

Volné výběry by měly nabízet dostatek míst ke čtení, různá zákoutí, kde je pohodlné křeslo, které přímo láká k posezení a čtení. Vhodné osvětlení a vůbec estetické prostředí pozitivně ovlivňuje pobyt čtenářů v knihovně.

Závěrem

Asi nikdo neznáme budoucnost knihoven. Pokud se vydáme ve veřejných knihovnách směrem k aktivní práci s krásnou literaturou, věřím, že uděláme krok správným směrem. Nesmíme ovšem zapomínat, že zprostředkování krásné literatury, rozvoj čtenářství a podpora četby jsou jen jednou z funkcí knihoven. Vedle klasické knihy existují také jiné informační zdroje, které si rozhodně zaslouží pozornost knihovníků.

Odkaz na informační zdroje:

EDWARDS, B.; FISHER, B. *Knihovny a studijní centra*. Havlíčkův Brod : Krajská knihovna Vysočiny, 2006.

FOBEROVÁ, L. Jakým směrem se podle Vás mají knihovny dát, aby došly k cíli a nezabloudily? - rozhovor s PhDr. Vítem Richterem. *Knihovnický Zpravodaj Vysočina*. [online]. 2006, roč. 6, č. 2 [cit. 2006-12-11]. Dostupný z WWW: <<http://kzv.kkvysociny.cz/Default.aspx?id=747>>.

JAREŠ, M. Úplně adekvátně překládat poezii nejde. Rozhovor s Michaelou Jacobsenovou. *Tvar*. 2007, č. 2, s. 1, 4-5. ISSN 0862-657 X.

KOLIVOŠKO, Š. O čítání. *Knižnica*. 2005, roč. 6, č. 7, s. 60. ISSN 1335-7026.

„*Koncepce rozvoje knihoven v České republice na léta 2004-2010.*“

Dostupný z WWW: <http://www.mzk.cz/region/koncepce_2006-2010.pdf>.

Strategie pro evropské knihovny. Praha : SKIP, 2006.

7. Tomáš Gec

Knihovny ve 21. století – nové možnosti, výzvy a hrozby

(obecná úvaha o směřování dalšího vývoje)

S nástupem internetu si v současné době mnoho knihoven klade otázku o své budoucnosti. Znamená nástup digitální éry zásadní střet? Asi stojí za zmínku, že hledáním nových rolí v historii procházely knihovny již několikrát. V 60. letech v souvislosti s nárůstem volného času a počtu čtenářů, ve 30. letech se stávaly středisky informací o pracovních příležitostech a místy společenského dění [EDW, s. 88]. Lze tedy říci, že knihovny procházejí obdobím hledání nových rolí periodicky a zatím vždy dokázaly na změněnou situaci ve společnosti reagovat. Níže uvedené vymezení nových rolí a možností se týká veřejných knihoven všech typů s výjimkou několika pasáží vztahujících se ke specializovaným či velkým profesionálním knihovnám, což je v příslušných částech textu uvedeno.

V souvislosti s nástupem internetu je možné konstatovat, že ve změněné situaci nejde o hrozbu likvidace knihoven, ale tato změna (stejně jako v případě např. klasických knihkupectví) s sebou přináší:

- nové možnosti,
- nový standard služeb,
- a především nové výzvy.

1. Nové možnosti

V klasické knihovně nyní díky internetu existuje širší nabídka informačních zdrojů bez digitální podoby a možnosti vzdáleného přístupu nemyslitelná. Je zde jasný vývoj směrem k hybridní knihovně s tím, že u přístupu k elektronickým zdrojům lze sledovat rozdílný přístup různých generací. Směřování k hybridní knihovně je patrné nejenom na integraci elektronických zdrojů s klasickými, ale v posledních patnácti letech lze sledovat i posun u uspořádání a vůbec ve způsobu řešení nových knihovních budov. Již při rozmístění počítačů je nyní třeba pamatovat na hluk, který při chodu vydávají, i na to, že ve svém okolí generují výrazně větší pohyb než běžná studijní místa (odchody k tiskárnám, klapot klávesnic a diskutující skupinky lidí), což vede ke členění knihovny na hlučnější počítačové části, od kterých bývají klidnější studijní místa oddělena regály s knihami. Počítače vytvářejí zhruba dvojnásobně více tepla než místa pro práci s knihou, které je potřeba nějak odvádět. Teplo z počítačů se může stát zdrojem vytápění či větrání, pokud je budova navržena tak, že svislý řez budovou umožňuje větrání pomocí komínového efektu. [EDW, s. 77-79].

Elektronické prostředí rovněž nebývale zvyšuje uživatelský komfort (práce v OPACu na dálku a další operace s knihovním fondem), což v praxi znamená, že čtenář nemusí do knihovny chodit z důvodu vyřizování rutinních operací, ale na základě vlastního rozhodnutí a potřeby. Vývoj v oblasti OPACů dále pokračuje a současná uživatelská rozhraní na úrovni doby by už měla nabízet/umožňovat zobrazení výsledků dle modelu FRBR¹, možnost zpřesňování dotazů, přidávání uživatelských komentářů a další vylepšení². Dále lze sledovat směřování k budování oborových brán relevantních webových zdrojů v rámci spolupráce sítí knihoven. Obecný nezájem uživatelů seznamovat se s desítkami různých rozhraní v rámci jedné organizace (OPAC, digitální knihovna, komerční databáze a další) by do budoucna mělo řešit nasazení ucelených portálových řešení

¹) více k této problematice např. na adrese <http://www.webarchiv.cz/files/dokumenty/reference/frbr.pdf>

²) pro zájemce více v článku Novák, Petr. Nové technologie OPACu v éře Googlu : Ex Libris Primo. *Ikaros* [online]. 2006, roč. 10, č. 6 [cit. 2007-03-25]. Dostupný na World Wide Web: <<http://www.ikaros.cz/node/3482>>. URN-NBN:cz-ik3482. ISSN 1212-5075.

umožňující vyhledávání nad veškerými zdroji knihovny z jednoho místa.

2. Nový standard služeb

Nároky na knihovny v éře internetu zásadně ovlivňují dva faktory:

a) Uživatelé internetu jsou zvyklí uspokojit svůj požadavek on-line³.

b) Současně bohatá nabídka volně dostupných zdrojů na internetu a zvýšené požadavky na úroveň a rozsah služeb obecně odvozené od současného standardu v komerčním sektoru (běžná provozní doba velkých obchodů doplněná možnostmi parkování atp.) zvyšuje tlak na nabídku kvalitních služeb knihoven (otevírací dobu, kvalitu prostředí, kvalifikované služby a především nabídku fondu).

2.1.

V oblasti on-line uspokojení požadavků uživatel přistupující k OPACu knihovny přes internet logicky očekává ucelenou službu, která mu umožní nejenom služby typu rezervuj či objednej v případě, že knihovna danou knihu ve fondu má, ale která mu nabízí řešení i v situaci, kdy knihovna požadovaný titul nevlastní. V takovém případě by měl knihovnický software automaticky komunikovat se souborným katalogem (či katalogy) a nabídnout čtenáři možnost zadat požadavek MVS (z OPACu knihovny či rozhraní souborného katalogu) či na službu elektronické dodání dokumentu (služba typu DODO či VPK, která může být taktéž integrovaná do rozhraní souborného katalogu). Odpovídajícím výstupem by mělo být řešení, kdy je uživatel uspokojen on-line v okamžiku, ve kterém nějakou informační potřebu má, s tím, že si může vybírat s ohledem na časovou naléhavost svého požadavku - službu elektronického dodávání dokumentů do dvou dnů, klasickou MVS do zhruba čtrnácti dnů a pokud prostřednictvím OPACu může zadat doporučení na nákup knihy, tak v případě kladné odezvy knihovny řádově do měsíce. Od rychlosti uspokojení požadavku se pak obecně odvíjí i jeho finanční náročnost – čím rychleji je žadatel uspokojen, tím více zaplatí.

V tomto pojetí se katalog knihovny stává pro jejího čtenáře jedním ze záchytných bodů při řešení jeho informačních potřeb a komunikuje za něj s ostatními rozhraními. Zákazník všechny platby vyřizuje se svou knihovnou (i poplatky za MVS či EDD) a zde již bude záležet na knihovně, jakou formu platby zvolí (kauci na čtenářském kontě, platbu přímo v knihovně či jiné řešení). V současné době již navíc knihovna, pokud má zájem, může navázat informaci o svých zdrojích na výstupy globálního vyhledávacího rozhraní typu Google Scholar. Ne zvolí-li cestu individuální registrace u této služby a následný export údajů o ISBN knih z bibliografické báze a údajů o dostupných elektronických databázích z SFX serveru (např. JIB či ScholarSFX⁴), stačí navázat spolupráci se Souborným katalogem ČR a skrze něj informaci o svých fondech do prostředí Google Scholar dodat zprostředkovaně⁵.

2.2.

Knihovny se nestaly pro uživatele výchozím bodem při hledání informací na internetu⁶, byť jak je výše uvedeno, mohou prostředí internetu pro zkvalitnění svých služeb velice efektivně

³) „Jedním z diskutovaných témat na konferenci *Computers in Libraries* (Washington, 22.-24.3.2006) byla potřeba změn a inovace knihoven, aby byly schopny vyhovět požadavkům nové generace uživatelů – označovaných jako „Milenialisté“ (Millennials, uživatelé narození po roce 1982 a přicházející do dospělosti na začátku nového tisíciletí) – kteří očekávají, že jakákoliv hledaná informace bude okamžitě k dispozici *kdekoliv, kdykoliv a nejlépe prostřednictvím mobilního zařízení*. „ WILSON, B. Change and the Need for Innovation. Editorial. *D-Lib Magazine* [online]. April 2006, roč. 12, č. 4. Dostupný z WWW: <<http://www.dlib.org/dlib/april06/04editorial.html>>. České znění bylo převzato z WWW: <http://www.inforum.cz/inforum2006/pdf/Bartosek_Miroslav.pdf>.

⁴) více na <http://sfx.cuni.cz/SFX-30.html>

⁵) více na [Novák, Petr](#). Státní technická knihovna zpřístupňuje své fondy pomocí Google Scholar. *Ikaros* [online]. 2006, roč. 10, č. 6 [cit. 2007-03-31]. Dostupný z WWW: <<http://www.ikaros.cz/node/3481>>. URN-NBN:cz-ik3481. ISSN 1212-5075.

⁶) viz např. zpráva OCLC [Perceptions of Libraries and Information Resources](#) - závěry jsou dostupné z WWW: <<http://www.ikaros.cz/node/3482>>.

využívat. Většina lidí si je nadále spojuje s klasickou nabídkou tištěných fondů a to, co od svých knihoven očekává, je bohatá nabídka knih, především pak novin, a to v otevírací době přizpůsobené současnému standardu (tzn. prodloužení do pozdních večerních hodin a rozšíření půjčování o víkend) [FOB, s. 84-86]. To vše doplněno možností obrátit se na knihovníka, který se ve svém fondu dokonale orientuje a nabízené v příjemných, vhodně vybavených a dostatečně dimenzovaných prostorách, které umožňují maximum fondu vystavit ve volných výběrech. Dá se říci, že se zde v jednom balíčku setkávají požadavky, jejichž nedostatek se nutně nemusí projevit ihned, ale ve střednědobém (vzdělávání knihovníků) a v dlouhodobém (nedostatek nových knih a nevyhovující prostory) horizontu může představovat pro veřejné knihovny zásadní existenční problém.

Jaké jsou možnosti řešení?

Zabezpečení kvalitní nabídky fondu odpovídající čtenářským potřebám i při omezených finančních možnostech obnáší jasně stanovené, důsledně dodržované a pravidelně vyhodnocované akviziční profily, v oblasti naučné literatury pak nasazení konspektu. Při získávání dostatečných prostředků na nákup knih pak jde o kombinaci úspěšného lobování u volených zástupců samospráv a úspor ve vlastní organizaci⁷, v dlouhodobém výhledu doprovázeném změnou postavení a způsobu fungování příspěvkových organizací jako takových⁸. Spokojenost uživatelů se neodvíjí pouze od dostatečné nabídky knih, jde i o způsob zprostředkování přístupu k nim. A to od stanovení standardů toho, jaká je maximální možná čekací doba v místě evidence výpůjček knih a důrazu na samoobslužnost přes otevírací dobu knihovny až ke kvalitě prostředí. Standard otevírací doby v současné době určují velká nákupní střediska a minimálně trendu otevírací doby i o víkendech by se knihovny přizpůsobit měly⁹.

Rozšíření výpůjční doby čtenáři je ovšem provázáno s ostatními kroky do jednoho celku – bez odpovídající nabídky knih a vhodných prostor nebude pravděpodobně využito. Pokud mají být knihovny místy, kam lidé rádi chodí (protože toto představuje přesně ten typ přidané hodnoty, který internet nenabídne), tak kromě odpovídajícího vybavení a příjemného prostředí je třeba garantovat dostatek míst, která zde umožní studovat a trávit volný čas, čili je to otázka dostatečně dimenzovaných prostor. Řešení této potřeby se přímo odvíjí od možností dané obce či města, ovšem v současné době se nabízí jedinečná šance využít prostředky z evropských strukturálních fondů. Toto je již o zájmu politiků a úspěšném lobování v té které lokalitě, nicméně významnou roli zde může hrát i metodická pomoc ze strany krajské knihovny.

V souvislosti s nepřehlednou nabídkou různých jiných možností trávení volného času by knihovny neměly spoléhat na svůj přirozený monopol v této oblasti („kdo chce půjčit knihu, tak si do knihovny cestu najde“), který (zatím) stále platí, nicméně především u mladší generace v mnoha případech prohrává s alternativami. Otázka zní – ví o nás mladí čtenáři vůbec? A ví o všem, co nabízíme? Využívají knihovny kromě možnosti adresného šíření informací (SDI nabízené optimálně již při registraci) a informací na webových stránkách všechny možnosti dnešní doby?

Vytváří knihovny newslettery (tištěné či elektronické)? Využívají možnosti zasílání informací o svých akcích e-mailem na adresy všech čtenářů, které knihovna vlastní, a kteří s tím souhlasí (což v praxi obnáší pouze jednoduchou úpravu výpůjčního protokolu a zaškrtnutí patřičného políčka se souhlasem při registraci)? Využívají knihovny jako celek dostatečně k propagaci svých služeb pro ně mediálně „rezervované“ termíny na národní úrovni typu BMI či Týden knihoven (optimálně k propagaci služeb poskytovaných v síti knihoven – např. spuštění

⁷z úspor, které lze zmínit, jde v oblasti pracovních úvazků o větší využívání půlúvazků; do budoucna pak nahrazení rutinních knihovnických činností moderními technologiemi typu selfchecky

⁸) možným zákonným systémovým řešením je přechod příspěvkových organizací na jednotnou právní úpravu neziskového sektoru doplněný vytvořením správních rad, kterým by se ředitel přímo zodpovídal; a dále stanovení odměny za práci podle Zákona o mzdě a nikoli Zákona o platu

⁹) při omezených finančních možnostech knihoven se nabízí režim omezeného rozsahu služeb formou směn zkušných vedoucích pracovníků s brigádníky doplněné nasazením kamerových systémů z důvodu bezpečnosti

celostátních služeb knihoven v síti typu Ask your library v přímém přenosu)? Využívají dostatečně v dnešní době atraktivní soutěžní formáty (jediné zajímavé pro celostátní média) k podchycení zájmu mladých lidí (organizací např. soutěže typu Česko hledá Superstar - i pro oblast literatury)?

3. Nové výzvy

Éra internetu představuje natolik zásadní změnu nejenom v procesu šíření a získávání informací, ale vůbec ve způsobu lidské komunikace a chování, že s sebou přináší pro knihovny výzvy zcela nové. Ty můžeme podle jejich charakteru rozčlenit zhruba do tří okruhů - knihovna jako jeden z uzlů na Síti, podpora čtenářství a nové role knihovny jako tradičního místa společenského setkávání.

3.1. Nové výzvy I - knihovna jako jeden z uzlů na Síti

Představa, že se knihovna stane alternativou, ke které se uchýlí uživatel znavený neorganizovaným chaosem internetu, se nepotvrdila. Nicméně nic nebrání tomu, aby se knihovny staly jedním z plnohodnotných bodů Sítě, místem, kam lidé chodí pro relevantní informace a kam chodí pravidelně. K tomu, aby se tak stalo, se kromě již zmíněných využití internetu nabízí i další možnosti.

Z již existujících možností lze začít zprovozněním vzdáleného přístupu k placeným elektronickým informačním zdrojům, což je nabídka, které již velké i větší profesionální knihovny začínají standardně nabízet (za všechny jmenujme Městskou knihovnu v Praze). Hledání v on-line v cizojazyčných databázích zatím není s výjimkou akademických knihoven příliš často využíváno (z důvodu jazykových bariér i stávajícího pojetí středoškolské výuky). Nabídku vzdáleného přístupu je možné doplnit on-line formulářem na zadání rešerše a na webu vystavenou nabídkou školení nabízených přímo v knihovně¹⁰. Toto řešení je modelovou ukázkou ucelené služby na webu doplněné službou přímo v místě.

Se snižováním nákladů na digitalizaci a obecnou dostupností prostředků nezbytných pro zprovoznění digitální knihovny se otevírá možnost, aby se knihovna stala rovněž producentem digitálního obsahu (především digitálních kopií regionálních a historických fondů). Vlastní digitalizační centra budou doménou spíše krajských a velkých veřejných a specializovaných knihoven, nicméně s rozšířením nabídky digitalizace jakožto placené služby je tato možnost dostupná i pro menší profesionální knihovny. Knihovny se však nemusí omezovat pouze na digitalizaci svých fondů a mohou zpřístupnit veškerý digitální obsah, který v organizaci vytváří a uplatnit tak vlastní intelektuální vklad v prostředí webu (nejlépe s důrazem na kolaborativní projekty). Zde jde např. o zpřístupnění lektorských posudků na nové knihy veřejnosti, volné vystavení textů besed pro děti, audio nahrávek besed pořádaných v knihovně, prezentací ze vzdělávacích akcí realizovaných v knihovně atd.

Existence vlastních webových stránek se dnes u jakékoli veřejné knihovny již automaticky předpokládá. Na svých webových stránkách by měly knihovny výrazně více využívat možnosti interaktivity, kterou web obecně nabízí. Jde nejenom o postupně se rozšiřující uživatelské průzkumy a možnost zadání služby SDI, ale například i o umožnění uživatelských komentářů ke knihám v OPACu, možnost zadání tipů na nákup knih s garantovanou odpovědí ze strany odpovědného pracovníka knihovny, knihovní chat (jde jak o možnost specializovaných roomů na knihovním webu, tak využití chatu pro nabídku on-line dotazů na pracovníka studovny u větších knihoven typu např. „Do kdy je knihovna dnes otevřena?“) a další dle potřeby a inspirace knihovny.

3.2. Nové výzvy II – podpora čtenářství

Ukazuje se, že s masovým nástupem výpočetní techniky a internetu pronikavě klesá zájem o

¹⁰⁾ přes negativní zkušenosti mnohých knihoven ze zájmem o školení je třeba zdůraznit, že i zde jde kromě samotné nabídky i o patřičnou propagaci a dobrý výběr nabízených akcí - jako příklad dobré zkušenosti lze zmínit stálý zájem o školení na vyhledávání v databázi ASPI v KKV

četbu a v důsledku toho i schopnost dětí pracovat s tištěným textem¹¹. Tento problém již přesahuje rámec knihoven a dotýká se úrovně jedné ze základních složek všeobecné gramotnosti. Kromě aktivit neziskových organizací směřovaných na rodinu (např. projekt Celé Česko čte dětem - <http://www.celeceskoctedetem.cz/>) je zde nezbytná podpora ze strany státu a současně koordinovaná aktivita škol, knihoven a nakladatelů.

Z konkrétních závěrů dr. V. Richtera [RICH] a výstupů z mezinárodních průzkumů PISA a PIRLS vyplývá, že úroveň čtenářské gramotnosti českých žáků se zhoršuje a v mezinárodním srovnání klesá k podprůměru. Obliba četby jako druhu zábavy patří u českých dětí k nejnižším, knihovna nepatří k nejčastějším místům trávení volného času mladých lidí. Rodiče českých dětí svým dětem málo čtou, naslouchají jim a rozmlouvají s nimi, 32% rodičů se svými dětmi nenavštěvují knihovnu ani knihkupectví. České školní knihovny mají málo knih a neprofesionální vedení. Pouze 20% českých žáků si půjčuje jednou týdně v knihovně knihy pro zábavu. 47% lidí během měsíce nepřečte ani jednu knihu, jejich počet roste, naopak pouze 14,2% lidí prohlásilo, že vůbec nečte (noviny, časopisy 1,35%, televize 0,8%). Četbě je věnováno pouze 6% z celkového objemu mediálních aktivit.

Možná řešení jsou zmíněna níže, obecně lze shrnout, že nyní již jde o potřebu řešení nad rámec zavedených aktivit typu besedy pro děti či lekce knihovnicko-bibliografické přípravy. Kromě již zmíněných soutěží pro děti (nejlépe s propagací v médiích) se jeví jako nezbytná realizace národního webového knihovního portálu pro děti. Dále pak systematická spolupráce se školami (nejlépe integrací informačních lekcí přímo do výuky). Ze strany krajských knihoven by pak mělo jít o podporu rozvoje školních knihoven formou spolupráce při vytváření pilotních projektů financovaných z EU fondů na vytvoření školních informačních a knihovnických center (zejména pak pomoc při vytváření modulů v oblasti informačního vzdělávání).

Kulturní a současně propagační aktivitou pro nejširší veřejnost, která se z logiky věci nabízí, je pořádání autorských čtení v knihovnách. Z hlediska přitažení a udržení zájmu veřejnosti je potřeba neorganizovat tyto akce nárazově (s předem neodhadnutelným zájmem), nýbrž pravidelně a v ucelených cyklech¹².

3.3. Nové výzvy III – Nové pojetí knihovny jakožto tradičního místo společenského setkávání

Pokud jde o knihovnu jako o fyzické místo, donutí ji změněná situace k hledání nových rolí (převážně společenských), které budou využívat stávající infrastrukturu a budou reagovat na nové společenské potřeby a požadavky. S dostupností množství informačních zdrojů na internetu o to více posílí role knihovny jako místa sociální komunikace a místa otevřeného všem bez rozdílu (přístup ke všem zdrojům bez omezení včetně drahých licencovaných, veřejný přístup k širokopásmému internetu ad.) a jako vhodného místa pro práci s menšinami (jak jazykovými – místo integrace cizinců, tak zdravotně postiženými – místo pro zapojení do společnosti). Tyto role byly již mnohokrát zmiňovány a s ohledem na zkušenosti ze zahraničí (Holandsko, Velká Británie) je již možné říci, že cesta tudy vede.

Stejně tak je živě debatován rozvoj aktivit, které nejsou primárně zaměřeny na čtenáře a uživatele knihovny, ale oslovují celou komunitu¹³ či její část s cílem pevného začlenění knihovny do života obce [JEŽ]. Zde lze zmínit rozvoj aktivit celoživotního zájmového vzdělávání, spolupráci

¹¹) viz například výsledky průzkumu firmy Henkel ČR (více na http://www.novinky.cz/zena/deti/deti-nectou--radeji-sleduji-televizi-nebo-sedi-u-pc_109672_0e5ev.html)

¹²) čísla u akcí pořádaných KKV v roce 2006 vypovídají jasně - 8 autorských čtení v měsíčních intervalech s prázdninovou přestávkou - 225 účastníků; příjmy - 4 500 Kč, náklady 20 000 Kč; tzn. prokazatelný zájem za nákladů reálných pro každou větší knihovnu

¹³) komunitní knihovna napomáhá rozvoji komunity v místě svého působení - podporuje dobré soužití lidí v místě, pomáhá lidem zlepšovat místo/obec/město, ve kterém žijí, a rozvíjet dobré vztahy mezi lidmi, skupinami lidí i organizacemi na daném území - definice převzata z <http://skip.nkp.cz/akcKom.htm>

s neziskovým sektorem, nabídnutí prostor knihovny a jejího vzdělávacího centra v nevyužitých časech pro potřeby místní komunity, pokrytí dalších potřeb obce s cílem nesuplovat jiné organizace, ale efektivně spolupracovat na bázi knihovna poskytuje prostory a nezbytnou administrativní podporu a partner vykonává prospěšnou činnost dle svého zaměření.

Výše uvedené příklady potvrzují, že knihovny mohou v období prudkých sociálních změn dnešní doby přispívat k soudržnosti lidského společenství. Knihovna je tak stále častěji chápána jako ústřední bod místní sítě statutárních i dobrovolných organizací. [EDW, s. 133-34]. Předpokladem úspěšného plnění sociálních funkcí je ovšem existence dostatečných a dobře vybavených prostor, a to včetně prostor pro vzdělávání. Jelikož se prostorové požadavky prolínají všemi předcházejícími kapitolami, a v podstatě představují jeden z hlavních požadavků na knihovny v éře internetu, věnuji se možnostem a trendům prostorového řešení v samostatné kapitole.

4. Možnosti a způsoby řešení prostorových požadavků

Pokud se zaměříme na novostavby a rekonstrukce knihoven, pod vlivem výše uvedených trendů (především vlivu informačních technologií) lze vysledovat změnu v uspořádání prostoru – „knihovna se stává prakticky jedinou obrovskou čítárnou – tržištěm elektronicky předávaných vědomostí“ [EDW, s. 8]. Pro architekty z toho vychází úkol vyrovnat se s požadavkem ztvárnění kulturního poslání knihovny na straně jedné a požadavků na okamžitý přístup k elektronickým dokumentům na straně druhé. Možným řešením může být „nalezení rovnováhy mezi jednotným monumentálním prostorem a funkčně rozrůzněnou skupinou menších prostor“ [EDW, s. 14]. Fakticky intelektuální rozměr knihovny a prostor pro reflexi navozuje velký vstupní prostor (či kruhový sál nebo zahrada), ze kterého jsou dostupné provozní části. V důsledku nástupu IT dochází po roce 1990 k zásadní změně typologie budov knihoven. Většina nyní realizovaných knihoven má mělký půdorys, bohatě člení prostory, využívá přirozené osvětlení a nábytek a knižní regály jsou využity pro zónování podle charakteru využití [EDW, s. 1-14, s. 218-19].

Aby knihovna nabízela dostatečné prostory, kultivované prostředí a reagovala na posun své role směrem k víceúčelovému zařízení, je třeba již při jejím zadání pracovat s určitými provozními a funkčními požadavky. Stavební program by měl pracovat s dostatečně dimenzovanými volnými výběry, které zahrnují adekvátní kapacitu pro umístění maxima knih ve volném výběru (Edwards uvádí jako standard u veřejných knihoven 60-80% fondu¹⁴⁾ a počet studijních míst odpovídající požadavkům na knihovnu jakožto místo studia a trávení volného času¹⁵⁾. Dále je třeba počítat s odpovídajícími vstupními prostory (galerie, veřejný internet), s víceúčelovým sálem¹⁶⁾ a salonkem pro potřeby vzdělávání a dalších komunitních funkcí. Charakter otevřeného zařízení pak podporují i případné vhodné doplňkové provozy v budově (kavárna, knihkupectví)¹⁷⁾. Pro výběr nejlepšího řešení je vhodné uspořádání architektonické soutěže, přestože to není zákonná podmínka výstavby. Pro estetický vjem a každodenní využití je zásadní způsob řešení interiéru (a zvláště mobiliáře - pohodlný sedací nábytek, praktické stoly včetně jejich osvětlení atp.). Zde se ukazuje jako vhodné svěřit jejich návrh a realizaci specializované firmě (samozřejmě v úzké spolupráci s architektem odpovědným za návrh budovy).

Při navrhování knihoven jsou v důsledku změněných podmínek jejich provozování v dnešní době standardně požadovány maximální flexibilita a variabilita prostor a jejich přehlednost,

¹⁴⁾ u běžné okresní knihovny by se při běžné kapacitě 100.000 sv. při 150 sv/ m² jednalo o cca 533 m², u krajských knihoven s fondy od 350.000 výše je potřeba jenom na umístění 150.000 tis. svazků počítat s 1000 m²

¹⁵⁾ zde se uvádí běžně potřeba 5-20% počtu uživatelů, což při běžném počtu čtenářů ve větší knihovně 5.000 znamená min. 250 studijních míst (při požadované metráži dle typizační směrnice 2,3 m² na 1 studijní místo vychází dalších tzn. dalších 575 m²); po doplnění další potřebné plochy na pulty, kopírky, OPACy a specializované prostory v hudebním a dětském oddělení se výsledná metráž po započtení maximálních volných výběrů o kapacitě 150.000 svazků výběrů blíží 2000 m².

¹⁶⁾ min. 100 míst v sále a optimálně i cca 50 míst v salonku

¹⁷⁾ pokud je dostatečně dimenzován vstupní prostor, v knihovně se nachází víceúčelový sál a komorní salonek, PC učebna, nezbytné kanceláře, to vše doplněno spojovacími a technickými prostory, vychází celková metráž (bez skladů) při 150.000 volném výběru a spodní hranici doporučených studijních míst na min. 3.500 m²

nízkoenergetický provoz, vyrovnané vnitřní klima po celý rok a do důsledku dotažená bezbariérovost prostor.

Flexibilitu je třeba chápat jako souhrn určitých možností proměny prostoru, nikoli však jako proměnlivost neomezenou a týkající se všech jeho částí. V současné době flexibilita obvykle souvisí s velkoprostorovým upořádáním, které umožňuje z regálů vytvářet flexibilní bariéry proti pohybu i hluku [EDW, s. 49].

Variabilita by měla umožnit změnu využití knihovnických prostor dle aktuální potřeby, přehlednost pak koresponduje s požadavky na co nejmenší množství personálu.

Nízkoenergetický provoz souvisí s výší přidělených prostředků a odvíjí se od způsobu řešení pláště a vzduchotechniky. Pokud je použita převážně skleněná fasáda, nároky na vytápění i chlazení výrazně rostou. Proto lze již ve fázi architektonické soutěže či vytváření úvodní části projektové dokumentace doporučit nezávislý energetický audit provozní náročnosti, stejně tak jako posudek znalce na vnitřní klima. Ten je naprosto zásadní pro posouzení toho, zda lze knihovnu plnohodnotně využívat celý rok.

Bezbariérovostí se rozumí nejenom bezbariérový přístup a pohyb do a po knihovně, ale ucelené řešení knihovnického prostoru (tzn. od vodících pásů, zvukové signalizace a nulového výskytu nečekaných překážek pro zrakově postižené přes snadné otevírání vstupních dveří a dosažitelné pákové baterie na toaletách pro vozíčkáře až po řešení situace předpokládaných problémových návštěv bezdomovců – tzn. zavedení sprchových koutů pro veřejnost a promyšlené řešení ventilace prostor tak, aby účinně větrala veškerá studijní místa).

5. Knihovny vs. Internet – závěr č. 1

Vývoj knihovnických aplikací umožní knihovnám, aby nabídly svým uživatelům kvalitní on-line služby. Umožní budovat portály integrující prohledávání veškerých zdrojů knihovny do jednoho rozhraní a budovat kolaborativní projekty typu oborových brán vybraných relevantních webových zdrojů na webu (ve spolupráci knihoven) včetně interaktivní komunikace na webu (možnost přidání čtenářských reakcí na recenze knih, chaty a další), u knihoven s regionálním záběrem digitalizaci a vystavení zajímavého regionálního fondu na webu.

Vyjmenované nabídky budou (vhodně) doplňovat bezplatnou nabídku zdrojů na internetu. Pokud jde o knihovnu jako o fyzické místo, donutí ji k hledání nových rolí, které budou využívat stávající infrastrukturu a reagovat na nové společenské potřeby a požadavky. S dostupností množství volně dostupných informačních zdrojů na internetu posílí role kvalitní knihovny jako místa sociální komunikace, kvalifikované asistence při výběru a hledání relevantních zdrojů a místa otevřeného všem bez rozdílu.

Samozřejmě knihovny budou dál místem pro tradiční půjčování především zájmové četby (starší část populace je zvyklá na knihu jako tištěný kulturní artefakt a samozřejmě je zde faktor zpětné dostupnosti knih v závislosti na omezeních autorského zákona). Měly by ovšem integrovat tradiční knihovnické služby v místě a na webu (tzn. nenutit čtenáře, aby kvůli rutinně typu zadání MVS musel jít do knihovny a naopak – když už do knihovny zavítá, tak mu nabídnout kvalitní nabídku fondu a pomoc při výběru fondu). S tím souvisí důraz na dostatečnou nabídku fondu (tzn. navýšení prostředků na nákup knih a racionalizaci stávajících nákupů), maximální využití (EU) prostředků pro vytvoření dostatečných a dobře vybavených prostor včetně prostor pro vzdělávání a v návaznosti na toto vytvoření dostatečné nabídky vzdělávacích kurzů a otevření prostor knihovny pro potřeby místní komunity (neziskovky aj.).

Souhrnně lze tedy říci, že nástup internetu se projeví v oblasti knihoven novým pojetím tradičních knihovnických služeb, souběžně vytvořením knihovny jako uzlu na Síti a rozvojem knihovny jako centra společenského dění. Naopak, veřejné knihovny zřizované obcemi a městy, které na změněné potřeby nezareagují, v následujících letech nezaregistrují žádný zásadní zlom,

jenom pozvolný úbytek čtenářů. Ten se v případě, že knihovna nebude poskytovat kvalitní služby v místě samém doplněné nabídkou on-line služeb na webu a pokud nevyužije své infrastruktury pro paralelní zavádění alternativ (a tyto pro danou obec pokryje jiný subjekt), povede v dlouhodobé perspektivě k úbytku (dětských) čtenářů, které může na závěr přejít až k jejímu uzavření pro nezám (nabízí se srovnání s osudem městských kin).

Otázku knihovny vs. internet a možná východiska jsem se pokusil zodpovědět. Co ovšem pro knihovny znamená očekávaný nástup elektronického papíru?

6. Knihovny vs. elektronický papír - závěr č. 2

V posledních letech se zkoušelo prosadit několik řešení elektronické knihy (k mechanismu jejich fungování více v příl. č. 1), zatím neúspěšně. Poslední pokus o průlom znamená uvedení na trh čtečky Reader Sony PRS-500 koncem roku 2006. Jde o čtečku na bázi elektronického inkoustu, má šestipalcový displej s rozlišením 600 x 800 bodů a nabízí tak kvalitu čtení srovnatelnou s běžnými novinami. Na jedno nabití dokáže zobrazit až 7500 stran, váží jen ¼ kg a snadno se ovládá. Výsledná cena je 350 dolarů. Problém představuje cena za stažení jedné elektronické verze knihy - proti tištěné produkci je zatím stále vysoká¹⁸. Nicméně jednoho dne nastane tak jako v případě i-Tunes bod zlomu.

Možný scénář dopadu na knihovny

Elektronická kniha ve formě dočasné kopie umožní pokrýt libovolnou čtenářskou poptávku. Náhrada tištěných knih za elektronické bude postupná (starší část populace si zachová původní čtenářské návyky). Tištěná kniha se posune do polohy nadstandardu, což je ale možné označit pro ni za posun k lepšímu (provedení knihy bude mít kvalitní vazbu a krásnou úpravu).

A jak může vypadat pozměněný závěr?

Ne zase tolik odlišně od původně předpokládaného. Pokud knihovna splní parametry, které předpokládají její úspěšnou existenci již v prostředí internetu, lze reálně předpokládat po nástupu elektronického papíru následující:

- a) knihovna jako místo tradičních služeb projde ještě výraznější proměnou směrem k hybridní knihovně s převahou elektronických on-line dostupných zdrojů;
- b) knihovna jako uzel na Síti vytrvá - otázkou zůstává v jakém počtu;
- c) knihovna jako místo, pokud naplní požadavek jedinečné atmosféry v kombinaci s provozováním aktivit potřebným pro komunitu, přežije i v této výrazně změněné situaci.

Použitá literatura:

EDWARDS, B.; FISCHER, B. *Knihovny a studijní centra*. Havlíčkův Brod : Krajská knihovna Vysočiny, 2006. 222 s. CD-ROM.

FOBEROVÁ, L. Implementace marketingu do činností Městské knihovny v Chemnitz. In KUBÍČEK, J. (ed.) *Knihovny současnosti '06*. Brno : SDRUK, 2006. s. 81-95.

JEŽKOVÁ, Z. Komunitní role knihoven. *Knihovnický zpravodaj Vysočina* [online]. 2006, roč. 4, č. 2 [cit. 2007-04-10]. Dostupný z WWW: <<http://kzv.kkvysociny.cz/archiv.aspx?id=344&idr=2&idci=7>>.

RICHTER, V. Čtenářství českých žáků v mezinárodních průzkumech PISA a PIRLS - Petr Sak: Mládež na křižovatce - Průzkum KI 2005

Prezentace ze semináře *Budoucnost knihoven v České republice*. Svaz knihovníků a informačních pracovníků ČR. Městská knihovna v Náchodě, Náchod 8. 2. 2006.

¹⁸⁾ u titulu *Fortunate Son* je cena klasického hardbacku \$24 – elektr. verze \$14 - paperbacku - \$6 (pramen – viz pozn. č. 19)

Příloha č. 1

Většina řešení je založena na technologii vyvinuté společností E Ink, která se v roce 1997 odštěpila od pracoviště Media Lab univerzity MIT. Princip této technologie je chytrý. Obrazovku tvoří dvojice vrstev elektrod, z nichž ta vrchní je průhledná. Mezi nimi jsou miliony mikroskopických kapslí. Jsou naplněny kapalinou, v níž se vznášejí tisíce černých a bílých částic. Technologie společnosti E Ink má oproti technologii LCD, která se používá především v displejích notebooků a PDA, tři zásadní výhody. Obrazové body na displeji mohou být menší, kontrast mezi černou a bílou barvou je podstatně větší a spotřeba energie displeje s elektronickým inkoustem je neporovnatelně menší. Na rozdíl od LCD totiž potřebuje elektrický proud jen ke změně orientace částic, tedy když čtenář obrátí stránku.¹⁹

¹⁹⁾ text přebrán ze článku ROUSH, Wade. Elektronický inkoust : Startuje zatím nejdokonalejší pokus o náhradu klasického tisku. *Ekonom.* 2007, č. 5, s. 40-41. Dostupný z WWW: <http://ihned.cz/c3-20318590-000000_d-elektronicky-inkoust>.

8. Marta Germušková

Kniha a čitateľ vo 21. storočí

Kniha ako klasické médium bola od čias Guttenbergovho vynálezu kníhtlače uctievanou „komoditou“, ktorá bola zdrojom poznania, poučenia, zábavy či relaxu. Amplitúdy vzostupu či poklesu záujmu o knihu a proces čítania záviseli v časoch minulosti od rôznych činiteľov, napríklad od finančných, spoločenských, vzdelanostných, a podobne je tomu aj dnes.

O knihe sa hovorí, že je najlepším priateľom človeka. Súčasný človek, žijúci v ére konzumizmu, sa však správa ku knihe so značnou dávkou dištancie. Príčin zníženej čítavosti kníh je viacero. Na prvom mieste je to rýchlota života a nedostatok času na čítanie, potom čoraz vyššie ceny kníh a ich finančná nedostupnosť pre niektorých ľudí, lenivosť, duševná vyprázdnenosť ako odraz konzumného spôsobu života vedú už aj mladých ľudí k nechuti čítať a zamýšľať sa nad podnetmi literárneho diela pre vlastný život a kultivovanie vlastnej osobnosti človeka – čitateľa, vrátane skvalitňovania jeho vyjadrovacích schopností atď.

S knihou (v našom prípade s literárnym dielom) sa nevyhnutne spája pojem *čitateľ*, pretože obidve zložky predstavujú fenomény, ktoré participujú na vytváraní komunikačnej symbiózy. Jedno bez druhého nemôže zmysluplne existovať, pretože obidve zložky tvoria *konštantné súčasti literárno-komunikačnej trojčlenky*, kde popri spomenutom texte a čitateľovi je mimoriadne dôležitý aj tvorca textu, teda *autor* (*Autor – Text – Prijemca*). Čitateľ, aspoň ten elitný, by mal mať atribút kreatívnosti, pretože *tvorivosť autora* si priam vyžaduje *tvorivý subjekt čitateľa* – recepcného dekodéra (Liba, 1980, s.32).

Českí literárni vedci L. Pavera a F. Všetická (2002, s. 69) definujú pojem čitateľ ako: „prijemce literárneho textu, komu je text adresovaný; jde o kategorii historicky se proměňující. Výzkum čtenáře (recepcie literatury) náleží do kompetence nejen literární vědy, nýbrž i do sféry sociologicky a psychologicky orientovaných disciplín.“ Stotožňujem sa s ich názorom o premenlivosti a mobilite v kategórii čitateľa, pretože hlavne v súčasnosti vstupuje do hry mnoho antičitateľsky zameraných činiteľov, ktoré odťahujú pozornosť čitateľov už od detských čias od klasickej knihy smerom k audiovizuálnym produktom tvorby, čo však má za následok, že deti majú problémy s čítaním a s aktívnou komunikáciou. Zväčša ide o *pasívny príjem* mediálnych programov a o zníženie schopností recipienta rozkmitať vlastnú fantáziu, pretože to dokáže urobiť len kvalitná kniha, kým audiovizuálne médiá všetko konkretizujú, takže divák nemá šancu rozvíjať výraznejším spôsobom svoju imagináciu, fantáziu a tvorivosť. Práve tieto fakty považujem za činitele ochudobňujúce svet detstva, čo sa neskôr premieta do zníženia dimenzie ľudskosti a schopnosti empatizovať sa s inými ľuďmi. Chlad v súčasnej individualizovanej spoločnosti je podľa môjho názoru výsledkom zosurovievania a ľudí pod vplyvom agresívnych a neetickej koncepcii vysielania hlavne v súkromných televíziách, cieľom ktorých je šokovať, a tým priťahovať záujem divákov a zvyšovať sledovanosť vlastných televízií. Teda nie kvalita programov je faktorom, ktorý má zapôsobiť na divákov, ale niekedy ide o vysokú mieru perverzity a tá dokáže vybičovať zvedavosť divákov, čo rozhodne považujem za najľahšiu, no zároveň aj za najneetickejšiu cestu k divákovi. Ak mediálne manažmenty budú naďalej uprednostňovať banalosť, primitivizmus, neeticnosť a agresivitu vo svojich programových ponukách, toto storočie sa stane storočím tuposti, pochabosti a zníženej hladiny ľudskosti, a to napriek tomu, že spoločnosť sa chce hrdiť atribútmi ako: informačná, technicky vyspelá, demokratická... Kvalitná kniha má v porovnaní s médiami „dar“ humanizovať človeka, aktivizovať ho, lexikálne obohacovať a cibriť jeho reč, rozvíjať jeho myslenie a reťaziť jeho asociácie, predstavivosť a hlavne podieľať sa na autokreácii, t.j. na všestranom sebazdokonaľovaní človeka.

Svetoznámy francúzsky esejista, spisovateľ a filozof *Michel de Montaigne* vo svojej knihe

ESEJE, ktorá vyšla prvý raz v roku 1580 (slovenské vydania –1975 a 1999, s. 77-78, 79) píše: „V knihách hľadám len počestnú zábavu a potešenie; lebo keď študujem, hľadám iba poznatky o sebazoznaní a poučenie, ako dobre zomrieť a dobre žiť...Ak ma kniha hnevá, vezmem inú; no robím to len vo chvíľach, keď sa mi zunovala záhaľka. Súčasné knihy veľmi nečítam, lebo môj rozum sa nevie vypáť k takej námahe ako za detských a učňovských rokov.“ M. de Montaigne je inšpirujúcim esejistom i pre dnešných čitateľov, pretože ako filozof uvažoval o najdôležitejších veciach tohto sveta, teda o živote a smrti, o láske, priateľoch a zvykoch, o morálke a náboženstve a zdôrazňoval (podobne ako *J.J. Rousseau*) prirodzenú výchovu. Avšak tzv. mediálna „výchova“ je často neprirodzenou, antihumánnou a imitujúcou výchovou v zmysle napodobňovania negatívnych vzorov, ktoré chrlí mašinéria filmového priemyslu. So J. J. Rousseauom súhlasím v tom, že dieťa potrebuje prirodzenú výchovu, ale nemožno súhlasiť s ním v tom, že dieťa by sa malo dostať k čítaniu kníh až okolo 12 roku veku dieťaťa. Považujem to za výrazné oneskorenie, no jeho tvrdenie bolo spojené s dobovým kontextom a nemožno to vnímať a hodnotiť len mechanicky. Aj čítanie kníh v detskom veku považujem za súčasť prirodzenej výchovy.

Eseje M. de Montaigne sú voľnými úvahami o človeku a jeho osude. Názory, ktoré prostredníctvom nich prezentoval, boli ovplyvnené najmä jeho vlastným čítaním diel antických veľkánov, a to najmä Senecu a Plutarcha. Vo svojich ESEJÁCH veľkú pozornosť venoval čítaniu a svojimi názormi na knihy je aj pre súčasníkov interpretačne stimulatívny: „Slobodne vyslovujem svoju mienku o všetkom možnom, aj o tom, čo práve presahuje moje znalosti a na čo sa necítim povolaným. Čo o tom poviem, má určiť mieru môjho zraku, nie mieru vecí...“(s. 79). Podľa môjho názoru práve v tom spočíva *tvorivosť čítania a tvorivosť interpretácie*. Je to predovšetkým o mode videnia a nazerania na fenomény tohto sveta a života a o ich umeleckej kreácii, ktorá sa odráža v idioštýle autora literárneho diela. Vynikajúci slovenský odborník v oblasti jazykovedy a literárnej vedy *František Miko* vo svojej publikácii *Text a štýl* (1970, s. 111-112) zdôrazňuje dôležitosť komunikačného postoja autora textu: „Vyhranený komunikačný postoj sa realizuje vo výrazovej štruktúre textu, v štýle. Pojem komunikačného postoja je ekvivalentný pojmu modifikácie textovej funkcie...Tento postoj bude akýmsi filtrom, ktorý bude regulovať utváranie výrazovej štruktúry. Komunikačný postoj je ako taký istým „rozhodnutím“, ktoré bude platiť pre celý prejav“. Práve pre komunikačný postoj autora, jeho jedinečnosť a identitu, ktorá sa odráža vo výrazovej homogenite štýlu a v jeho relatívnej stabilite, si dokážu čitatelia obľúbiť istého autora a ten sa pre nich stáva „značkou“ vysokej umeleckej kvality a „oázou“ pri čitateľskom smäde po dobrej knihe. Kniha sa tak stáva predmetom čítania, ktoré možno vnímať ako proces, počas ktorého príjemca textu sa usiluje o dešifrovanie textu na základe svojich čitateľských skúseností a literárneho vzdelania. Podľa *A. Popoviča* (1981, s.155): „Čítanie z komunikačného hľadiska prebieha ako dekódovanie, ako predpoklad a prvý stupeň interpretácie. Každé čítanie je singulárne, neopakovateľné a jedinečné osvojovanie významovej mnohosti v literárnom diele.“

O čítaní vzniklo mnoho vedeckých i popularizačných prác u nás i v zahraničí (*P. Liba*, 1980; *R. Lesňák*, 1982; *F. Miko*, 1978; *M. Nakonečný*, 1965; *D. Pennac*, 1992 a iní), pretože každý súdny človek si uvedomuje, že bez čítania by sa ľudia nemohli osobnostne a odborne rozvíjať. Možno povedať, že čítanie je zväčša procesom tichej komunikácie nielen s autorom prostredníctvom textu, ale možno jednoznačne tvrdiť, že bez čítania niet ani tvorivého písania, napr. v umeleckej branži.

Je viac než isté, že dieťa, ktoré rado čítalo, si vytvorilo osobnostne inú štartovaciu pozíciu v živote v porovnaní s dieťaťom, ktoré bolo programovým nečitateľom. Problematikou rozvoja detského čitateľstva sa zaoberali v Čechách *O. Chaloupka* (1982) a *J. Plch* (1981) a na Slovensku predovšetkým *V. Obert* (1998). Práve *V. Obert* (1998, s. 28-29) v spojitosti s budovaním čitateľských kompetencií dieťaťa v školskom prostredí rozlišuje *funkčné čítanie*, čiže čítanie typu „učenie sa“, ďalej *študijné čítanie a zážitkové čítanie* detskej literatúry, t.j. „čítanie pre potešenie a zábavu, ale hlavne čítanie na základe vnútornej čitateľskej potreby a presvedčenia“. Preto je nevyhnutné, aby rodičia, škola i pracovníci knižníc viedli žiakov k čítaniu už od útleho detstva, a to

motivačným, nie násilným, stresujúcim spôsobom, pretože ten vyvoláva zásadný odpor. *Škola* napriek zničujúcej kritike zo strany spisovateľov i verejnosti prostredníctvom literárnej výchovy predsa len naštartúva proces výchovy kultúrneho detského čitateľa a vedie ho viac alebo menej účinne k vnímaniu čítania ako životnej potreby. V. Obert (tamže, s.33-34) vymedzuje tieto detské vývinové čitateľské kategórie:

1. *príjemca – predčítateľ* (dieťa v období predškolského veku)
2. *introjekčný čítateľ* (dieťa mladšieho školského veku), t.j. čítateľ „vcitujúci sa“ do sveta a života literatúry, pre ktorého je dôležitý obsah, čiže rekonštrukcia pvrchovej (dejovej) štruktúry diela
3. *príjemca – relatívne optimálny čítateľ* detskej literatúry (dieťa v období staršieho školského veku), ktorý sa usiluje hľadať a objavovať objektívne hodnoty literárneho diela.

Myslím si, že napriek krízovému stavu v školstve, predsa len sa školská inštitúcia usiluje, a treba priznať, že zatiaľ bezkonkurenčne, o kultivovanie čitateľov z hľadiska emocionálneho, intelektuálneho i prosociálneho. Škoda však, že to robí prevažne klasickými metódami a tie sú pre dieťa, ktoré je hravé, po čase neakceptovateľné pre absenciu tvorivosti. Pritom existuje množstvo metód na rozvíjanie tvorivosti čitateľa, napr. rolové čítanie a rolové interpretácie textu, komentované čítanie, kritika textu, korektívne a pyramídové interpretácie literárnych textov, moderované dialógy s čitateľmi i nečitateľmi, panelové diskusie, „spoved“ bezradného a tvorivého čitateľa, pomyselná „spoved“ autora – gýčiara a renomovaného spisovateľa, tvorivý monológ vybranej literárnej postavy, monológ recipienta vybranej literárnej postavy, monológ autora o literárnej postave, čitateľský duológ, duológ literárnych postáv z dvoch rôznych diel a z časovo vzdialených období, simulované konfrontačné dialógy s pomyselnými spisovateľmi a čitateľmi ich diel, kreatívne písanie „popletených“ rozprávok a iné. Existujú teda motivačné metódy, ktoré z bežného čítania vykreujú v období detstva *hravé čítanie*. Myslím si, že je v silách rodičov a kreatívne zameranej školy i knižnice, aby pestovali u žiakov *čitateľskú apetenciu*, t.j. chuť čítať. Ak totiž žiak nezíska pozitívny vzťah ku knihám už v detskom veku, neskôr ho nemusí získať vôbec. Tak ako postupne dozrieva človek, tak by mal dozrievať aj čítateľ, hoci to nemusí byť pravidlom alebo zákonitosťou. Dôkazom toho je štatistika čitateľov, ktorí sú síce vekovo zreli, ale čitateľsky a interpretačne sa to nemusí prejavovať (fenomény: interpretačná bezradnosť, nekompetentnosť, čitateľská naivita a pod.).

Tieto a podobné aktivity žiakov a recipientov privádzajú k literárnemu prameňu na základe hravosti, tvorivosti a zážitkovosti. A to je najprirodzenejšia cesta k prebúdzaniu ich záujmu o literatúru.

Francúzsky spisovateľ a esejista *D. Pennac* vo svojej knihe esejí *Ako román* (1992, s. 7 a 12) napísal: „Sloveso čítať neznáša imperatív. Má k nemu odpor spolu s ďalšími slovesami, ako „milovať...alebo „snívať“... Skrátka a dobre, o knihách sme dieťa naučili všetko ešte v čase, keď nevedelo čítať. Odhalili sme mu nekonečné bohatstvo sveta fantázie, zasvätili sme ho do tajov, ako zdolávať prekážky, obdarili sme ho schopnosťou byť všade, vymanili sme ho zo zajatia času a ponorili do rozprávkovy zaľudnenej samoty čitateľa...“ V tejto súvislosti autor esejisticky sformuloval *10 nedotknuteľných práv čitateľov umeleckej literatúry*:

1. právo nečítať
2. právo preskakovať strany
3. právo nedočítať knihu
4. právo znovu si ju prečítať
5. právo čítať čokoľvek

6. právo na bovarizmus
7. právo čítať kdekoľvek
8. právo paberkovať
9. právo čítať nahlas
10. právo mlčať

Desať uvedených práv čitateľa má veľkú výpovednú hodnotu a možno ich rozdeliť na dve asymetrické kontračasti. Jedine prvé právo sa vzťahuje na atakovanie a eliminovanie čítania a všetky ostatné práva súvisia s čiastočnou alebo úplnou participáciou čitateľa na čítaní. Prvé právo – právo nečítať – vyvoláva šok a protesty či rozčarovanie najmä v školskom prostredí, a to aj napriek faktu, že napríklad väčšina dospelých ľudí si ho v ostatnom čase (bezostyšne a v podstate aj prirodzene) volí. Ignorovanie čítania umeleckej literatúry je jedným zo slobodných rozhodnutí človeka, pretože život človeka je o selekcii aktivít, ktoré sú preňho buď zmysluplné alebo bezpredmetné. Na rozdiel od ďalších aktivít je však podľa môjho názoru *nečítanie ako slobodná alternatíva* pre človeka veľkou stratou, a to v zmysle formatívnom, etickom, sociálnom, psychologickom, emocionálnom, racionálnom i estetickom atď. Ďalšie práva čitateľa súvisia s čítaním umeleckej literatúry, ktoré môže byť buď celostné alebo čiastkové (právo paberkovať, právo preskakovať strany, právo nedočítať knihu atď.). Zaujímavé je *právo čítať čokoľvek*, s čím sa úplne stotožňujem, pretože čitateľ, kým osobnostne dozreje, mal by sa stretnúť s kvalitatívne diferencovanými lektúrami (trebárs aj s gýčovou komerčnou produkciou), aby postupne dospel do štádia poznania a identifikovania diel s vysokou umeleckou hodnotou (*gratifikácia diel*) a kritického reflektovania literatúry. *Čitateľská zrelosť* je v podstate prirodzenou „rozlúčkou“ so svetom „lacných bestsellerov“ a vstupom na „územie“ s estetickou bonitou.

Z práv čitateľa „vyčnieva“ *právo na bovarizmus*; ide o slovo s výraznou literárnou motiváciou (derivované od názvu románu francúzskeho spisovateľa G. Flauberta Pani Bovaryová). Bovarizmus možno považovať za stav čitateľského šťastia, vzrušenia, ba priam nadšenia pri čítaní lektúry, ktorá má v danom momente pre svojho čitateľa evidentné kvality, ale vzápätí tento titul vystrieda niečo kvalitatívne lepšie...*Bovarizmus* je podľa D. Pennaca (1996, s.142) „choroba, ktorá sa prenáša textom“. Ide o postupné striedanie titulov, ktoré mali v sebe *estetický „magnetizmus“* a umiestňovali sa v rebríčku našej čitateľskej hierarchie na popredných miestach. Jednoducho povedané bovarizmus je vytváranie rebríčka literárnych miláčikov, ktorí splnili svoju funkciu pri našom postupnom čitateľskom dozrievaní.

Zaujímavé je *právo čitateľa mlčať*. Aj to je legitímne, hlavne keď si uvedomíme, že kniha je našou spoločničkou najmä vo chvíľach samoty a ticha, hoci svet knihy –paradoxne – môže ponúknuť zaľudnený a rozvravený svet autorskej fikcie. Mlčanie môže byť zároveň interpretačným postojom, ktorý však nemusí vypovedať o komunikačnej neschopnosti interpreta, ale skôr o jeho hlbokom zasiahnutí textom (fáza apercepce).

Čitateľský príjem textu alebo čítanie ako typ kultúrnej aktivity nazýva R. Lesňák (1982, s.24) *recepčia* a definuje ju takto: „Čitateľská recepčia je procesuálna a kontinuálna činnosť, vychádzajúca zo širokého kontextu literárnych, spoločenských i osobných činiteľov a smerujúca k individualizovaným účinkom na príjemcu.“ Pri recepcii, ktorá je nadradeným pojmom, R. Lesňák (1992, s.24) uvádza ďalšie kľúčové pojmy, a to *čitateľské predpoklady* (čitateľská kultúra a čitateľské kompetencie), *čitateľské vnímanie* (ide o čitateľskú percepciu, t.j. čítanie v užšom, konkrétnom zmysle: ako proces postupného vnímania textu) a *čitateľskú konkretizáciu* (čitateľská apercepčia, osvojenie vnímaním, osobné akceptovanie diela, vnútorný postoj k zmyslu diela, výsledný účinok recepcie). *Procesuálnosť recepcie* možno empiricky skúmať najmä v inštitucionálnom (školskom) prostredí, pretože sa ukazuje, že je najspoľahlivejšie z aspektu získavania poznatkov o jej podobách a metamorfózach.

Existujú rôzne *typy čitateľov* a rozmanité *čitateľské typológie*. Pojem typ čitateľa „označuje model, ktorý zovšeobecnene zobrazuje súbor podstatných charakteristík psychológie čitateľa a čítania“ (Umnov, 1986, s.172). V našich podmienkach rozpracoval typológiu čítania (okrem iných odborníkov) aj J. Števček, ktorý primárne vychádzal z tézy o zážitkovosti čítania. Rozlišoval naivné, sentimentálne a diskurzívne čítanie a s typom čítania kongruuje aj typ čitateľa. Podľa literárneho vedca J. Števčeka je *naivné čítanie* „sledovanie pravdepodobnosti dejov podľa logiky, ktorá je podobná životnej logike“ (Števček, 1977, s.80). Odlišný typ predstavuje *sentimentálne čítanie*, pre ktoré je charakteristické symptomatické citové prehodnocovanie dejov. V čitateľskej praxi sa daný typ čítania vzťahuje najmä na dievčenské čitateľské publikum, ktoré je prirodzene senzitívnejšie a sentimentálnejšie, a to hlavne v období puberty. *Ženský recepčný princíp* na rozdiel od mužského je podľa mojej mienky vybudovaný na asymetrii emocionálneho a racionálneho vnímania diela. Dôkazom tohto tvrdenia je čitateľský príklon dievčat a žien k prózam s ľúbostnou tematikou, prípadne k dielam s tematizáciou citlivých a komplikovaných medziľudských vzťahov. Medzi obľúbené autorky pre uvedené štádium čitateľstva patria K. Jarunková, E. Gašparová, M. Ďuričková a iné slovenské prozaičky. Elitný typ čitateľa má prívlastok diskurzívny a najideálnejším typom čítania je logicky *diskurzívne čítanie*. Pri ňom „vstupuje do hry celá osobnosť prijímateľa a „realizátora“ textu v tom zmysle, že naivný a citový moment, moment životnej a citovej pravdepodobnosti je silne zatlačovaný vedomím, že čítanie je čímsi neskutočným, že je fikciou, že postavy sú len tieňovými, citová zložka básne cudzím citom...Ide tu o napätie medzi tendenciou chápať dielo ako skutočnosť a vnímať ho ako znak, pričom zdroj čitateľského zážitku vyplýva práve z tohto napätia“ (Števček, 1989, s.28).

V súvislosti s diskurzom sa mi žiada nadviazať na svetoznámeho talianskeho semiotika Umberta Eca, pretože práve on ako teoretik i praktik literárneho umenia lapidárne vysvetlil cieľ literárneho diskurzu: „Cieľom literárneho diskurzu je viesť čitateľa krok za krokom k objavu, ako je text urobený a prečo funguje tak, ako funguje“ (Eco, 2004, s. 157). V danom prípade je reč o generovaní textu a jeho funkčnosti. U. Eco sa zamýšľal vo svojich reflexiách *O literatúre* (2004, s. 152-167) nad štýlom literárneho textu a jeho *semiotickým čítaním* z aspektu literárneho kritika. Existujú totiž viaceré podoby literárnej kritiky, ale pravá, t.j. *textová kritika* je vždy *semioticky orientovaná* a podľa U. Eca (tamže, s.158) „plní tú funkciu, že každému nechá jeho vlastný zážitok, ale u všetkých ukáže jeho dôvod“. Na rozdiel od odporúčajúcej, informatívnej, teda recenznej kritiky, ktorá poskytuje čitateľovi iba obrysovú predstavu o diele a je pre recipienta len informáciou z druhej ruky, čiže bez kontaktu so samotným dielom, je textová kritika autentická, nie komerčne nastavená a alibistická. Podľa môjho názoru *recenzné kritiky* dosť často plnia iba supľujúcu funkciu a navyše zväčša odrádzajú reálneho čitateľa od čítania, pretože ten už nepocituje vnútornú potrebu čítať niečo, o čom už má aspoň sprostredkovanú informáciu. Netvrdím, že recenzná kritika nemá svoje opodstatnenie (propagačná funkcia), ale je podľa mojich skúseností zväčša antičitateľským faktorom. V tejto spojitosti sa mi zdá opodstatnenou otázka: Do akej miery a či vôbec má literárna kritika faktický dosah na svojho čitateľa? V súčasnosti v podmienkach literárnej kritiky na Slovensku sa mi vôbec nezdá priodvážnym tvrdenie, že literárna kritika stratila svoje ostrie aj „vd'aka“ absencii takých skvelých a ostrých literárnych kritikov a strážcov literárnych hodnôt, akými boli najmä britký kritik a skvelý slovenský esejista Alexander Matuška (spisovateľ Ladislav Ťažký ho vo svojich Literárnych vráskach nazval „šľukou v slovenskom literárnom rybníku“ či veľavýznamne Alexandrom Veľkým), prípadne vynikajúci esejista a prozaik Vladimír Mináč a ďalší.

Možno povedať, že recenzná kritika je zväčša povrchná, v poslednom období evidentne objednávkovo ladená, zväčša všeobecne koncipovaná, čo je veľký kvalitatívny rozdiel v porovnaní s textovou kritikou, ktorá má punc vertikality. Podobná recenznej kritike je aj *historická kritika*, ktorá sa zapodieva literárnymi dielami staršej proveniencie a je v podstate tiež len orientačná, neanalyzujúca, často povrchná, supľujúca pôvodné dielo náznakovým, najskôr informatívnym

spôsobom.

Je zaujímavé, že kým mladí ľudia majú v súčasnosti averziu k čítaniu (najmä z dôvodu veľkého rozptylu ich záujmov), seniori sa primkávajú k čítaniu, pretože to súvisí s ich voľným časom a s potrebou udržiavať sa v dobrej intelektuálnej a psychickej „kondícii“ (Balogová, 2005, s. 394). Často je tichým „spoločníkom“ seniorov samota, a preto čítanie má šancu túto osamotenosť aspoň čiastočne vytesňovať. Samotná umelecká tvorba je produktom ticha a samoty, ako to naznačuje M. Petříková (2006, s. 59): „Pravdepodobnosť umenia vznikajúceho v samote alebo v osamotení svojho tvorcu s odvahou postaviť sa pred tváre druhých tkvie v schopnosti (s)tvoriť, zhodnocovať v umení a umením jedinečnú „pravdu života“. Táto „pravda života“, pravda ľudského údely, idea alebo príbeh, umelecký obraz môže byť umením (re)konštruovaný pohybom po vertikále (prežívanie) alebo horizontále tvorby (konanie) a bytia.

Nechuť k čítaniu, a to nielen umeleckej literatúry, sa, žiaľ, negatívne odráža aj v slabej úrovni jazykovo-komunikačných kompetencií (ako v hovorenej, tak i v písanej forme komunikátov) najmä u mladšej, ale i strednej generácie (porov. Imrichová, 2004).

Čítanie kníh v 21. storočí sa stáva čoraz problematickejšou aktivitou (v porovnaní s minulosťou), a to najmä preto, lebo do života ľudí vstúpilo mnoho rušivých fenoménov, tzv. odputávačov, pričom najagresívnejším z nich sa stal *mediálny „vírus“*, proti ktorému je súčasný človek málo rezistentný. Oslabená vôľa aktivizovať sa v oblasti čítania a porozumenia textu je totiž jedným z najvýraznejších charakteristík súčasného človeka, čo dokazujú mnohé slovenské i medzinárodné výskumy. Média sa stali najväčším „zlodejom času“, najstrašnejším energetickým „upírom“ moderného, technikou obklopeného a ňou zotročeného, no hlavne psychicky a fyzicky unaveného človeka. Pasívny „*mediálny relax*“ a „*mediálny reflex*“ je však v porovnaní s klasickou knihou intelektuálne, emocionálne, reflexívne a esteticky málo podnetný, pretože všade sa presadzujúca komerčná mediálna produkcia stavia väčšinou na trivialite, banálnosti, naivite, stupídnosti a na vydávaní pseudohodnôt za pravé hodnoty. Je to vypočítavá hra médií so zvedavosťou divákov a s ich finančnými prostriedkami, ktoré sa opäť, a to technicky rafinovaným spôsobom, dostávajú na tučné mediálne účty. Kniha v podobe umeleckého diela je však *aktívnym „provokátorom“* človeka, či už jeho vnútorných dimenzií (reflexivizuje ho, axiologizuje, kreativizuje, socializuje, kognitivizuje, emocionalizuje a motivuje pri hľadaní zmyslu života) alebo jeho vonkajších prejavov (*esteticko-výchovné činnosti* pri práci s literárnym textom, využívanie tvorivej dramatiky v školách umeleckého zacielenia, využívanie rolových hier pri práci s umeleckými dielami na rôznych stupňoch škôl atď.). *Literárne umenie* to robí komplexným spôsobom, pretože globálne pôsobí na rozum, cit a vôľu človeka. Aj film je síce syntetickým umením, ale pôsobí v ňom mnoho redukujúcich momentov v porovnaní s knihou. Je to v prvom rade kvalita režiséra, ktorý sa pokúša o filmovú parafrázu literárneho diela, potom úroveň scenáristu a scenára (ten sa opiera o princíp selekcie a pri parafráze sa už nemusí objaviť všetky motívy literárneho diela); v hre je aj kvalita a tvorivosť hercov, hudobná dimenzia filmového spracovania, kvalita kamerovej „optiky“ atď. Pri porovnávaní duchovných „darov“ kvalitnej knihy a jej mediálnych transformácií sme často sklamaní práve parafrastickou a technickou „deformáciou“ pôvodnej kvalitnej lektúry. Netvrdím však, že z času na čas nemôže byť pravdou aj opak.

Okrem spomínaných predností knihy je *fixovanie textu* na základe čítania knihy oveľa výraznejšie v porovnaní s jej mediálnym prepisom, čiže zapamätateľnosť textu je vyššia, pretože vizuálne fixovanie sa ukladá v dlhodobej pamäti, kým audiovizuálne „fixovanie“ mediálnych výtvorov sa deje na úrovni krátkodobej pamäti, čo je podstatný rozdiel v zapamätateľnosti oboch produktov. *Hĺbka pamäťovej fixácie* má podľa mojej mienky obrovský vplyv na *kultivovanie ústneho i písomného prejavu* človeka. Dokonca sa občas sami pristihneme pri tom, že po sledovaní nejakého komerčného filmu si na druhý deň nespomenieme ani na jeho názov a nadobudneme pritom pocit, že sme nezmysluplne strávili čas. Tento jav súvisiaci s *masmediálnou presýtenosťou* človeka som pracovne nazvala *pamäťové „vybielovanie“*.

Pri tomto porovnávaní nemožno zabúdať ani na obrovský rozdiel v stupni koncentrácie obidvoch konzumentov produktov, a to knižných a mediálnych. Čítanie knihy si vyžaduje intímne, neverejné prostredie a vysoký *stupeň myšlienkovvej koncentrácie čitateľa*. Oproti tomu stupeň koncentrácie filmového diváka je nižšia, nehovoriac už o stupni koncentrácie pozornosti televízneho diváka v rodinnom prostredí, ktorý si popri sledovaní programu rieši aj osobné, rodinné či pracovné problémy, a to podľa mojej mienky *formou fragmentárneho a dekoncentrovaného dialógu*, či takpovediac *dialogickým paberkovaním*. Kým vysoký stupeň dekoncentrácie vedie často k zvýšeniu napätia, prípadne hádkam medzi členmi rodiny, *ticho a samota* pri čítaní kníh človeka evaluje a *obdarúva dimenziou pokoja*, čo v dnešnom chaotickom a hektickom svete možno považovať za jednoznačnú devízu. S tým súvisí i časový a osobný *chaos* pri sledovaní médií, ktorý sa javí ako protiklad nadobúdania vnútorného pokoja, rovnováhy a harmónie pri čítaní umeleckej literatúry, pretože mediálne, konkrétne celodenné televízne vysielanie je pre diváka „skákaním“ z času do iného historického času, z jedného priestoru do druhého, pričom sa občas *mediálny konzument* môže cítiť dezorientovaný. Pri neporozumení textu je veľkou prednosťou knihy *možnosť jej repetičného čítania*, kým pri filme a televíznom vysielaní okamžitá repetícia nie je možná, pričom, samozrejme, uvedomujem si možnosti technického „konzervovania“ mediálnych výtvorov. Nezanedbateľný je aj fakt, že čítanie klasickej knihy namáha a poškodzuje ľudské oči oveľa menej ako nonstopové sledovanie mediálnych programov alebo internetu, ktoré zamorujú prostredie človeka elektronickým „smogom“ a zvýšenou mierou prežarovania organizmu vyvoláva vznik mnohých civilizáčnych chorôb (zdravotné následky zvýšenej miery technizácie života).

Na základe porovnávania a súčtu predností klasického knižného média som dospela k záveru, že „smäť“ po knihe, hoci iba v obmedzenom množstve (elitných čitateľov nikdy nebolo veľa na počet obyvateľov v štáte; napr. na Slovensku je počet *2000 elitných čitateľov* podľa názoru slovenského prozaika S. Rakúsa primeraný), bude pretrvávajúť aj naďalej, dokonca si myslím, že dôjde k renesancii poctivého čítania, pretože *ignorantský vzťah k čítaniu* sa odráža v znížení kultúrnej úrovne človeka, v zníženej miere jeho empatie

(a cieľom literatúry je socializovať a empatizovať človeka), v poklese autokritiky a sebareflexie, čo vedie k egoizácii (tzv. *JASTVO*, po česky *JASTVÍ*) a k individualizácii spoločnosti. V ostatnom čase sú evidentné celosvetové pokusy o „rehabilitáciu čítania a čitateľa aj vzhľadom na vznik vysokého percenta analfabetizmu, a to dokonca vo vyspelých krajinách (USA, Anglicko – pokusy anglického spisovateľa R. Dahla o stimuláciu čítania detí). Aj preto sa vonkoncom neobávam o budúcnosť (človeka stále očarujúcej) knihy.

Literatúra:

- BALOGOVÁ, B. Edukácia ako zmysel života seniora. In *Didaktika v dimenziách vedy a praxe*. Prešov : FHPV PU, 2005, s. 394. ISBN 80-964578-0-5.
- ECO, U. *O literatúre*. Praha : Argo, 2004. 157 s. ISBN 80-7203-588-6.
- CHALOUPKA, O. *Rozvoj detského čtenárství*. Praha : Albatros, 1982.
- IMRICHOVÁ, M. Spisovná slovenčina ako štátny jazyk v úradnej praxi. In *Kultúra slova*. 2000, roč. 34, č.3, s. 147-154.
- LESŇÁK, R. *Literárne dielo a čitateľ*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1982. 24 s.
- LIBA, P. Čitateľ – tvorivý subjekt literatúry. *Romboid*. 1980, roč. 15, č.1, s.32.
- MONTAIGNE, M. *Eseje*. Bratislava : Nestor, 1999, s. 77-79.
- OBERT, V. *Detská literatúra a čitateľský rozvoj dieťaťa*. Bratislava : Litera, 1998. s.26-28.
- PAVERA, L.; VŠETIČKA, F. *Lexikon literárních pojmu*. Olomouc : Nakladatelství Olomouc, 2002, s.69.
- PETŘÍKOVÁ, M. Mýtus ako inšpirácia dvoch próz Jozefa Cígera Hronského. In *Teória umeleckého diela 1*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2006, s. 59.

- PENNAC, D. *Ako román*. Bratislava : SOFA, 1992.
- PLCH, J. *O výchově slovesným uměním v mladším školním věku*. Praha : SPN, 1981.
- POPOVIČ, A. a kol. *Interpretácia umeleckého textu*. Bratislava : SPN, 1981., 155 s.
- ŠTEVČEK, J. Pokus o typológiu čítania. In *Estetika a literatúra*. Bratislava : Tatran, 1977, 80 s.
- ŠTVČEK, J. *Skúsenosti*. Bratislava : Smena, 1989. 28 s.
- UMNOV, B. Teoretické a metodologické problémy typologizácie čitateľov. In *Čitateľská recepcia literatúry*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1986, 172 s.

The Book and the Reader in the 21 st. century

Resumé:

Authoress of the contribution deals with the problematic of the book and its reading by present readers. Authoress points at medial displacing of the book as classic medium and outlines how to return the book to reader's turn. Thereat, the authoress uses stimuli of many slovak and foreign literary scientists (U. Eco, D. Pennac, F. Miko, R. Lesňák, J. Števček, A. Popovič etc.), who dealt with the problematic of creation and theme of literary communication. Authoress of the contribution is convinced that " death" to the book and reading does not threaten, because classical reading of an artistic literature has its specifics and strengths, especially, in comparison with an aggressive mass-medial creation.

Anotácia:

Autorka sa v príspevku zaoberá problematikou knihy ako klasického estetického média a procesom čítania na začiatku 21. storočia. Poukazuje na mediálne vytesňovanie knihy, konkrétne umeleckej literatúry, a naznačuje spôsoby, ako vrátiť knihu do čitateľského obehu. Využíva pritom podnety mnohých slovenských i zahraničných literárnych vedcov (U. Eco, D. Pennac, F. Miko, R. Lesňák, J. Števček, A. Popovič, P. Liba a iní), ktorí sa dlhodobo venovali či venujú problematike tvorby a recepcie umeleckých diel i téme literárnej komunikácie. Autorka je presvedčená, že „smrť“ knižným médiám nehrozí, pretože klasické čítanie umeleckej literatúry má svoje špecifiká i prednosti v porovnaní s internetovým čítaním či zvukovou podobou kníh, ktoré už predstavujú modifikovanú recepciu textu (zvuk a internet ako modifikátory príjmu textu).

Kľúčové slová:

Čítanie. Semiotické čítanie. Typológia čitateľa. Práva čitateľa. Čitateľská zrelosť. Čitateľský bovarizmus. Recepcia. Recepčné princípy. Idioštýl. Textová kritika. Recenzná kritika. Historická kritika. Recepčná diferenciacia.

9. Kateřina Homolová

Kniha – informace s duší

Anotace: Autorka se zamýšlí nad možnými rovinami sdělování v knize. Porovnává informační potenciál ostatních médií, přičemž pojem informace zde má mnohočetný rozměr. V souvislosti s převažující orientací příspěvku na oblast krásné literatury uvažuje o fenoménu „otáčení stránky“ a přibližuje „světy mezi řádky“. V celkovém vyznění příspěvku lze také populárně naučnou a encyklopedickou literaturu nahlížet tímto nezczitelným atributem knihy.

Vůdčím principem, který se našim pojetím knihy jako „informací s duší“ prolíná, je časovost četby. Moderní doba s sebou jako jednu z nových životních determinant nese i „tyranii okamžiku“. Do popředí taky vystupuje kontrast mezi obecným zrychlením života a jím vyvolaným zpomalením některých nástrojů komunikace. Jako příklad nejvýstižnější lze uvést „rychlý“ čas nových médií, zejména Internetu, a „pomalý“ čas zdrojů tradičních, např. knihy.

Mladí lidé nejcitlivěji vnímají dynamické proměny doby, v níž žijí a v níž se musí učit rychle orientovat, pružně reagovat a funkčně vybírat jen nosné, využitelné, empirické informace. Trendem dneška (který zasahuje rovněž i sféru čtenářství) je požadovat mít kvantum informací „před sebou“, uspokojovat utilitární kognici bez emocí. Dospívající jedinec, ke kterému se stále podvědomě v příspěvku obracíme, není veden k hledání variabilních informací (také měřitelných kvantitativně) „v sobě“, tzn. spojovat poznávání s prožitkem. Sledovat tak můžeme postupnou ztrátu této schopnosti, stále podle našeho názoru důležité komponenty lidské osobnosti.

Kniha možná není dostačující „technologí“ pro dnešního uživatele informací, má však atmosféru, skrze kterou uplatňuje své psychologické a sociální vlivy na čtenáře (vnímatele textu).

Duch otáčení stránky

Nezcizitelným fenoménem tištěné knihy (toho důvěrně známého formátu tištěného na papíře a svázaného do desek), stavějícím ji nad rámec prostého sdělování příběhů a obecně informací, je moment „otáčení stránky“. Ten dává jedinečnou možnost setrvat ve fantazijním prostoru z vlastního rozhodnutí čtenáře. Namísto tékavého a apriori dočasného děje, např. na obrazovce počítače, je v knize jaksi samozřejmě obsažen prostor pro dostatečné „prožití“ libovolné, pro čtenáře zajímavé informace. Lze tak vytvořit fantastickou představovou soustavu se z vnějšku neomezenou platností.

Světy mezi řádky

Literární text (jako každý slovesný komunikát) vystupuje jako určitá funkčně i významově ucelená skutečnost s vlastním způsobem existence. Předpokládá pak i přímou aktivní účast na akci textem navozené a textem organizované. U dětského čtenáře tuto dynamickou, „živou“ komunikaci s literárním textem navíc umocňuje „textová fascinace“, což v knize lze bez omezení.

Významová otevřenost textu ve formě knihy pak dává vzniknout širokému prostoru pro fantazijní interpretaci. Dětský čtenář ve své touze (a potřebě) rozkrýt kódovanou informaci vystupuje z limitované množiny intenzivních vztahů a fantazijně naplňuje extenzivní obor tradičních pojmů (nad rámec konvence dané odkazy). Tak vystupují mezi řádky nové a nové světy, odpoutávají se od nich a zase se zpět do jejich linie vracejí... z vůle čtenáře.

Od sledu slov v řádcích a jejich primárních konvenčních významů tak dětský čtenář proniká k asociovaným, nevázaným obrazům a světům mezi nimi. Ve srovnání s jinými médii, např. s nejčastěji používaným – Internetem, tak činí sám, bez aktivních modře podtržených odkazů, z vlastní vůle, ale i vlastním úsilím.

Fantastická kniha

Podle francouzské literární teoretičky Jacqueline Heldové (1985) je svět dnešního dítěte nasycený racionalitou, a proto má v jeho životě stále větší význam schopnost tvůrčí představivosti. Četba je druhý svět stejně jako sen, ale je to sen trvajícím, protože ke knize se můžeme vracet, v knize a s knihou objevujeme jiné, nové světy.

Text (slova a jejich významy) zaznamenaný v knize, v řádcích, umožňuje dítěti odrážet aktuální modus jeho individuálního vědomí. Mechanismem sublimace pak vázaná informace plynule přechází ze světa reality do „svobodného“ světa fantazie (prožitkové oblasti).

Závěr

Je vývojovou nutností vyslovit souhlas s tezí o překonanosti knihy jako hlavního informačního zdroje. Je však stejnou nutností podtrhovat její specifika a nově podle nich vymezit roli tištěné knihy v dnešní době.

Ukázali jsme jednu z možných cest, jak ke knize přistupovat, aby vynikla zejména její schopnost „pozdržet čas“ a vzbudit citový dojem. Informace, které se v knize novými požadavky a kritérii neztrácejí, nabývají nové kvality, jsou „s duší“.

Použitá literatura:

- HELDOVÁ, J. *V říši obrazotvornosti*. Praha : Albatros, 1985.
- HOMOLOVÁ, K. Fantastické světy mezi řádky. *Dokořán : časopis Obce spisovatelů Praha* [online]. 2006, roč. 10, č. 38, [cit. 22. 3. 2007]. Dostupný z WWW: <www.obecspisovatelu.cz/dokoran/dokoran_38/dokoran_12.htm>.
- HYHLÍK, F. *Psychologie dětského čtenáře*. Bratislava : RUK, 1962.
- NEZKUSIL, V. *Studie z poetiky literatury pro děti a mládež*. Praha : Albatros, 1983.

Klasický katalogizátor a obsahová analýza netištěných dokumentů : nevážené zamyšlení

Obsahová analýza dokumentů je intelektuální proces, při němž katalogizátor (obecněji indexátor) vybírá klíčové pojmy charakterizující především obsah dokumentu, časové a prostorové vymezení či čtenářské určení, které pak převádí do znaků selekčního jazyka. Omlouvám se oficiální terminologii báze TDKIV¹ za krácení jejího výkladu pro účely příspěvku příliš důkladného. Pokud se laik, např. pohledem do okna či do kanceláře za pyramidu knih, dopídí až k této, jemu většinou naprosto cizí knihovnické činnosti, stává se předmětem jeho zájmu. Nuže dobrá, knihovníci nerazítkují pouze knihy, ale dokonce si je čtou a hle - listují jimi zuřivě, na obrázky hledí, čelo v dlaních, oko k textu požitkářsky upřené. Netuší ovšem, že účelem není nastudovat obsah sci-fi, či mírně pokleslého románu pro ženy. Knihovník se pak neodebere do půjčovny, aby oblažil rady chtivé čtenářky doporučením četby pro dlouhé zimní večery. Katalogizátor vědecké knihovny třeba právě prohlíží výzkumnou zprávu z Porúří, či Pensylvánie a zoufale přemýšlí (po odhození technického překladového slovníku), zda jde o korečkové rypadlo, případně úplně jiný dobývací stroj ve strmě upadající sloji. Z černobílého obrázku si pak chce při svém chabém technickém vzdělání tuto zapeklitou záležitost vyjasnit. Čím větší zaujetí, čím vytřeštěnější pohled, tím větší zoufalství nad odborným textem. Ono ostatně ani literatura např. esoterická nemusí skýtat indexátorovi větší požitek, než onen důlní stroj. Kupodivu i na tuto veskrze duševní činnost byla „stříhnutá“ česká norma ČSN 01 0174².

Norma je dílko půvabné, a přesto, že normy patří spíše do literatury technické, může novice v oboru indexace (resp. věcné katalogizace) vskutku ledasčemu přiučít. Kromě terminologie a apelu na kvalitu, konzistentnost a objektivitu zpracování také totiž usměrňuje v pasáži Analýza dokumentu³ vlastní indexátorův postup. Správně jsou zde dokumenty rozděleny na tištěné a netištěné. Což o to, u tištěných dokumentů je to celkem snadné a norma vypočítává šest míst publikace, která nesmíme opomenout, tedy (řečí normy) je třeba věnovat jim zvláštní pozornost. V úžas až lítost však asi nejen mne přivádí konstatování, že: „Úplné porozumění těmto dokumentům teoreticky spočívá v pročtení většiny textu. Čtení celého dokumentu je často nepraktické, indexátor by se však měl ujistit, že nepřehlédl žádné důležité informace.“ Ó, normo! Jaký to eufemismus, ta moudrá úvaha, že čtení celého dokumentu je nepraktické. Co na to ubohý katalogizátor vědecké knihovny, který je celý profesní život štván výkonovými normami jako jelen smečkou loveckých psů, či jako srna na dálnici. Ve světle mučivých úvah, zda patnáct minut na zpracování jednoho díla od „Dostáváte do rukou tuto knihu...“ až po přidělení, ověření a zápis posledního znaku, či lexikální předmětové jednotky je příliš velký luxus, nebo méně než nezbytný čas, se jeví doporučení normy spíše jako sarkasmus.

Nuže, opusťme představu knihovny, kde ředitel hladí věcného katalogizátora po nabobtnalé hlavičce a nabádá: „Čti pozorně, ať nic nepřehlédneš, pak to zvaž ze všech úhlů a v klidu napiš všechny selekční údaje, když to nestačíš, přibereme další síly!“ Tištěný dokument je vysáván na místech doporučených a namnoze i na místech dalších, vše ovšem rychle, zběžně, orientačně. Běda, když oko zahlédne detail, který se za chvíli začne jevit jako nezbytný, marně vzpomíná nebohý indexátor na onen řádek, zrak skáče po odstavcích, ale onen detail nikde a číst stranu znova nelze, čas vypršel. Jak se budu snažit objasnit dále, není ale toto to pravé trápení.

¹) Informační věda a knihovnictví : výkladový slovník české terminologie z oblasti informační vědy a knihovnictví : výběr z hesel v databázi TDKIV. Praha : VŠCHT; NK ČR, 2006, s. 92. ISBN 80-7080-599-4.

²) ČSN ISO 5963 (01 0174). Dokumentace : metody analýzy dokumentů, určování jejich obsahu a výběru lexikálních jednotek selekčního jazyka. 1. vyd. Praha : Český normalizační institut, 1995. 10 s.

³) tamtéž s. 5-6.

Věnujme se konečně dokumentům na mediích nových a netradičních. Zde zmiňovaná norma doporučuje: „Netištěné dokumenty vyžadují odlišné zpracování. V praxi není vždy možné analyzovat celý dokument (např. promítání filmu). Indexování se pak obvykle provádí na základě názvu, nebo synopse, ačkoliv indexátorovi by mělo být umožněno shlédnout nebo vyslechnout dokument, jestliže psaný popis není adekvátní, nebo se jeví nepřesný.“ Tak, zde z onoho standardu asi přímo tušíme, že nějaká zrada se koná. Autoři normy si uvědomují již více, co možné není, ale jelikož u tištěných dokumentů sami konstatují, že indexování pouze na základě názvu se nedoporučuje a referát není dostatečnou náhradou analýzy vlastního textu, koušou se vlastně „do ocasu“ a jedním dechem škemrají, aby katalogizátor směl shlédnout, či vyslechnout.

Jistě, název knihy „Ideální manžel“ neopravňuje pod termíny: manželé, muži, ideální osobnost, životní harmonie, partnerské vztahy a podobně podstrčit nebohému uživateli (tedy vdavek chtivé dívce) záznam příručky s návody, jak položit plovoucí podlahu, nebo správně lepit obkládačky, což šťastný kutil právě podle publikace dokáže. Stejně tak anotace např. na záložce klasického dokumentu není vždy korektní, často chce potenciálnímu čtenáři dílko podstrčit. Vždy je to bestseller, bez něj už dál žít nemůžete ani minutu. Přináší úplně první, nové a neotřelé pohledy na věc notně otřelou. S touto zázračnou neredukční dietou zhubnete, i když se budete stále cpát jako nezavřený. Ovšem, než knihu dočtete, nachystáte si lékárnické váhy, rotoped, otruby a pitnou vodu. Nebo se dozvíte, že cennou částí atlasu britských ptáků je odborné pojednání britského následníka trůnu. Po údivu, že jste netušili, že princ studoval ornitologii, najdete pouhé dvě strany textu, který konstatuje, že na ostrovech je hodně ptáků, ti jsou krásní a roztomilí a monarcha je má také rád, což ovšem lid střední Evropy, jemu nepoddaný, ani nezajímá.

Tak laskavý posluchač vidí, že v klasickém dokumentu stačí zalistovat, nakouknout, zrada je odhalena. Nyní, odoláte-li škemráni normy, aby vám bylo netištěné dílo přece jen celé puštěno, předvedeno, máte se naopak o tak vratké údaje opřít. To pak uživatel může dopadnout jako ten turista, který uvěřil věcnému popisu, že má mapu Bulharska, Rumunska i Makedonie. Dodnes bloudí v horách nejzápadnějšího cípu Makedonie, který na mapě již nebyl, leč katalogizátor to přehlédl.

Takže raději onen dokument na netradičním nosiči spustíte na PC, pokud možno na jiném, než v němž máte modul elektronického katalogu, neboť některé kompaktní disky mají divné choutky a nároky a mohou si pohrát s vaším softwarem. Videozáznam, film, zvukový dokument chtějí další techniku, kterou v kanceláři třeba nemáte.

Ovšem zde začíná ocas onoho „zakopaného psa“. Většinou toho na obalech naleznete jen velmi málo ke čtení a k analýze, čili katalogizátorovi k potěše a rychlému zpracování. U CD je někdy odkaz na www stránky s dalšími informacemi, ovšem tolik štěstí je dávkováno jen po kapkách. Prostě bez prohlédnutí dokumentu to nejde. Ostatně indexátor jen „dýchá na krk“ jmennému katalogizátorovi, který hledá identifikační údaje z úvodní (titulní) obrazovky, na konci dokumentu, nebo v nápovědě.

Tak teď listuj myší, klasický knihovníku, zvyklý na šustivé listy papíru, ať novinového, či křídového, listuj tam i zpět, spočítej, kolik je kterému dílčímu tématu věnováno, okem odhadni důležitost kapitoly mezi ostatními, založ si stranu a současně pročítej pasáž o notný kus dále, srovnávej, zda se liší, nebo rozvádějí totéž ! Snad „starého psa novým kouskům nenaučíš“, snad je to objektivní skutečnost, nejlépe se analyzuje dokument uchopitelný, pouhým okem čitelný, k čertu s virtuálním prolistováním! Ruka s elektronickou myší kliká na různá menu, šipky, linky, ikony a získá vždy jen jednu stranu, individualistku, která zpupně bliká z monitoru, hrdě vystavuje svých pár informací, jako by říkala: „Na mne se dívej, mých virtuálních sester na disku současně nehledej, svítím, jsem ke čtení, jsem hypertextová, co ještě chceš?“ Což o to, dočte-li se katalogizátor, že důležitá část elektronického dokumentu je věnována medailonům jednotlivých fyziků, může se k nim proklikat, spočítat, kolik obrazovek krát kolik minibiografií to je, převést na počet virtuálních

stran celého dokumentu, aby zjistil, že je to určitě méně, než čtvrtina dokumentu, a tudíž jeho zájmu část nehodná. Samozřejmě, je to poněkud pracné a člověk ve snaze zjistit zase v jiném elektronickém zdroji u stránky o hrochovi, je-li CD-ROM spíše zeměpisným atlasem Afriky, či průvodcem přírodou, nezíská právě ten nejlepší vztah k onomu zdroji a ke stroji, na němž běží. Ale to se již dostáváme na tenký led interakce člověk - počítač ze strany psychologické.

Horší už je to asi s videozáznamem, navíc třeba cizojazyčným, mnohdy v řeči, v níž se tak pracovník akorát umí zeptat, kudy vede cesta k nádraží. Nebohý indexátor zvládne techniku konkrétního přístroje a „listuje“ pomocí ovladače. Spustí si záznam zrychleně (máje na paměti memento výkonové normy) a téměř užasle pozoruje pobíhající postavičky vysokofrekvenčně tlachající, mraky ubíhající nedovolenou rychlostí a změť scén. Teď, teď se mu zdá, že postavy vyslovují něco klíčového, teď se doví, řečeno odborně, ono geografické a časové vymezení tématu. Stopne tedy záznamu běh a spustí scénu: „Nuže, paní redaktorko, máme dnes krásný den, podívejte se na tu krajinu, ostatně to podstatné jsme si již řekli, věnujme se detailům“, dí hrdinové snímku. K čertu, syčí zmučený knihovník, kde jste si to řekli, co jste si řekli! „Zpátky“, zavolí ovladačem. Postavičky opět pobíhají a zmatený zpracovatel opět velí, teď, teď to řeknou. Neřeknou. Na jiném propagačním videu je zachycena intronizace velkovévody v roce 2000, jak se ve francouzštině na obalu dočtete. Pouze se tam nedopídíte oné podrobnosti, jak se velkovévoda oficiálně jmenuje. Pustíte videozáznam zrychleně - opravdu panovník v očekávání velké chvíle urychleně pobíhá, no ano, ale pobíhá i s chotí, také k slávě připravenou. Nuže teď již potřebujete jména dvě, zastavujete žvatlajícího komentátora a pomalu spustíte záznam (časová norma na zpracování zatím běží tryskem kolem) a dovíte se, že otec monarchy se jmenuje Jean. Po dalším pokusu se zase seznámíte s faktem, že velkovévodkyně pochází z Kuby. Jste již nabažení oné slavnosti, vypnete televizor a vyčerpaně klesáte k dalšímu elektronickému zdroji zdrojů, k internetu, abyste konečně identifikovali to, co ani s pomocí francouzštináře (vyškemraného z jiného oddělení knihovny) z analyzovaného videa stále nevíte, že je to Jindřich, tedy Henri z rodu Bourbon-Parma. I všechna jména chotí a datum narození máte za chvíli pohromadě a můžete začít s věcným popisem. Ano, ano, bylo Vám dovoleno shlédnout dokument, ale rychle, rychle analyzuj běžící film. Hrozná práce. Kolem prochází paní uklízečka (neb analýzu provádíte dříve než přijdou uživatelé, abyste nerušili) a praví: „Dnes máte zábavu, že? Škoda, že JÁ mám práci, já si s vámi sednout k videu nemůžu!“

Tak bychom mohli pokračovat dalšími mučivými případy. Prostě klasický katalogizátor (alespoň ten z éry klasických tištěných zdrojů pocházející) nad netradičními dokumenty vzdychá: „Kdeže jsou ty časy papírové, jaké mne čekají časy nové!“ Odchází zdeptán, v hrsti třímá papírky s nesouvislými poznámkami a glosami viděného a slyšeného. „Už, aby mi jmenná katalogizace ty dnešní věci dala, než to všechno zapomenu.“ Konečně má kazety a obálky s CD-ROM na stole. Podle poznámek začne vymýšlet hesla, či preferované termíny a hledat v tabulkách znaky. Náhle jej ale jmu pochybnosti, cože to tam ještě bylo, jak to vlastně bylo? „Pomoc, potřebuji to nutně otevřít znova...“ Zde končím, neboť tato hra se dá hrát dokola, ale to Vás již pro pomalost a chorobnou zmatenost či obsesi dávno přesunou na jiné pracoviště.

11. Barbora Koneszová

Uplatnění knihy jako vhodného média v nemocničním prostředí

„Dokonce i nejneposednější dítě, které narazí na knih(ovn)u, může pobýt s génii planety a otočit klíčem k celému světu.“

Ted Hughes

„Celé Česko čte dětem“ je kampaní na podporu hlasitého předčítání. Vyhlášení projektu v České republice se uskutečnilo v květnu roku 2006. Iniciátorkou projektu je Eva Katrušáková, která rovněž propaguje a získává nadšence k realizaci různých aktivit, které se pojí s hlasitým předčítáním. Vše je zveřejněno na domovských stránkách www.celeceskoctedetem.cz, v rubrice Aktuality. Jsou zde informace pro rodiče a pod odkazem „Zlaté knihy“ se skrývají doporučené knihy vhodné k hlasitému předčítání, zajímavé odkazy a slova známých osobností na podporu projektu a další. Cílem projektu je podpora emocionálního, morálního a myšlenkového zdraví dětí a mládeže. Hlasité předčítání je spolehlivým a účinným nástrojem, jenž otevírá cestu ke čtení a zároveň dává dítěti pocit důležitosti a nenásilnou formou rozvíjí jazykové dovednosti, vědomosti, ale především chuť číst si knihu. Projekt probíhá pod záštitou Ministerstva kultury České republiky a Dětského fondu OSN UNICEF České republiky.

Podobná osvětová kampaň je realizována v Polsku pod názvem Cala Polska czyta dzieciom. Již pátým rokem, a velmi úspěšně, propaguje hlasité předčítání. Účast v projektu je zcela dobrovolná a bezplatná. Vychází z vlastní iniciativy zúčastněných a těmi jsou: knihovny (3158), mateřské a základní školy, rodiče, prarodiče, ale také např. novomanželé, kteří v den svého sňatku podpoří projekt zakoupením knihy pro děti a mládež. Finance na propagaci projektu jsou získávány od sponzorů - 1661 firem - z celého Polska.

U nás je možné v rámci projektu realizovat různé aktivity, které podporují hlasité předčítání, a proto se studentky FPF SU v Opavě, obor Knihovnictví, rozhodly zapojit do předčítání nemocným dětem. Vybrali jsme Nemocnici v Karviné – Ráji s přihlédnutím k místu bydliště zainteresovaných. Pro realizaci předčítání v nemocnici bylo nutné se zkontaktovat s vedením nemocnice, a poté se domluvit na dni a hodině, které nenarušují chod dětského oddělení. Díky vstřícnosti vedení, p. primářky a sestřiček bylo možné zahájit pravidelné úterní předčítání mezi 18. - 19. hodinou.

Proběhla příprava studentek na první setkání s dětmi v nemocnici. Velmi pečlivě jsme vybíraly knihy pro všechny věkové kategorie. Na první „hodinu hlasitého předčítání“, které se uskutečnilo na podzim 6. 12. 2006, jsme tak přišly s taškami plnými knížek. Byly jsme zvědavé, co může člověk očekávat od těchto malých pacientů. Jak se budou chovat, jak budou reagovat na přítomnost nových lidí. S potěšením jsme zjistily, že malí pacienti byli velmi čilí a zvědaví, co se bude dít.

Naše pravidelné návštěvy v nemocnici nás přesvědčily o tom, že cesta „průvodců“ ke knize stojí určitou námahu, ale ani pro dítě to není cesta lehká. Čtení pro děti není přirozenou činností. Je nutné dítěti ukázat, že čtení je součástí života, že mu pomáhá překonat bolest a problémy. Je třeba si s dětmi povídat, abychom lépe poznali nejen jejich svět, ale také zájmy, preference. Takto získané informace nám napomohly ve výběru dalších knih pro nemocné děti, i když jsme věděly, že každou návštěvu v nemocnici budeme mít vždy nové a nové tváře.

V průběhu našich návštěv jsme se ptaly dětí, zda si čtou, jestli je jim předčítáno, jakou knihu si s sebou vzaly do nemocnice a jestli navštěvují knihovnu. Z 50 dětí, kterým jsme v období od prosince 2006 do února 2007 předčítaly, si 67% dětí čte, 42 % dětí mělo vlastní knihu v nemocnici,

56 % navštěvuje knihovnu a jen 30% dětí je předčítáno.

Samozřejmě, že jsme se setkaly i s dětmi, které se odmítaly zapojit. Některé jsme po chvíli přesvědčily, jiné zůstaly u televize. Musely jsme se smířit s faktem, že ne pro všechny děti je čtení součástí jejich života. Přesto jsme se nenechaly odradit a všechny studentky tuto aktivitu hodnotily jako velmi přínosnou pro svou budoucí práci s knihou a se čtenářem. Těšilo je, že samy dokázaly dětem představit knihu jako dobrého společníka. Zapracovat na sobě, i když úterní podvečer nabízel jiné možnosti prožití. A v neposlední řadě, získané zkušenosti a poznatky z hlasitého předčítání mohou studentky využít v bakalářských pracích a vyučující obohatit semináře.

Rozhodly jsme se, že se pokusíme zrealizovat hlasité předčítání také v opavské nemocnici. Budeme muset najít nové zájemce z řad studentů, kteří budou ochotni svůj volný čas věnovat knize a dítěti.

Dospěli jsme k závěru, že kniha ve 21. století má stále svou sílu a velké kouzlo. Dětem se líbí mluvené slovo – čtené slovo. Samy se horlivě zapojují do hlasitého předčítání, rády si povídají a co je podstatné – smějí se, zapomínají na smutek, bolest a stesk.

Zdroje:

1. Cała polska czyta dzieciom [online]. Warszawa : Fundcja "ABCXXI - Cała Polska czyta dzieciom" [cit. 2007-01-07]. Dostupný z WWW: <<http://www.3wdt.com/dev/abcxxi/index.php>>.
2. Celé česko čte dětem [cit. 2007-01-07]. Dostupný z WWW: <www.celeceskoctedetem.cz>.
3. Havelková, J., Poskierová, L. FPF SU v Opavě, ÚBK, Masarykovo nám., Opava. 8.12.2006. Osobní komunikace.

12. Tomasz Kruszewski

Biblioterapia wprowadzwnie w problematykę

Biblioterapia jest wśród nauk bibliologicznych dziedziną młodą. Jest to efekt tego, że powstawała w obszarach psychiatrii i psychologii. Pierwotnie była głównie stosowana dla wspomagania leczenia chorób i zaburzeń psychicznych, co zresztą do dziś jest praktykowane w Stanach Zjednoczonych Ameryki i Europie Zachodniej. Mam tutaj na myśli historię ostatnich 100 lat.

Jednak tekst literacki miał też swój udział w leczeniu osób chorych fizycznie i to znacznie wcześniej, niż we wspomnianej nowoczesnej psychoterapii. Niektórzy początków próbują nawet doszukiwać się w starożytności (czasy Ramzesa II) czy średniowieczu (XIII-wieczny szpital Al-Mansur w Kairze)¹. Pewne jest, że terapeutyczny charakter literatury szeroko dostrzeżono w początkach XX w. w bibliotekarstwie specjalnym, którego jednym z celów jest prowadzenie bibliotek, filii i punktów bibliotecznych w szpitalach, domach pomocy społecznej, ośrodkach rehabilitacyjnych, więzieniach, centrach dla uchodźców etc.². Tak więc pierwszy symboliczny kontakt lekarza i bibliotekarza nastąpił zapewne w szpitalu, w którym obaj za narzędzie pracy mieli książkę. Oczywiście wykorzystywali ją w zupełnie inny sposób – zgodny z ich kompetencjami i rolą, jaką przyjmowali pomagając pacjentowi. O tym jednak dalej.

Ponieważ literatura przedmiotu w języku czeskim nt. biblioterapii jest niewielka³, warto przed dalszymi rozważaniami wyjść od jej podstaw, czyli definicji. Jest ich wiele, od bardzo prostych do niezwykle złożonych. Niemniej zwykle za *biblioterapię* uważa się *użycie literatury i poezji w leczeniu osób z problemami emocjonalnymi lub chorych psychicznie, w tym również jako środek rozwijający ludzką osobowość*⁴. Jak z niej wynika, biblioterapia różni się od czytelnictwa, chociaż często jest z nim mylona. Wskazują na to choćby moje doświadczenia z nauczycielami polskich szkół. Często do programów zajęć wpisują oni „zajęcia biblioterapeutyczne”, podczas gdy w istocie skupiają się na promocji czytelnictwa, innymi słowy – edukacji czytelniczej (w polskim systemie oświaty prowadzi się międzyprzedmiotową ścieżkę dydaktyczną: „edukacja czytelnicza i medialna”⁵). Istotą biblioterapii jest bowiem osiągnięcie zmiany w kliencie: w jego patrzeniu na samego siebie lub na otoczenie oraz nabycie przez niego nowych umiejętności, które pozwolą jemu łatwiej radzić sobie z życiowymi problemami. Celów tych nie stawia się z reguły przed czytelnictwem. Oczywiście ścisły związek między obiema działalnościami istnieje, jednak jego analiza nie stanowi przedmiotu niniejszych rozważań⁶.

W sesjach biblioterapeutycznych możemy zastosować znaczną liczbę narzędzi, jak literaturę beletrystyczną, poradniki i vademeca, poezję, materiały alternatywne, w tym multimedia, film, ale również twórczość naszych klientów w postaci opowiadań, wierszy, nagranych scenek dramatycznych

¹ Zob. I. Borecka, *Biblioterapia. Teoria i praktyka. Poradnik*, Warszawa 2001, s. 9.

² Zob. szerzej B. Woźniczka-Paruzel, *Biblioterapia w Polsce i jej przemiany na tle rozwoju teoretycznych koncepcji światowych*, [w:] *Biblioterapia i czytelnictwo w środowiskach osób niepełnosprawnych. Zbiór studiów*, red. B. Woźniczka-Paruzel, Toruń 2001, s. 13-28.

³ Zob. np. M. Černá, E. Křivá, *Četba v léčebném procesu. Výzkum čtenářských aktivit handicapovaných pacientů*, Čtenář 1994, nr 7/8, s. 230-231; P. Knotková, *Prána ke zdraví. Léčení nové generace*, Brno 1992; M. Rosová, *Několik poznámek o biblioterapii*, Ladění 1999, nr 4, s. 9-11.

⁴ R. Barker, *The social work dictionary*, Silver Springs 1987, s. 15, [za:] J. Pardeck, J. Pardeck, *Bibliotherapy. A clinical approach for helping children*, Yverdon [i in.] 1993, s. 1.

⁵ Zob. szerzej J. Andrzejewska, *Edukacja czytelnicza i medialna Poradnik metodyczno-programowy dla wszystkich typów szkół i bibliotek*, Warszawa 2003.

⁶ Szerzej nt. związków między biblioterapią a czytelnictwem zob. T. Kruszewski, *Biblioterapia w działaniach placówek opiekuńczo-wychowawczych*, Toruń 2006, s. 51-52; E. Tomasiak, *Czytelnictwo i biblioterapia w pedagogice specjalnej*, Warszawa 1994, s. 11-13.

etc. Ich szeroki zakres wzbudza kolejne rozbieżności w nazewnictwie interesującej nas techniki. Stąd w literaturze przedmiotu pojawiają się takie terminy, jak: poezjoterapia, bibliodoradztwo, terapia czytelnicza, literaturoterapia, bajkoterapia. Poza szczególnymi przypadkami brak w nich jednak różnic, które pozwalałyby na rozdzielanie poszczególnych technik. Z drugiej strony, występują terminy, które wchłaniają biblioterapię w swój zakres. Są to arteterapia i kulturoterapia. To zjawisko należy jednak pozostawić w sferze umowy pod pewnymi warunkami, np. takim, że uznajemy każdy tekst pisany lub alternatywny za przejaw sztuki. A tak przecież nie jest.

Wcześniej nadmieniałem, że inne zadania w realizowaniu założeń biblioterapii mają lekarz (względnie psycholog) i bibliotekarz (względnie pracownik socjalny, pedagog). Zależą one od rodzajów podjętej biblioterapii. Jest ich wiele, lecz najbardziej rozpowszechnione są te, które w końcu lat 70. XX w. przybliżyła czytelnikom Rhea J. Rubin. Są to typy następujące:

- biblioterapia kliniczna; praktykowana jest w środowiskach otwartym i zamkniętym (np. sesje psychoterapeutyczne w szpitalach lub gabinetach prywatnych, wobec klientów z zaburzeniami w zachowaniu oraz emocjonalnymi. Podstawowym narzędziem terapeutycznym jest literatura wglądowa, wywołująca m.in. uczucia identyfikacji, projekcji, oczyszczenia,

- biblioterapia instytucjonalna; stosuje się w jej ramach treści o charakterze dydaktycznym, dotyczące stanu zdrowia pacjenta, ale również literaturę relaksacyjną. Adresatami działań profesjonalisty są chorzy w szpitalach, korzystający z leczenia stacjonarnego (całodobowego),

- biblioterapia rozwojowa; jest odnoszona do grupowych i indywidualnych odbiorców, u których nie pojawiają się poważne kłopoty ze zdrowiem. Zastosowanie tekstów dydaktycznych i wyobraźniowych ma polepszać proces samorozwoju, zapewniać prawidłowe funkcjonowanie psychiczne⁷.

Jak z tego wynika stosowanie biblioterapii klinicznej ograniczać powinno się do psychoterapeutów posiadających odpowiednie uprawnienia. Nie może być tak, żeby praktykowali ją bibliotekarze, pedagodzy, pracownicy socjalni, choćby nawet posiadali rozległą wiedzę z obszarów psychologii. Mogą natomiast pełnić w programie leczniczym funkcję terapeuty pomocniczego, pracującego zgodnie z zaleceniami psychoterapeuty. Zarówno jednak w Polsce, jak Republice Czeskiej liczba lekarzy-psychiatrów i psychologów klinicznych wykorzystujących biblioterapię jest znikoma. Toteż uwagi metodyczne dla obszaru biblioterapii klinicznej, póki co, pozostają w sferze rozważań teoretycznych i zostaną w artykule pominięte.

Bibliotekarze z powodzeniem mogą natomiast poszerzać zakres swoich kompetencji zawodowych związanych z biblioterapiami: instytucjonalną i rozwojową, zwaną niekiedy wychowawczo-humanistyczną. W Polsce cieszą się one coraz większym zainteresowaniem. Szczególny rozkwit nastąpił w latach 90. ubiegłego wieku, kiedy zaczęto publikować pierwsze naukowe monografie książkowe (Irena Borecka, Wita Szulc, Ewa Tomasiak, Bronisława Woźniczka-Paruzel, Elżbieta Barbara Zybert). Biblioterapia znalazła się też w programach kształcenia pomaturalnego (Wrocław) i akademickiego (Toruń, Warszawa, Gdańsk i inne). Ponieważ kształcimy przede wszystkim bibliotekoznawców, a dopiero na drugim miejscu quasi-terapeutów, skupiamy się na zagadnieniach doradztwa (bibliodoradztwa) z zastosowaniem jako narzędzia książki lub materiału alternatywnego. Cele owego doradztwa w znacznym stopniu zawierają się i są zgodne z celami biblioterapii rozwojowej.

Podstawową cechą poradnictwa jest systematyczna praca nad zaburzonym zachowaniem dopóty, dopóki nie przywrócone zostanie ono do pewnego ogólnego standardu społecznego. Działalność doradcza ma więc pomóc klientowi (czytelnikowi) w zrozumieniu siebie, a także

⁷⁾ R. Rubin, *Using bibliotherapy. A guide to theory and practice*, London 1978, s. 3-5, 7; zob. też M. Howie, *Reading therapy and the social worker*, [w:] *Reading therapy*, red. J. Clarke, E. Bostle, London 1988, s. 18-20.

wesprzeć go w zmodyfikowaniu własnych zachowań⁸. Bibliotekarz-biblioterapeuta powinien traktować bibliodoradztwo jako technikę informowania klienta o możliwościach rozwiązywania życiowych problemów, poprzez ukazywanie podobnych sytuacji w zalecanym tekście.

Z jednej strony, efektywna będzie beletrystyka. Bibliotekarz powinien do swojego podręcznego warsztatu gromadzić i selekcjonować fragmenty powieści i opowiadań, w których fabuła jest zbliżona do potencjalnych realnych sytuacji, czyli takich, jakie mogą spotkać jego przyszłych klientów. Dobrze byłoby, gdyby do pracy nad poszczególnymi problemami dysponował kilkoma tekstami z różnymi zakończeniami i o różnym stopniu złożoności sytuacji fikcyjnego bohatera. Np. kwestia uzależnień powinna być omawiana nie tylko w płaszczyznach profilaktyki, prewencji i leczenia oraz alkoholu, narkotyków i tytoniu, ale także odmiennie podejmowana w odniesieniu do samych klientów. Różnicować teksty powinniśmy zależnie od wieku klientów, ich środowiska rówieśniczego, stopnia podatności na sugestie, otwartości itp. Niektóre historie muszą być jednoznaczne z wyraźnym zakończeniem, inne zawierać więcej metafor i możliwości swobodnej recepcji tekstu.

Z drugiej strony, swoje zastosowanie w modyfikowaniu zachowań klienta mają poradniki. Liczba opisywanych w nich problemów, które można rozwiązać za pomocą nowych wzorów zachowań jest ogromna. Co prawda, większość z tych książek to tłumaczenia z amerykańskich oryginałów, jednak różnice między państwami zachodnimi a Europą postkomunistyczną nie są już tak duże, jak 15 lat temu. Stąd wiele z nich bibliotekarze w Republice Czeskiej i w Polsce mogą z powodzeniem stosować. Dobrym przykładem jest tu grupa poradników autorstwa Adele Faber i Elaine Mazlish *How to talk so kids will listen and listen so kids will talk, How to talk so kids can learn at home and in school, How to talk so teens will listen & listen so teens will talk*⁹ przeznaczonych dla rodziców, którzy odczuwają trudności w relacjach ze swoimi dziećmi. Zamieszczone tam przykłady prawidłowych i nieprawidłowych reakcji na codzienne sytuacje są doskonałym materiałem do ćwiczeń w grupach. Takie warsztaty dla rodziców (niekiedy też wspólne dla rodziców i ich nastoletnich dzieci) mogłyby być jedną z ważniejszych form działań w bibliotekach publicznych i szkolnych. Inne przykładowe tematy, które warto realizować z zastosowaniem poradników to inteligencja emocjonalna, asertywność, sztuka negocjacji, umiejętność obrony przed manipulacjami.

Biblioterapia instytucjonalna, jak wspomniałem, znajduje zastosowanie na oddziałach szpitalnych. Zwykle są w nich zatrudnieni bibliotekarze lub pracownicy socjalni prowadzący bibliotekę. Kontaktując się z pacjentami leżącymi na oddziałach szpitalnych powinni im pozostawiać do przeczytania książki, które polepszą nastrój. Literatura winna więc być dość łatwa i lekka, choć oczywiście poziom tej przystępności jest względny, bo dostosowany do wyrobienia czytelniczego pacjenta. Dla jednej osoby właściwe będą *Osudy dobrego wojaka Šwejka* Haška, dla innego – wymagającego większego wysiłku intelektualnego – niektóre opowiadania Hrabala (oczywiście nie wszystkie – skoro książka ma relaksować, a nie przygnębiać, czy wywoływać smutne konstatacje. Do takich zdecydowanie niewskazanych należy *Příliš blučná samota*). Rola bibliotekarza ogranicza się tutaj do odpowiedniego wyboru książki dla pacjenta.

Natomiast nieco więcej zadań będzie miał w odniesieniu do przekazania klientowi książki lub materiału alternatywnego (np. filmu edukacyjnego), zawierającego informacje o jego chorobie. Tutaj bardzo ważna jest wcześniejsza konsultacja z lekarzem prowadzącym. Znając stan psychiczny swojego pacjenta, powinien on rozsądzić, jak dalece poinformować pacjenta o rokowaniach w leczeniu i o jakim stopniu szczegółowości przekazać jemu dane nt. choroby. Konsultacja bibliotekarz-lekarz jest szczególnie ważna w odniesieniu do klientów cierpiących na choroby

⁸) A. Lejeune, *Bibliocounseling as a guidance technique*, [w:] *Bibliotherapy sourcebook*, red. R. Rubin, London 1978, s. 201.

⁹) Cała seria została przetłumaczona na język polski i wielokrotnie opublikowana przez poznańskie wydawnictwo Media Rodzina w latach 1992-2006.

chroniczne, nieuleczalne i śmiertelne. Rzecz jasna musimy pamiętać, że każdy z nas ma prawo do prawdy i nie wolno jej odmawiać naszym podopiecznym. Jednakże forma w jakiej tę wiedzę przekazemy, staje się niezwykle istotna. Stąd bibliotekarz-biblioterapeuta musi odznaczać się wysokim stopniem empatii. Bez niej praca z osobą wymagającą pomocy nie jest możliwa.

Jak zaznaczyłem, biblioterapia kliniczna nie będzie nas interesowała, skoro nie mamy wsparcia psychiatrów. Aczkolwiek pewne doznania powstałe pod wpływem tekstu literackiego, typowe dla klinicznego ujęcia omawianej metody, będą mogły wystąpić również podczas działań typowych dla biblioterapii rozwojowej. Kilka słów poświęcić należy więc mechanizmom, jakie powstają w psychice naszego klienta. Ich charakterystyki dokonała Caroline Shrodes już w 1949 r. w niepublikowanej w całości rozprawie doktorskiej napisanej na University of California w Berkeley. Badaczka wymieniła następujące fazy:

- a) identyfikację,
- b) katharsis (oczyszczenie),
- c) wgląd,
- d) zastosowanie (uniwersalizację)¹⁰.

Ad. a) Nasz klient przechodząc przez tę fazę identyfikuje się z fikcyjnym bohaterem. Dzięki temu, mówiąc o własnych problemach, nie musi się „obnażać” przed terapeutą, bowiem zawsze może własne emocje, doznania czy myśli przerzucić na postać z opowiadania, jako tę, których zapewne ona doświadcza. Własne przeżycia nie będą więc tak bolesne¹¹. Z identyfikacji z czasem wydzielono stadium projekcji, w którym czytelnik stwierdza (najpierw nieświadomie, a potem - pod wpływem działań profesjonalisty - świadomie), że odczuwa to samo, co fikcyjny bohater.

Ad b) Oczyszczenie następuje wówczas, gdy czytelnik odreaguje nagromadzone w nim emocje, da upust złości. Pojawienie się złości jest nieuniknione, skoro w fazie wcześniejszej uświadomione zostały negatywne uczucia. Prowadzący musi być tego świadom, by móc właściwie zareagować.

Ad c) Dzięki wglądowi nasz podopieczny potrafi lepiej zrozumieć siebie i otoczenie. Literatura wzbogaca go emocjonalnie, czyli mamy tu do czynienia ze zdobywaniem nowej wiedzy¹².

Ad d) Zastosowanie nowej wiedzy jest najbardziej praktyczną z wymienionych faz. Przechodząc przez nią, klient internalizuje nowy sposób myślenia i zachowania. Ma nową wiedzę, którą stosuje na co dzień i która jest odmienna od tej, sprzed programu biblioterapeutycznego.

Zastosowanie jest także podstawowym elementem biblioterapii rozwojowej. Dobrym przykładem będą zajęcia z młodzieżą w szkole na temat tolerancji. Jej brak przejawiać się może w stosunku do osób z mniejszości etnicznych np. Romów, o innych orientacjach seksualnych czy niepełnosprawnych intelektualnie. Dobry tekst literacki powinien spowodować przeorientowanie myślenia o tych grupach ludzi i stwierdzenie, że wszyscy różnimy się od siebie, co nie znaczy, że dzielimy się na lepszych i gorszych. Jak tego dokonać?

W pierwszej kolejności musimy zastanowić się, w jaki sposób zastosujemy tekst o charakterze dydaktycznym, wychowawczym bądź terapeutycznym. Możemy go użyć na trzy

¹⁰ C. Shrodes, *Bibliotherapy. A theoretical and clinical-experimental study*, [za:] T. P. Hebert, K. L. Neumeister Speirs, *Guided viewing of film. A strategy for counseling gifted teenagers*, Journal of Secondary Gifted Education 2001, nr 4. EBSCO Host Research Databases (2006). (online). EBSCO Publishing; [dostęp: 24.01.2006]. Dostępny w World Wide Web: < <http://weblinks2.epnet.com/> >.

¹¹ C Shrodes, *Application of dynamic personality theory to the aesthetic experience*, [w:] *Bibliotherapy sourcebook...*, s. 103.

¹² Zob. E. Tomasik, op. cit., s. 18.

sposoby:

- 1) polecić książkę (opowiadanie), która zwiększy skuteczność już prowadzonej terapii,
- 2) użyć jako wprowadzenia do dyskusji i analizy sesji terapeutycznej,
- 3) dać klientowi zadanie domowe, które będzie bazowało na czytaniu¹³.

W naszym przykładzie najwłaściwsze będzie zastosowanie sposobu nr 2, ponieważ takie zagadnienia jak tolerancja są wdzięcznymi tematami do pracy grupowej. Uczestnikami warsztatów będą uczniowie jednej klasy. Jeśli grupa jest liczniejsza niż 18-20 osób, warto byłoby zastanowić się nad podzieleniem jej na dwie mniejsze. Wtedy będziemy mieć lepszy kontakt ze wszystkimi, łatwiej nam też będzie poprowadzić dyskusję. Godna zapamiętania jest uwaga, że im problem bardziej osobisty, tym grupa powinna być mniejsza, a niekiedy nawet wskazana będzie praca indywidualna, np. we wstępnym okresie pomocy ofiarom przemocy.

Grupie należy odczytać tekst, którego fabuła nie będzie nużąca, oderwana od rzeczywistości. Od nas zależy, czy zaproponujemy materiał wywołujący od razu silne emocje, czy będziemy chcieli je spotęgować później. Możemy np. zaaranżować scenkę dramatową, podczas której nasi podopieczni wejdą w role osób nietolerowanych. Dramę warto nagrać, a następnie podczas zajęć odtworzyć. Pozwoli to na żywą dyskusję, bo młodzież będzie w stanie zaobserwować własne emocje, powstałe pod wpływem odgrywania trudnej sytuacji. Prowadzący wywołując rozmowę winien ograniczać się do pilnowania, aby jej temat nie zbacział od zaplanowanego i nie powinien zbyt wcześnie podawać podopiecznym tez związanych z koniecznością bycia tolerancyjnym. Te powinien zostawić sobie na podsumowanie spotkania, które scali wstępne założenia, z ostatecznymi opiniami uczestników. Dobrze byłoby, gdyby nie wszystko było dopowiedziane. Wówczas uczestnicy wyjdą z warsztatów z poczuciem „nie zamknięcia problemu”. Jeśli będą dalej o nim myśleli, to znaczy, że nasz wpływ jest znaczny, a zatem przygotowane zajęcia w pełni profesjonalne.

Oprócz klasycznej dramy mamy do dyspozycji szereg innych środków wartych rozważenia przy opracowywaniu scenariusza zajęć biblioterapeutycznych. Istotnymi czynnikami jakie należy wziąć pod uwagę są: wiek i liczebność uczestników, poziom ich socjalizacji, miejsce przeprowadzenia warsztatów, tematyka wiodąca i cele zajęć. Inną strategią przyjąć musimy nawet wobec osób w tym samym wieku, ale wywodzących się z różnych środowisk, np. młodzieży licealnej bądź ich rówieśników przebywających w placówkach resocjalizacyjnych, kiedy będziemy chcieli podjąć zagadnienie agresji wśród nastolatków.

Biblioterapię możemy wzbogacać stymulowaniem naszych klientów do własnej twórczości literackiej zarówno poprzez zainicjowanie gazetki szkolnej, kółek literackich, podczas których pracowałyby się nad własną poezją lub krótkimi formami epickimi. W odróżnieniu jednak od klasycznych kółek literackich, nie będzie nas interesowała jakość artystyczna wytworów, ale poziom zaangażowania, stopień przeniesionych na papier emocji skumulowanych pod wpływem tekstu wprowadzającego.

Własna twórczość nie musi się skupiać na samodzielnych i tak ambitnych próbach pisarskich. Mogą one przybierać formę prostszą – listów do bohatera. W nich uczestnicy zajęć mogliby podawać rozwiązania problemu, jakie ich zdaniem byłyby najlepsze, ustosunkować się do zachowania postaci fikcyjnej etc. Alternatywą dla pisarstwa są m.in. rysunek i inne techniki plastyczne. Szczególnie efektywne będą one w odniesieniu do dzieci poniżej 10 roku życia, ale też seniorów. Tutaj biblioterapia korzysta z metodyki arteterapii czy terapii zajęciowej, co świadczy o tym, że wszystkie metody i techniki wykorzystujące materiały niespecyficzne dla tradycyjnej psychoterapii powinny być wykorzystywane łącznie, a ich dobór uzależniony od pomysłowości profesjonalisty, w naszym wypadku ambitnego i nowoczesnego bibliotekarza.

¹³) J. Stanley, *Reading to heal. How use bibliotherapy to improve your life*, Boston-Shaftesbury-Melbourne 1999, s. 5.

Na koniec kilka słów o formie biblioterapii wobec najmłodszych – bajkoterapii, która zdobyła dużą popularność w Polsce na przełomie tysiącleci. Bajki terapeutyczne, zależnie od założonego kierunku psychologii pomagają dzieciom, przede wszystkim w wieku 4 – 9 lat, pozbyć się lęków, zredukować problemy emocjonalne, wyciszyć się. W związku z tymi celami do wyboru mamy 3 rodzaje bajek terapeutycznych: psychoterapeutyczną, psychoedukacyjną i relaksacyjną¹⁴. W dużym stopniu odpowiadają one trzem opisanym wcześniej rodzajom biblioterapii. Podstawowa różnica między klasyczną biblioterapią a bajkoterapią polega na samodzielnym napisaniu tekstu bajki przez profesjonalistę-bibliotekarza. Jej fabuła powinna być jasna dla dziecka oraz zawierać podobny problem, z jakim boryka się nasz klient, np. uczucie odrzucenia i zazdrości, kiedy w rodzinie pojawia się nowonarodzony brat lub siostra.

Praktycy dostrzegają wiele walorów takiej terapii. Wymieniają m.in.:

- ożywienie układu immunologicznego, a przez to uaktywnienie samoleczenia,
- spotęgowanie radości życia,
- stworzenie dystansu do własnych problemów,
- pomoc w wyzbyciu się strachu i lęku,
- zmobilizowanie odwagi i aktywności,
- wspieranie wewnętrznego spokoju i równowagi,
- wzmocnienie wiary we własne siły¹⁵.

Takie zyski może przynieść dobrze poprowadzona biblioterapia, oczywiście również wobec innych grup klientów. Warto więc zainteresować się tą metodą, tym bardziej, że bibliotekarze w naturalny sposób są predysponowani do stosowania biblioterapii. Nie muszą także długo szukać narzędzi do podjęcia nowych zawodowych wyzwań. Wystarczy wyjść zza biurka i podejść do książek stojących na bibliotecznych regałach. Najważniejsze jest na wyciągnięcie ręki.

Summary

The author analyzed how librarians can use the book or its alternative forms in their work with the people in their care. One of a lot of techniques is bibliotherapy which can be defined as the therapeutic use of books in the treatment of illnesses or personal problems. Bibliotherapy is practiced both by some doctors and other medical professionals (clinical bibliotherapy) and by librarians, social workers and educators (institutional or development bibliotherapy). Thanks to bibliotherapeutic sessions people can solve personal problems and get assistance with their emotional growth. Thus there is very important to describe the rules of using special reading materials, which are not suitable know in East Europe. Those rules are different when we work with various clients: children, adolescents, adults or seniors.

¹⁴) M. Molicka, *Bajkoterapia. O lękach dzieci i nowej metodzie terapii*, Poznań 2002, s. 153.

¹⁵) Zob. E. Fuhrmann-Wönkhaus, *Spacer po tęczy. Odprężające opowiadania dla chorych dzieci*, Kielce 2003, s. 9.

13. Anton Lauček

Kniha ako zdroj informácií, ktoré sa čitateľ nemal dozvedieť

Ako zdroj informácií využíva súčasník najčastejšie rozhlas, televíziu, internet a podobné vymoženosti, ktoré mu to, čo hľadá, sprostredkujú obyčajne stručne, prvoplánovo, s dôrazom na fakty. Zriedka siaha po beletrii, a to je škoda, pretože kompetentný čitateľ sa práve cez krásnu literatúru dostane k údajom v celej ich hĺbke a šírke, zasadených do spoločenského, ľudského a historického kontextu, objaví súvislosti, aké ostané médiá najčastejšie prehliadajú. Môžeme to demonštrovať napríklad na schematicky a dogmaticky orientovanej literatúre päťdesiatych rokov dvadsiateho storočia. Práve budovateľské romány a básnické zbierky prezrádajú, že v časoch, keď sa slovo socializmus skloňovalo na všetkých fórach, keď sa stalo zaklínadlom a receptom na všetky neduhy, dochádzalo v spoločnosti paradoxne k úplne opačným tendenciám - k masívnej desocializácii. Práve tieto knihy nás o procese desocializácie nechtiac informujú.

Literatúra vtedy (podľa Petra Pitharta) často suplovala politiku. Komunistická totalita potrebovala človeka oprosteneho od rodinných, náboženských a citových väzieb, úderníka, ochotného v prvom rade pracovať, prekonávať normy a plniť plány - pokiaľ možno iba za symbolickú odmenu, prípadne vyznamenanie. Umenie a najmä literatúra ako médium - v tom období so značným vplyvom - prišla s protagonistom predstavujúcim určitý algoritmus - jej novodobý hrdina pokladal klasické rodinné väzby za buržoázny prežitok, láska bola pre neho činiteľom povzbudzujúcim najmä k zlepšovaniu budovateľského úsilia, viera v Boha anachronizmom, duševný život zbytočnosťou, triedna nenávisť súčasťou charakterového vybavenia. Splýval s ostatnými v anonymnej mase, v ktorej s ním "milióny idú, milióny kráčajú" (Horák, 1953, s. 293).

Propagande, a to nám práve beletria odhaľuje v plnej šírke, vyhovoval najmä mladý hrdina málo zviazaný s tradíciou, ľahko ovplyviteľný ideológiou, priam ideálne predurčený k tomu, aby sám menil tradičné a deštruoval prežívajúce. Príslušník mladej generácie, zväzák alebo pionier bol najvhodnejší, aby verbálne i svojím konaním narúšal zaužívaný archetyp domova, "polemicky ho napádal, vyvracal, dokonca zosmiešňoval" (Macura, 1992, s. 36). Domov sa v schematicky a dogmaticky orientovanej literatúre nestával miestom oddychu, miestom utužovania rodinných väzieb, vzájomného duševného obohacovania sa, spoločnej modlitby, ale priestorom, na ktorého vnútornú symbiózu neustále subverzívne pôsobili zásahy z vonkajšieho sveta. Tradičné rodinné fotografie, obrazy svätcov a kríž nahradzovali údernícke diplomy, obrazy komunistických vodcov, mapa Sovietskeho zväzu. Čestné miesto v knižnici obsadili zobrazené spisy Marxa, Lenina a Stalina. Dialógy postáv, dokonca i pri kuchynskom stole, sa točili hlavne okolo zlepšovania práce vo fabrike alebo na družstve, deklarovalo sa úsilie prekročiť plán, podať zlepšovací návrh, správne si uviazať pioniersku šatku alebo pripnúť zväzácky odznak, odhaliť miestnych záškodníkov a imperialistických špiónov. Ak sa protagonista pasoval s nejakým problémom, nepotreboval radu blízkych, ale "bral do rúk Dejiny strany a listoval v nich" (Horák, 1993, s. 459). V intimite takéhoto domova presviedčala na stránkach knihy manželka svojho muža, aby vstúpil do komunistickej strany, lebo "potom... príde medzi nás pokoj... Medzi nami bude celkom iný pomer. Vieš, teraz sme ako muž a žena, ako rodičia a potom budeme aj ako členovia strany. Bude medzi nami jasno, budeme si dôverovať..." (Horák, 1993, s. 331).

Útok na privátnosť a súkromie rodín predstavovali aj vtedajší agitujúci: "Vše desať agitátorov sa zosypalo z nákladného auta na dedinu, a tí vám začali chodiť z dom do domu. Nedali občanom pokoja, agitovali, to o družstvách znovu a znovu vykladali, to do fabriek a na stavby verbovali. Jeden vás vyspovedal, aký máte pomer k tomu a k tomu, čo si o tom myslíte a čo nie. Sotva sa za ním zavreli dvere, vstúpili ďalší dvaja-traja a začali vám rozkladať o veľkom boji, čo sa

na východnom Slovensku rozvinie, o svetovom boji za mier, národnej našej bezpečnosti, ako ju treba zabezpečiť. Každý začínal od svojho konca, ale všetci mierili tam, všetci vás chceli doviest' na to isté: aby ste zanechali svoje, aby ste nežili, ako ste žili, mysleli, robili dosiaľ, ale aby ste vstúpili do družstva, alebo šli robiť do bane, do fabriky alebo na tú trať, čo upevní naše spojenie so Zväzom" (Tatarka, 1954, s. 32). (Nevpustenie agitátorov do bytu sa chápalo ako gesto odmietania nového spoločenského poriadku a bolo pre obyvateľov nebezpečné).

Svoju predstavu (súdny čitateľ odhadne, že zvrátenú) rodinného života prezentovali protagonistí literárnych diel aj na stránickej schôdzi: "My komunisti... musíme si aj svoj rodinný život postaviť na nové základy. Na socialistické základy" (Lazarová, 1960, s. 146). K manželskému životu postavenému na "nových" základoch patrila aj politická prevýchova partnera, preto člen strany napomínal svojho spolupracovníka: "Všímaj si trochu svojej manželky. Správa sa reakčne, načisto reakčne" (Lazarová, 1960, s. 146). V rámci idylickej dikcie sa dlhoroční manželia aj doma navzájom oslovovali súdruh a súdružka - automaticky to avizovalo ich spoločné vyznávanie rovnakého ideálu - a manželka zlepšovateľ sa v dôverných chvíľach priznala svojmu mužovi s túžbou pracovať vo fabrike, lebo "strana hovorí, že pre výstavbu je potrebná každá ruka" (Claudius, 1952, s.48, prekl. A. L.). I v novopostavenom dome, spoločnom hniezde, si po večeroch muži čítali "so ženou a s priateľmi posledné vety z Otázok leninizmu" (Lajčiak, 1950, s. 21). A keď sa úderníkovi narodilo dieťa, nechápalo sa to ako dar z neba, ale ako bonus k honoráru za podanie zlepšovacieho návrhu: "Vidíš, tu máš druhú odmenu za zlepšovací návrh... V závode si dostal peniaze a ja som ti vtedy počala dieťaťko" (Kráľ, 1950, s. 197). Texty prezrádzajú, že nie rodina bola stmelujúcim základom spoločnosti, ale "až bratstvo komunizmu príde, potom sa stanú ľudia blízkymi" (Lajčiak, 1950, s. 71) a na ich nebi sa rozžiari "dúha hviezd päťrohých" (Štítnický, 1950, s. 27).

K obrazu rodiny v tejto literatúre patrila aj deformovaný obraz ženy - matky. Ideálom sa stala hrdinka práce, traktoristka, dojička, sústružníčka, žena ťažko pracujúca podobne ako Mária Roštárová z románu Fraňa Kráľa *Bude ako nebolo*, pomocná robotníčka na šrotovisku, dávajúca si záväzok prekročiť normu o päť percent, lebo, ako tvrdila v liste pripojenom k prihláške do komunistického strany, "mám veľkú chuť do tejto ťažkej roboty, kde môžem dokázať, že ženy sú naozaj rovnocenné s chlapmi, ako nás aj naša ľudová demokracia uznáva" (Kráľ, 1950, s. 222). Emblematickou, všeobjímajúcou matkou v socializme mala byť predovšetkým komunistická strana, rodiaca "v kľúčoch šťastných najlepších bojovníkov za nesmrteľný život" (Štítnický, 1950, s. 58), čo ako "dobrá mať každého nepokoja vysuší rany, ktoré ešte bolia" (Štítnický, 1950, s. 58) a "v blúdení častom... svoje deti... za ruku vzala" (Plávka, 1955, s. 41).

"Socialistickému vzťahu" muža a ženy chýbali výšky a hĺbky najkrajšieho ľudského citu, knižné texty odpudzujú čitateľa svojou sterilnosťou a frázami miesto úbozných vyznaní v ústach milencov. Ak sa aj niečo medzi zaľúbencami odohrávalo, dialo sa tak len so zreteľom na budovateľskú a družstevnícku činnosť, aktéri v prvom rade budovali, kolektivizovali a bojovali – a len tak-tak že sa stihli popritom mať aj radi. V mileneckých dialógoch malo prednosť poučanie o medzinárodnej situácii, o nezmieriteľnom triednom boji, pretriasala sa výroba a plnenie plánu. Keď sa zlepšovateľ zaľúbil a sadol si podvečer s dievčinou na lavičku, ich "reč zostáva aj naďalej pri pohoršovaní sa nad bezcitnými vykorisťovateľmi, ktorí hospodárili – a v kapitalistických štátoch hospodária tak, aby vždy mali v rezerve nezamestnaných ako zdroj lacných pracovných síl..." (Kráľ, 1950, s. 225). Adam Muška z Gabajovej knihy *Ryžiar* na úboznej schôdzke vážne pripomenul dievčaťu citát z Marxa: "Zapamätaj si: Práca nie je trestom a kliatbou, ale údelom a poslaním, večnou podmienkou ľudského života!" (Gabaj, 1953, s. 178) a aj neskôr Adam dievčinu poučil: "Dnes nie je čas na vzdychy, ale na budovanie" (Gabaj, 1953, s. 187). Ďalší kladný hrdina, tentoraz v Hečkovom románe *Drevená dedina*, každé ráno "kráča za prácou, ktorá spojená s láskou, má preň už jasný, pevný cieľ" (Hečko, 1955, s. 367). Aj Milan Lajčiak čitateľa presviedčal, že "ak

hovorí o milovaní, potom len o cite, čo planie na lešeniach a s nimi rastie výš" (Lajčiak, 1950, s. 69).

Najsilnejšou vášňou, akou literárne postavy horeli, obetovali sa, kvôli ktorej neustále zápasili a prejavili odhodlanie položiť hádam aj život, bolo v prvom rade nadšenie, zápal pre ideál spoločného blaha, pre vec výstavby socialistickej spoločnosti. Predovšetkým láska k socializmu, k práci, ku komunistickej strane a Sovietskemu zväzu "zmietala" aktérmi, ona bola hýbateľom, ona determinovala ich konanie a usmerňovala city. Nadviazanie ľúbostného vzťahu sa pre mladých stalo výzvou, aby v snahe získať a uchovať si životného partnera dosahovali v práci údernícke výkony. Hlavné výsledky práce a úspechy boja proti záškodníkom podmieňovali trvanie a úspešnosť vzájomnej náklonnosti dvoch mladých ľudí, ich pocit šťastia a perspektívny blahobyť. (Kompetentného čitateľa jalovosť a predstieranie vrúcnych citov v dielach iba provokuje – autori akoby si neuviedomovali, že bez ozajstnej lásky sa budovať nedá.)

K utópii novej spoločnosti budovanej bez Boha patril aj literárny hrdina, dôsledný materialista, duchovne vyprázdnený, ľahko manipulovateľný a dokonale prediktabilný. Podstatu ideologickej výzbroje v dielach päťdesiatych rokov tvorilo učenie marxizmu a aj preto možno v textoch zaznamenať skryté alebo veľmi otvorené útoky proti náboženstvu.

K uskutočňovaniu svojich plánov nepotrebovala vládnuca moc človeka starajúceho sa o svoj duchovný život, riadiaceho sa kresťanskou morálkou - človek, introvertne nasmerovaný, sa nedal ovládať propagandou, nebol ochotný povinne jasť a povinne sa tešiť. Koril sa v prvom rade Bohu a výzvy typu "Pokloň sa k zemi, ak zaznie slovo Lenin" (Lajčiak, 1950, s. 59), neposlúchal. Preto spisovatelia zobrazovali cirkev a jej predstaviteľov ako "hrdzavé hamovky rozvoja" (Hečko, 1955, s. 475), zosobnenie tmárstva a zaostalosti. Autori si boli vedomí, že kresťanstvo má na Slovensku veľmi silnú tradíciu, a tak prekrúcali *Bibliu* a demagogicky operovali vyselektovanými informáciami a polopravdami. Nábožný šesťdesiatnik, jedna z Gabajových postáv z románu *Ryžiar* sa vyznával: "Som hlboko veriaci a práve preto i družstevník, lebo spolčovanie chápem ako uskutočňovanie Kristovho učenia" (Gabaj, 1953, s. 108). Aj Peter Púplava, Hečkov robustný hrdina (*Drevená dedina*), usúdil, že politika, aká sa v prvom robotnícko-roľníckom štáte robí, je vlastne "uskutočňovanie lásky k bližnému... Rozdiel je len v tom, že kresťanstvo ju hlása, a nič inšie, kým komunizmus sa ňou neoháňa, ale prakticky ju uvádza medzi ľudí. Kumuláciou demagógie a útokov proti cirkvi sa autori usilovali dosiahnuť spochybnenie opodstatnenosti náboženstva - všímali si prioritne jeho vonkajšie prejavy, ktoré sa im, v protiklade k materiálnemu pokroku, javili ako neproduktívny prežitok.

Snaha o literárnu ideologizáciu spoločnosti sa stala v päťdesiatych rokoch dvadsiateho storočia jedným z nástrojov osvety aj kvôli tomu, že absentovali komunikačné prostriedky iného druhu. Kniha mala nezastupiteľnú úlohu, vo vtedajšej spoločnosti bola nenahraditeľná. Literatúra semioticky plnila funkciu reklamy na nové myšlienky a aj prostredníctvom beletrie štát pod pláštikom socializácie presadzoval vlastne jej opak. Toto všetko môže súčasný, históriou poučený čitateľ odhaliť, práve kniha prezradí, že sa tematizovala realita preplnená absurdnosťou. Autori chceli čítajúceho ideologicky spracovávať, no vlastne ho veľmi dôkladne a plasticky informovali o krutom a represívnom režime, pričom paradoxne vyzdvihovali práve negatíva majoritného socialistického experimentu.

Literatúra:

- CLAUDIUS, E. *Menschen an unserer Seite*. Berlin : Volk und Welt, 1952. 280 s.
GABAJ, F. *Ryžiar*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1955. 237 s.
HEČKO, F. *Drevená dedina*. 4. vyd. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1955. 585 s.
KRÁL, F. *Bude ako nebolo*. Bratislava : Práca, 1950. 255 s.

LAJČIAK, M. *Nenávidím a milujem*. Bratislava : Tatran, 1950. 80 s.
HORÁK, K. *Šachty*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1953. 537 s.
LAZAROVÁ, K. *Osie hniezdo*. 3. vyd. Bratislava : Mladé letá, 1960. 451 s.
MACURA, V.: *Šťastný věk*. Praha : Pražská imaginace, 1992. 126 s. ISBN 80-7110-100-1.
PLÁVKA, A. *Sláva života*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1955. 60 s.
ŠTÍTNICKÝ, T. *Jarná pieseň družstevníka*. Bratislava : Pravda, 1950. 65 s.
TATARKA, D. *Družné letá*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1954. 201 s.

14. David Mach

Knihovna Matice slezské

Historie a současnost MS

Počátky Matice slezské (dále jen MS) spadají do 70. let 19. století, přesněji na 12. února r. 1877, kdy byla založena její předchůdkyně Matice opavská. Ta sdružovala skupinu intelektuálů a vlastenců, v čele s Vincencem Praskem, kteří se snažili prosadit kulturní a společenské požadavky české menšiny v jinak zcela proněmecky orientovaném prostředí. Rozkvětem prošla Matice především na přelomu 19. a 20. století a v období první republiky. K útlumu či dokonce přerušení činnosti naopak došlo v průběhu obou světových válek a s nástupem komunismu. Mezi nejvýraznější výsledky dlouholeté práce členů Matice opavské v první polovině 20. století patří např. založení prvního českého gymnázia v Opavě, organizačně-knihovnická činnost po celém českém Slezsku či vydávání vlastního odborného časopisu (*Věstník Matice opavské*, později *Slezský sborník*).

Pro novodobý vývoj Matice mělo největší význam období Pražského jara. V rozmezí let 1968-1972, během dočasného obnovení spolku, došlo totiž k založení dnešní MS, a to spojením původní Matice opavské s Maticí osvěty lidové, působící již od roku 1898 na Těšínsku. Na svou řádnou existenci si však musela MS počkat až do roku 1989. V současné době navazuje MS plně na svůj historický odkaz. Její statut uvádí: „*Jedná se o nepolitické občanské sdružení, jehož posláním je především šíření osvěty na území Českého Slezska, napomáhání vzdělání zde žijících obyvatel, uspokojování jejich kulturních potřeb, účast při záchraně a ochraně přírodních a kulturních památek, uchovávání a rozvíjení tradic Českého Slezska a upevňování postavení Slezska jako třetí historické země českého státu ve smyslu Ústavy České republiky.*“¹ V čele organizační struktury MS stojí ústřední výbor s předsedou ing. Vlastimilem Kočvarou. Další články tvoří dva oblastní výbory v Opavě a Českém Těšíně. Přibližně na 13 místech Moravskoslezského kraje se pak nacházejí místní odbory. MS také spravuje Národopisný areál v Dolní Lomné, kde každoročně pořádá folklorní festival Slezské dny a řadu jiných kulturních a národopisných akcí. V samotné Opavě se činnost MS zaměřuje na konání odborných přednášek, konferencí, spolkových schůzí, zájezdů, ale i společenských setkání a večerů, jež jsou přístupny nejširší veřejnosti. V současné době se MS připravuje na oslavy 130. výročí svého založení. K této příležitosti se plánuje slavnostní koncert a série menších retrospektivních výstav. Hlavní činnost MS však představují publikační aktivity, zahrnující pravidelné vydávání členského zpravodaje, časopisu *Vlastivědné listy* a řady publikací s regionální historickou, literárně-vědnou či životopisnou tematikou. Na jejich tvorbě MS spolupracuje s místními vědeckými institucemi např. Slezskou univerzitou a Ostravskou univerzitou, Zemským archivem v Opavě či Slezským zemským muzeem. Úzké styky udržuje také s maticemi v Praze, Brně i v zahraničí. Opomíjena není ani beletristická a básnická tvorba místních literátů. Prostor je dáván nejen známým, ale i začínajícím autorům. MS se tak stává důležitým regionálním centrem kultury a vědy. Její význam můžeme shrnout těmito slovy: „*Tradice Matice slezské jsou stále živé a její členy a funkcionáře zavazují, aby Matice slezská byla přítomna při mnoha významných příležitostech, jež Slezsku přináší současnost.*“²

Knihovna MS

Knihovnická činnost náležela k hlavním zájmovým oblastem spolku již od jeho založení. Matice opavská dlouhodobě budovala nejen vlastní institucionální knihovnu, ale velkou měrou se

¹ KOČVARA, Vlastimil. *Matice Slezská : [propagační leták]*. Opava : Matice slezská, [2005]. 2 s.

² KOČVARA, odk. 1, s. 1.

podílela i na zakládání veřejných a spolkových knihoven v obcích a městech českého Slezska. V období První republiky se knihovna Matice stala základem české veřejné obecní knihovny vzniklé podle prvního knihovního zákona z r. 1919. Její činnost však byla násilně ukončena německými okupanty v r. 1938. Další část původní matiční knihovny výrazně obohatila sbírky Slezského zemského muzea. V poválečném období se Matice angažovala v akci „Budujeme Slezsko“. Její zásluhou byly nově doplněny zničené knihovny v slezském regionu. V obnově vlastního knihovního fondu však Matici zabránil komunistický převrat a následné zrušení spolku.

Zárodek současné knihovny, nacházející se dnes v Matičním domě – sídle sekretariátu MS, se tak začal znova vytvářet až v 90. letech 20. století a v tomto budování se pokračuje dodnes. Nejde však o nijak důslednou systematickou činnost. Jednotlivé svazky se do knihovny dostávají různými cestami a způsoby (myšleno v kladném slova smyslu). Největší zásluhu na této náhodné akviziční politice má ing. Kočvara. Ten do knihovny přispěl nejen knihami ze své domácí sbírky, ale mnoho přírůstků získává prostřednictvím svých kolegů, známých, spolupracujících institucí či regionálních vydavatelství. Při této akvizici tak může plně uplatnit znalost místních literárních a publikačních poměrů. Neopomenutelný zdroj přírůstků představují i organizace a spolky, jimiž jsou funkcionáři MS členy. Tímto způsobem získala MS např. fond esperantské (čítající na 500 sv.) či numismatické literatury (800 sv.). Často také dochází k vzájemné výměně publikací mezi jednotlivými Maticemi nejen v ČR, ale i Polsku či na Slovensku. Poměrně soustavně jsou sledovány publikační aktivity opavských úřadů, podniků, škol či zdravotnických zařízení. Samozřejmostí je akvizice propagačních dokumentů vydaných Magistrátem města Opavy či dalšími obcemi ve Slezsku a na severovýchodní Moravě. Opomenout nelze ani publikace vydávané MS a jejími spolupracovníky. Některé vzácné přírůstky obdržela MS od svých členů, většinou už starších lidí, kteří doma opatrují knihy a časopisy z předválečného a někdy i staršího období.

Již z výše uvedených informací je jasné, že převážnou část knihovního fondu tvoří především dokumenty s regionální tematikou. V knihovně najdeme mnoho knih, časopisů, map, kalendářů, notových záznamů, grafik, letáků, a dalších příležitostných tisků spisovatelů, umělců, vědců, učitelů, vlastenců i organizací působících ve Slezsku v současnosti i v letech minulých. Ze zmíněných institucí je ve velkém počtu svazků zastoupena především Slezská univerzita a Ostravská univerzita, Zemský archiv v Opavě nebo i opavské gymnázium se svými ročenkami. Solidních rozměrů dosahuje sbírka Bezručian nebo sbírka letáků a katalogů uměleckých výstav konaných v Opavě a blízkém okolí. Nechybí ani cizojazyčné publikace. Jen pro zajímavost uvádím, že nejstarší kniha pochází z roku 1878 je psána německy, švabachem a pojednává o antickém božstvu.³ Z fondu periodik bych vyzdvihl především téměř komplexní řadu Věstníku Matice opavské a časopisů: Umění a řemesla, Těšínsko, Za krásami domova či Výtvarné umění. V tematice publikací jasně převládá historie, geografie a umění.

Právě v profilu fondu vidím jedinečnost matiční knihovny a také jeden z možných impulsů pro její budoucí růst. MS by se měla zaměřit na systematické budování sbírky všech dokumentů zabývajících se Slezskem, a to nejen jeho českou, ale i polskou částí. Shromažďovat knižní publikace, periodika, příležitostné tiskoviny a pokud to bude možné tak i šedou literaturu. Takto vzniklý fond by neměl plnit archivní funkci, jak by se mohlo na první pohled zdát, ale právě naopak by měl být přístupný nejširší čtenářské komunitě. V samotné Opavě se sice sběrem regionálních dokumentů zabývá hned několik knihoven: KPB, knihovna SLU, knihovna Slezského muzea, knihovna Slezského zemského muzea, ale až na prvně jmenovanou slouží ty ostatní většinou jen odborné a akademické obci. Matiční fond by naopak mohli využívat badatelé a členové MS, ale především obyvatelé Opavy popř. občané blízkých měst a obcí. Růst knihovny by si samozřejmě vynutil i výrazné organizační změny. Bylo by nutné rozšířit současné kontakty MS. Oficiálně potvrdit stávající styky a navázat užší spolupráci se všemi subjekty regionálního knižního trhu (nakladatelství, knihkupectví, distributoři, knihovny), místními firmami (šedá literatura, propagační a příležitostné tiskoviny) a polskými kulturními institucemi (publikace o polském Slezsku). Vedení

MS by také mělo prozkoumat nabídku různých grantů a podpor (EU, knihovnické programy).³ Možná že by se v této sféře našel jeden z potencionálních zdrojů financování. Hlavní předpoklad budoucího růstu knihovny by ale představovala inovace jejího fyzického stavu. Tím se již opět vracím do současné reality knihovny.

Její největší problém je absence jakékoliv organizace fondu. Dosud nebylo zvoleno žádné stavění a knihy jsou do regálů pokládány zcela namátkově popř. tak, aby zabíraly co nejméně místa. Pro jejich uložení byly navíc zvoleny poměrně nevhodné skříně, které nedisponují dostatečnou nosností a některé regály se tak pod vahou knih již probořily. K evidenci svazků sloužil pouze sešit sepsaný členem MS. O katalogích, katalogizační listcích či alespoň přírůstkovém seznamu nemůže být ani řeč. Dodnes se tak zcela neví, jaký počet svazků vlastně knihovna obsahuje. Můj odhad je kolem dvou tisíc svazků. Nejedná se sice o nijak vysoké číslo, ale orientace v takovémto počtu knih bez jakékoliv evidenční pomůcky není jednoduchá a klade veliké nároky na paměť čtenáře. Právě z těchto důvodů bylo přistoupeno k reorganizaci knihovny, která mi byla nabídnuta mgr. Davidem Piňosem, a kterou jsem také v říjnu minulého roku přijal.

Následovala první schůzka s představiteli MS, během ní jsem byl seznámen se stavem knihovny. K její reorganizaci jsem dostal zcela volnou ruku. Jediným požadavkem či spíše představou vedení MS byla volba tematického stavění fondu a vyhotovení základní evidence svazků. S tímto návrhem jsem plně souhlasil. Výběr dalších standardů jsem provedl již podle vlastních znalostí. Mým hlavním cílem, jenž jsem si v této fázi reorganizace knihovny vytyčil, je její přehledné uspořádání, které by umožnilo rychlé zpřístupnění fondu členům MS. Upřednostňuji tedy především jejich praktické nároky a požadavky, než důslednou aplikaci všech běžných knihovnických standardů. Při své práci se však snažím o co nejlepší sladění obou předpokladů. Celkovým výsledkem této fáze by tedy měl být knihovní fond rozčleněný podle zvolených tematických skupin a také základní evidence v podobě svazkového soupisu všech dokumentů seřazených podle tematiky a mající formu textového výstupu ve Wordu. Odděleně budou uložena a zpracována periodika.

Nyní již tedy k představení dosavadních výsledků, použitých kritérií a nástrojů. V případě jmenného popisu jsem zvolil doporučení ISBD, z kterých dnes vychází většina katalogizačních pravidel. Bibliografické záznamy tak mohou být později snadno upraveny, aby plně odpovídaly u nás závazným AACR2, od jejichž aplikace jsem prozatím upustil. Při tvorbě záhlaví vycházím pouze z vlastních zkušeností. Většinou pracuji pouze s autorským a názvovým záhlavím. Jen v určitých tematických skupinách jsem dokumentům přiřadil korporativní záhlaví. Podle záhlaví pak abecedně řadím svazky v jednotlivých tematických skupinách a také ve vytvářené evidenci. I zde budou v dalších fázích reorganizace knihovny uplatněny AACR2. Prozatím ale postačuje výše popsaná praxe. V oblasti věcného zpracování se omezují na vytvoření tematických skupin na základě převládajícího obsahu knih. Zvolil jsem např. následující skupiny: militaria, školství, životopisy, divadlo atd. Zároveň se snažím, aby tyto tematické skupiny zhruba odpovídaly jednotlivým třídám MDT. Někdy však musím sáhnout k sestavení poměrně specifických skupin např. Sudety a sudetští Němci, Bezručiana, vědecké instituce na Opavsku atd. Také pořadí tematických skupin ve fondu by mělo blíže korespondovat s hierarchickým uspořádáním tříd v MDT. Zařazení do tematických skupin provádím na základě zběžné obsahové analýzy dokumentu nebo podle věcného popisu a použité notace u záznamů v ČNB. Někdy jsem však na rozpacích, zda knihu zařadit do té, či jiné tematické skupiny, což je ale všeobecný problém u publikací se složenou a multioborovou tematikou. Z časových a technických důvodů jsem nepřistoupil k věcnému předmětovému zpracování fondu. To bych viděl jako jeden z možných úkolů pro budoucnost. Krátce jsem se zmínil o ČNB. Musím jí však věnovat větší pozornost, protože společně s SKP ČR či elektronickým katalogem KPB patří k hlavním nástrojům, které při popisu využívám. Všechny

³ PETISCUS, J.A. *Der Olymp oder Mythologie der Griechen und Römer : mit Einschluß der Aegyptischen, Nordischen und Indischen Götterlehre*. 18. vyd. Leipzig : Amelang's Verlag, 1878. 454 s.

bibliografické záznamy knih, časopisů popř. dalších dokumentů vyhledávám v těchto databázích. Nalezené hity pak ve formátu ISBD stahuji do textového editoru a na lokální počítač, kde poté dochází k jejich úpravám, doplnění, popř. opravám. Jako nepostradatelný pomocník se také ukázal knihovnický portál: The European Library, jehož prostřednictvím vstupuji na webovské stránky národních bibliografií a souborných katalogů v Polsku, Německu nebo na Slovensku. I přes tyto moderní postupy mi však někdy nezbyvá, než se uchýlit k tradiční metodě DE VISU, především v případě úzce regionálních publikací a letáků, které v ČNB nenajdeme. Elektronické katalogy a ČNB mi v mnohém ulehčily práci, přesto by se našlo pár případů, kdy bych raději volil odlišný postup popisu a tvorby záhlaví. Proto některé zkopírované záznamy upravuji a zkracuji. Celý tento proces jsem pracovně nazval „poloautomatickou katalogizací“.

V současné době se první fáze reorganizace knihovny MS blíží ke konci. Zcela hotova je evidence periodik. Také evidence knihovního fondu je téměř kompletní, až na několik cizojazyčných dokumentů. Fond byl rozčleněn do přibližně 30 tematických skupin a nyní dochází k jejich fyzickému uspořádání a seřazení. V brzké době bude provedeno finální zpracování svazkového soupisu a jeho výstupní úprava. Následné fáze reorganizace knihovny zaměřující se na důslednější aplikaci knihovnických standardů (AACR2) a provedení věcného předmětového zpracování dokumentů se prozatím odehrávají pouze v rovině plánování. Jejich praktická realizace bude možná až po ukončení a důkladném zhodnocení první fáze. Jako téma mé magisterské diplomové práce jsem si navíc zvolil návrh automatizace knihovny a její transformaci na veřejnou knihovnu, splňující všechny stanovené legislativní kritéria a poskytující moderní knihovnicko-informační služby nejen členům matice a vědeckým pracovníkům, ale především nejširší veřejnosti. Mým přáním je, aby se knihovna MS jednou stala moderní informační institucí 21. století, a k tomu bych chtěl svou prací přispět.

Použité zkratky

MS – Matice slezská

KPB – Knihovna Petra Bezruče v Opavě

EU – Evropská unie

ISBD – Mezinárodní standardní bibliografický popis

AACR 2 – Anglo-americká katalogizační pravidla

MDT – Mezinárodní desetinné třídění

ČNB – Česká národní bibliografie

SKP ČR – Souborný katalog periodik ČR

Vybraná literatura MS

Diplomové práce obhájené na SLU v Opavě

GISTINGEROVÁ, N. *Vzdělávací činnost Matice opavské (Matice slezské) do roku 1990 : bakalářská diplomová práce*. Opava, 2003. 43 s. Slezská univerzita, Filozoficko-přírodovědecká fakulta, Ústav bohemistiky a knihovnictví, Oddělení knihovnictví. Ved. práce Milan Sobotík.

JAKUBÍKOVÁ, R. *Matice opavská 1877-1918 : magisterská diplomová práce*. Opava, 1995. 78 s. Slezská univerzita, Filozoficko-přírodovědecká fakulta, Ústav historie a muzeologie, 1995. Ved. práce Dan Gawrecki.

KNAPÍKOVÁ, J. *Matice opavská v Opavě (1877-1948) : rigorózní práce*. Opava, 2004. 124 s. Slezská univerzita, Filozoficko-přírodovědecká fakulta, Ústav historie a muzeologie.

KRAMNÁ, J. *Matice opavská 1918-1945 : magisterská diplomová práce*. Opava, 1996. 62 s. Slezská univerzita, Filozoficko-přírodovědecká fakulta, Ústav historie a muzeologie. Ved. práce Dan Gawrecki.

Historie a současnost MS

JAKUBÍKOVÁ, R. Vznik a počátky Matice opavské 1877-1884. *Časopis Slezského zemského muzea. B, Vědy historické*. 1994, roč. 43, č. 2, s. 143-154. ISSN 0323-0678.

KALUS, J. Nositelé slezské tradice. In *Slezsko*. 1. vyd. Opava : Matice slezská, 1992, s. 167-174.

KOČVARA, V. Matice slezská (1968-1997). In *Opava : sborník k dějinám města 1*. 1. vyd. Opava : AVE-Infornační centrum Opavska : Město Opava : Matice slezská, 1998. s. 29-36. ISBN 80-902042-5-2.

KRAMNÁ, J. Matice opavská 1918-1945. In *Opava : sborník k dějinám města 1*. 1. vyd. Opava : AVE-Infornační centrum Opavska : Město Opava : Matice slezská, 1998. s. 7-28. ISBN 80-902042-5-2.

SOMMER, A.; KOČVARA, V. Matice slezská v Opavě. In *Dějiny Moravy a Matice moravská : problémy a perspektivy*. 1. vyd. Brno : Matice moravská, 2000. Disputationes Moraviae, sv. 1., s. 53-56. ISBN 80-86488-01-2.

Knihovna Matice opavské

GLOS, A. Zveřejněná lidová knihovna Matice Opavské a její právní poměry. In *Památník Matice opavské 1877-1927*. Opava : nákladem vlastním, 1927, s. 87-91.

HAUER, V. *Matice Opavská od roku 1902 a zvláště její činnost za světové války*. Opava : [s.n.], 1918. 112 s.

HAUER, V. Matice Opavská od svého založení do 2. března 1902. *Věstník Matice opavské*. 1902, roč. 10, s. 9-40.

KOŽANÝ, J. Matice Opavská a knihovnictví na Opavsku a Hlučínsku. In *Památník Matice opavské 1877-1927*. Opava : nákladem vlastním, 1927, s. 84-86.

MARTÍNEK, B. *Knihovna Matice opavské* [online]. Opava : Knihovna Petra Bezruče, c2005 [cit. 2007-02-19]. Dostupný z WWW:

<http://www.okpb.cz/webit2/kpb_index.php?set=historie~cze~false~1&doc=matice>.

MAZUR, A. Osudy Veřejné knihovny Matice opavské. In *Z dějin Matice opavské : k 70. výročí jejího založení*. Opava : [Slezský studijní ústav], 1947, s. 13-23. Vyšlo také jako stejnojmenná příloha Slezského sborníku, 1947, roč. 45, č. 1.

STYPA, J. Státní obvodová knihovna Opavská : (č.41.). In *Památník Matice opavské 1877-1927*. Opava : nákladem vlastním, 1927, s. 92-95.

ŠPAČEK, M. Obvodová knihovna v Opavě. *Slezský sborník*. 1936, [roč. 1], č. 1-2, s. 126.

15. Hana Marešová

Proměny lineárního textu (čtení) ve 21. století

1.1 Úvod

Podle některých lingvistů (*U. Eco*) lze současnou dobu srovnat s přelomovým obdobím vynálezu písma či knihtisku – lidstvo začalo ke svému dorozumívání používat nový druh zprostředkovatele. Podíváme-li se do minulosti, dá se říci, že písmo i knihtisk transformací vyspělých evropských zemí ze společností orálních do společností zaznamenaného slova změnilo společenské poměry a rovněž oblast samotné literatury.

Dnešní „nová média“ (v našem příspěvku se budeme věnovat především internetu) v sobě spojují všechny předcházející typy médií, přičemž tento trend je vysledovatelný i naopak: v řadě televizních pořadů (např. ve zpravodajství) „běží“ ve spodní části obrazovky textové zprávy, televizní obrazovka je často členěna v duchu internetových portálů (kdy v jedné části se objevuje text, v další hovořící osoba, v další části pak motivační obrázky), některé pořady přímo pracují na principu interakce s divákem, který v reálném čase reaguje pomocí sms zpráv na zadané úkoly či témata, internetové stránky televizních společností obsahují všechny prvky, jimiž disponují internetové portály, včetně interaktivních diskusí atd., rozhlasové společnosti dnes zveřejňují na svých stránkách doprovodné fotografie ke svým tématům, „klasické“ noviny vylepšují své elektronické mutace videozáznamy či audiozprávami, film využívá počítačové grafiky apod.

S nástupem nových médií se zásadním způsobem se mění nejen samotná materiální podoba, jíž je zprostředkovávána (místo tištěné stránky se objevuje obrazovka monitoru, k elektronickému psaní slouží obrazovka, kde je text zobrazen, ale i paměť počítače, kde je uložen), ale i *forma textové struktury*, pomocí níž jsou uživatelům nových médií informace zprostředkovávány. *Hypertext* jako nová forma textuality spjatá s digitálními médii proměňuje především přístup k verbálním informacím, jejich uchovávání, třídění a vyhledávání. Hypertext sám o sobě pak nabývá nových vlastností, vznikají nové komunikační role, změnu prodělává i pojetí identity komunikujících subjektů.

Z pohledu čtenáře je jedním z nejvýraznějších aspektů nových médií způsob práce s texty – tedy *množství informací* a neschopnost adekvátně vybírat a rozlišovat - alespoň na první pohled - mezi spolehlivým a pomateným zdrojem. Proto *U. Eco* (2005) volá po nových formách kritické kompetence, dosud neznámém umění výběru a potlačování informací – nové moudrosti, novém druhu vzdělávání.

Elektronické texty také umožňují autorům textů uplatnit nový aspekt při následném čtení jejich díla – umožňují *časovou manipulaci při práci s textem*, což však může v některých případech pro čtenáře představovat jistý druh nepříjemného omezení – v klasickém tištěném textu není možné ovlivňovat časový aspekt čtenářovy aktivity, v digitálním prostředí je několik způsobů, jak ovlivnit rychlost čtení, a to např. limitací čtecího času, kdy text zůstává na obrazovce pouze po omezenou dobu (např. text *S. Moulthorpa Hegerascope* (1997)¹ je postaven na výměně jednotlivých oken po 30 sekundách nebo v Gibsonově sci-fi *Agrippa* se texty „rolují“ na obrazovce a jakmile se text rozvine na obrazovce, zmizí, takže se čtenář při kontinuálním čtení díla nemůže vrátit k již přečtenému), nebo zpožděním „čtecího času“, kdy čtení následných lexií může pokračovat až po uplynutí určité doby.

1.2 Myšlenka hypertextu – novinka?

Myšlenka hypertextu² není spjata pouze s příchodem informačních technologií (ICT), a není tedy záležitostí ryze 20. století. Např. *Bible* se stala ještě před vznikem encyklopedií otevřeným

systemem s velkým počtem vzájemných provázání a odkazů (i na sekundární literaturu). Na principu hypertextu pracují rovněž klasické encyklopedie, slovníky či prosté poznámky pod čarou v lineárním textu, kdy čtenář při vyhledávání čte obsah jednoho hesla a v rámci něj je odeslán k heslu jinému. Nejstarším příkladem „nelineární“ knihy je čínská *Knih proměn (I Ching)* z období 1122 – 1170 př.n.l. Skládá se z 64 hexagramů a symbolů, které byly vytvořeny binární kombinací 6 celých a rozdělených čar, které umožňují vygenerovat celkem 4096 textů. (D. Kera, 2000)

Vedle toho se pak zejména v moderní literatuře objevuje „*implicitní hypertext*“ – klasickým příkladem je *Odyseus Jamese Joyce*³. Trend „hypertextuality“ lze nalézt podle některých teoretiků i v současné beletrii, přičemž všem autorům hypertextů je společná snaha přesvědčit čtenáře, aby se nespokojil s přečtením knihy, ale aby si k ní vyhledával další informace. V českém prostředí pracuje v „klasické“ literatuře s myšlenkou hypertextu *Michal Ajvaz*, který ve svých novelách *Bílí mravenci* a *Zenónovy paradoxy* pracuje s mnoha úrovněmi textu nebo v básni *Ponorná řeka* ze sbírky *Vražda v hotelu Intercontinental*⁴ poukazuje na to, že každý verš v básni je součástí dlouhého horizontálního textu, který se na okamžik zviditelňuje, když prochází stránkou.

Některé charakteristiky hypertextu však využívají i další média, o nichž se teoretici, kteří se zabývají hypertextem, nezmiňují – ať už je to kinoautomat nebo např. v 80. letech minulého století v českém prostředí známý televizní pořad *Rozpaky kuchaře Svatopluka*, kdy diváci volili pomocí hlasování, jakým směrem se bude započatý příběh dále rozvíjet⁵. *Sean Cubitt*⁶ v rozhovoru pro internetový časopis *Živel*⁷ zmiňuje také tzv. gamebook, ve kterém čtenář sám volí pokračování příběhu, dále grafickou úpravu novin, jež má také blízko k hypertextu, či mapu, která spojuje symboly, grafiku, slova a všemu dává určitou prostorovou organizaci, v níž je uživatel navigátorem.

Nemalou úlohu v textové struktuře hraje již od počátku 20. stol. také využití grafického designu - „vizuální komunikace“. Umělci začali pro zvýšení estetického efektu zapojovat do textu grafické prvky (např. kaligrafy *G. Appollinaira*). S nástupem počítačových editorů se začala uplatňovat jako prostředek interpretace uměleckého díla typografie ještě výrazněji. Srovnáme-li např. vydání stejného časopisu dnes a před 40 lety, je viditelné, že ubývají čistě textové stránky a zvyšuje se podíl prvků grafických a obrazových.

2.1 Textové struktury - hypertext x lineární text

Lineární text bývá převážně viděn jako výraz uzavřenosti, zatímco *hypertext* představuje otevřenost. *D. Charney* (1994, s. 3) však považuje tento pohled za příliš zjednodušující - uzavřenost a otevřenost samy o sobě jsou totiž bezpříznakové - záleží na kontextu použití. A navíc jsou pouze relativní: absolutně uzavřený text by ztratil jakoukoli souvislost, absolutně otevřený text by pozbyl jakékoli soudržnosti. Podle našeho názoru je otevřenost a uzavřenost jakéhokoliv typu textu spjata nikoliv s textem samotným, nýbrž pouze s osobou, která s textem manipuluje – ať už je to autor či čtenář – i lineární text, sestavený autorem se záměrem určitého uzavřeného celku, může ve čtenáři vyvolat řadu asociací k textům dalším.

U uzavřeného lineárně uspořádaného textu zpravidla obtíže nevznikají při odkazování na prvky textu, o nichž se autor domnívá, že je čtenář nezná. (Pokud se autor článku, píšící např. o moderním umění domnívá, že čtenář např. nezná podrobnosti o konkrétním malíři, může vložit odkaz na jeho biografii, na galerii jeho děl apod.) Vážnější problém představují odkazy na teorie či fakta, o kterých autor musí předpokládat, že je čtenář zná. Každý odborný text, pokud to není učebnice, nabízí úzký výběr z řady teorií a hypotéz, které vedou k jednoznačnému závěrečnému vyústění. Čtenář by tedy při četbě takového textu měl znát povinný souhrn ostatních teorií – není pro něj efektivní je „dohledávat“ během četby textu - tím se totiž text zbavuje jeho největší hodnoty – uzavřenosti.

Problém úzkého výběru odkazů v hypertextu odpadají, avšak s faktem otevřenosti hypertextu však vyvstává problém, spojený s hledáním objektu: pokud si představíme čtenáře, který

se „noří“ skrze hypertextové odkazy (hyperlinky) do dalších a dalších zdrojů a ustavičně se vzdaluje od úvodní stránky hypertextového čtení, zjistíme, že se tak dostává nejenom do jiných kontextů, odlišných od původního, ale nakonec i do docela jiných oblastí, které se vymykají předmětu zájmu, s nímž do hypertextové struktury vstoupil – jeho počáteční snaha tak nejednou končí ve značném chaosu.

2.2 Jak číst hypertext

V současné době se při interpretaci díla vychází z předpokladu, že text není nikdy zcela ukončen, neexistuje jeho poslední interpretace. Sám autor není považován za jediného garanta myšlenek, které do textu vložil. Tato svoboda však čtenáře spíše mate, nežli osvobozuje. Čtenářské výzkumy (a nakonec i učitelská zkušenost s dnešní generací studentů) dosvědčují, že současný čtenář sahá ke knize daleko méně často, než kdykoliv předtím. Lze dokonce říci, že přes všechno úsilí usnadnit čtenáři cestu je čtenář je méně aktivní než dříve. Jaké jsou důvody? Je jich celá řada – od vlivu „vizuálních“ médií přes obrovský nárůst informací vzhledem k technickému pokroku od průmyslové revoluce až po nový způsob, jakým jsou nám v současné době informace předkládány – novou textovou strukturu, kterou je hypertext.

a) informační „boom“

V dnešní době je již velmi obtížné „zvládnout“ konkrétní obor prostudováním veškeré literatury, neboť k určité problematice se vztahuje až několik stovek vědeckých časopisů a publikací a z hlediska omezených lidských možností a schopností je tato představa zcela nereálná. K. Loukotová (2003) charakterizuje označuje tuto situaci jako tzv. *informační problém* - rozpor mezi množstvím informací a našimi schopnostmi je racionálně využít. Na jedné straně dochází k *informační explozi*, na druhé straně k *anti-informačnímu syndromu* - neschopnosti všechny tyto informace zpracovat, nechuti dozvědět se ještě něco nového.

Zpracování informací se tak stává nezbytnou součástí v celém procesu tzv. informačního průmyslu. Jednou z možností zpracování informace je, že bude transformována, tzn. změněna do odlišné podoby – příkladem může být tvorba redukovaného textu, který vychází ze základního dokumentu, zkracuje ho do stručného útvaru a zastupuje v informačních systémech. Řadí se k tzv. sekundárním dokumentům⁸. Redukované texty mohou přinést danému odborníkovi přehled o oboru, o výsledcích výzkumu jeho kolegů, mohou ukázat, zda bude pro něj přínosné a efektivní číst původní, nezkrácený dokument. Od 60. let 20. stol. pak vzniká tzv. strojové referování – na výpočetní techniku se při zpracování textů kladou stejné požadavky jako na člověka – zachytit hlavní myšlenku a vytvořit stručný, jasný a srozumitelný celek⁹.

b) čtení hypertextu

Pod pojmem *text* si většinou představíme soubor autorem pečlivě vybraných myšlenek, které jsou souvisle uspořádány. Klíčovým elementem v této koncepci textu z pohledu čtenáře i autora je *struktura*. Lingvisté a řečovní analytici identifikovali množství *strukturních vzorců (modelů)*, s nimiž autoři pracují a které charakterizují celistvé texty. Jak se ukázalo, čtenář je víceméně závislý na těchto modelech tak, aby mohl identifikovat žánr textu, anticipovat jeho vývoj a integrovat jednotlivé části textu. Studie zkoumající porozumění textu potvrzují, že čtenáři rozumí a učí se mnohem snáze textům s dobře definovanou strukturou, která jasnými signály posunuje jednotlivé části textu.

Na základě výzkumu čtení lineárních textů došli někteří autoři k závěru, že po přečtení několika textů s podobnými strukturami, jako jsou např. pohádky, novinové články nebo výzkumné zprávy, lidé formulují generalizované abstraktní vzorce – tzv. *schémata*¹⁰ – takže jakmile čtenáři rozpoznají při čtení známého typu textu podobnost s dříve přečteným, vyvolá se jim jejich schéma pro žánr a využijí ho k anticipaci toho, co se vyskytne v textu dalším, k učinění závěrů či vyplnění chybějících elementů textu. Ve skutečnosti čtenář spoléhá na strukturu textu do té míry, že mu

v podstatě pomáhá rozhodnout, který aspekt textu je nejdůležitější, a tedy, jak rozvrhne svou pozornost během čtení. Když čtou po sobě následující věty, sestavují v sobě myšlenky nebo věty v hierarchických představách pomocí řetězců opakovaných pojmů nebo argumentů. Větší soudržnost textu umožní čtenáři vytvořit správně strukturovanou, smysluplnou a užitečnou mentální reprezentaci. Je mnohem těžší vytvořit mentální představu rozkouskovaného nebo neorganizovaného textu.

Byly identifikovány některé textové rysy, skrze které čtenář snadněji konstruuje koherentní reprezentaci textu (podle *D. Charney*, 1994, s. 241):

- a) Pokud chce čtenář vyjádřit vhodná spojení mezi příbuznými myšlenkami, větné vyjádření těchto myšlenek se objevuje v těsné blízkosti.
- b) Je snazší číst, pochopit a pamatovat si text, pokud obsahuje informativní název, záhlaví, přehled a věty s předmětem textu, které představí klíčové koncepty, jež se pak opakují a rozvíjejí v postupných částech textu.
- c) Čtení je také snadnější, když text připomíná čtenářům závažné body (pravidelně skrze opakování nebo odkazem na dřívější část diskuse, jednání).
- d) Nejsnadnější texty ke čtení jsou ty, které sledují známé strukturální vzorce nebo žánry

Naše představa o textu jako pevně uspořádaném sledu myšlenek je tedy doposud značně upevněna omezeními standardních tištěných textů: text je nám předkládán v podobě, jež nás přiměje většinou ke čtení po pořádku, v našich podmínkách tedy od vrchu dolů a zleva doprava. S rozvojem počítačů se možnost pracovat s textem - jak ze strany autora, tak ze strany nakladatele či čtenáře - zmnohonásobila. Hypertext ve srovnání s předchozími přístupy rozšiřuje možnosti čtenáře a nabízí větší počet možností interpretace textu. Ovšem schopnost pohybovat se v textu libovolně všemi směry, vystupovat z něho ven vyvolává někdy ve čtenáři iluzi, že je sám tvůrcem a že může ignorovat postup, který byl v klasické tištěné publikaci doporučen.

S. Birkets (1994) popisuje pocity čtenáře, který se prodírá hypertextem: při čtení interaktivního románu *S. Moulthropova Zahrady Viktoriiny*¹¹: „*Ve skutečnosti to nebyla jedna z těch druhů věcí, kterých si nevšimnete. Před námi se rozprostíralo zpracování prostoru textu ve formě obsahu, jenž měl podobu mapy komplikované zahrady. Byly zde naznačeny cesty jako bludiště, lavičky, zákoutí, každé představující nějaký element nebo prvek románu. To představovalo „palubu“ možnosti voleb. Čtenář byl pozván postupovat pomocí svých sympatií, výběru charakteru, soustředění se na vztah, zachycení (nebo nezachycení) významné vedlejší zápletky a rozhodnutí, zda se posune vpřed nebo se vrátí v čase. Zmocňoval se mě jistý druh ochrnutí. Vzpomněl jsem si na Hopscotch¹² Julia Cortázara, kde se čtenář dozví, že pořadí kapitol může být uspořádáno v několika různých sekvencích. Ale toto bylo neproniknutelné. Prostor textu byl skrytý. A rovněž stylově to bylo neinspirativní. Necítil jsem žádné úsilí jako v Cortázarově románu, žádný důvtipný podtlak, jenž užívá mistrovská próza. Ale stále jsem to nevzdával. Znovu a znovu jsem klikal, trpělivě čekaje na zplnomocnění, které mělo přijít a přinést okamžik, kdy se světy otevřou v dalších světech a staré limity padnou. Bylo to těžké, tahle zkušenost s reklamním trikem obklopujícím hypertext a multimedia...“* (*S. Birkets*, 1994, překlad H. Marešová)

Výše je uvedena klasická zkušenost čtenáře, který není ochoten vzdát se „starých“ principů, vzniklých při čtení lineárně uspořádaných textů, jež jsme v našem myšlení zakonzervovali jako „archetypy“, z níž snadno lze vyvodit, že při četbě textu pečlivě zorganizovaný textový formát pravděpodobně dosáhne lépe cíle nežli amorfní síť. Přesto je třeba říci, že hlavní silou vývoje lineární formy textu není ani tak pečlivé postupné zpracování myšlenek, jako právě potřeby čtenářů a pisatelů, kteří jsou závislí na textu, jenž jim efektivně napomáhá v řazení toku myšlenek v centrální pozornosti, což ostatně dokazují i výsledky některých

empirických výzkumů čtení (lineárních textů). Někteří autoři (např. *van Dijk*¹³ ad.) došli k závěru, že při procesu čtení lidé zároveň budují hierarchicky strukturovanou *mentální reprezentaci* informace v textu. Do jaké míry může očekávání schématu přispět ke správné mentální reprezentaci textu ukazuje studie *B. Meyerové*¹⁴. Vytvořila texty, které naváděly očekávání jistého schématu (problému), ale ve skutečnosti se rozvíjely podle jiného. Studovala úroveň zvládnutí takovýchto textů dvěma typy čtenářů - těmi, kteří dobře znali námět, a těmi, kteří ho neznali (experti a začátečníci). Zjistila, že začátečníci velmi spoléhali na strukturu textu, aby vytvořili své mentální reprezentace, a byli proto zmýleni otevřenými částmi textu. Naproti tomu v doméně expertů byli všeobecně schopni dostat se z textového omylu a konstruovat koherentní mentální reprezentace. Experti mohli čerpat z jejich vědomostí oborových konceptů a principů pro určení centrálnosti či novosti textové informace – a to *bez ohledu na to, kde se v textové struktuře objeví*. Struktura nebo organizace textu tak zdá se může mít relativní význam v tom, jak čtenáři rozvrhnou svůj čas a pozornost¹⁵.

Zaměříme-li se na výše uvedené závěry teoretiků čtení z pohledu hypertextové struktury, je zřejmé, že z řady důvodů její uspořádání porušuje standardní předpoklady o tom, jaké jsou texty. Čtenáři tradičně spoléhají na spisovatele v tom, že jim vybere námět, vymezí pořadí, sled a signalizuje vztahy mezi nimi použitím konvenčních promluvových nápověd. Síťový princip hypertextového systému sice dává čtenáři mnohem větší kontrolu nad informacemi, které čte a sledem, ve kterém čte, avšak spolu s větší kontrolou přichází i větší břemeno, neboť čtenář je nucen lokalizovat informaci, kterou potřebuje a uvádět ji ve vztah s jinými fakty v síti, často bez pomoci tradiční struktury nebo vyprávěcích stimulů, takže je postaven před množství voleb mezi odkazy, což nejednoho (zvláště pak „začátečníka“) zcela odradí od dalšího procházení textem (texty). Čtenář může zcela ztratit představu o tom, kde se v síťovém textu nachází (příp. který text již četl) a čte velké množství materiálů, které jsou irelevantní jeho záměru¹⁶. Problém tkví v tom, že čtenář nemůže nikdy vidět všechny vhodné informace, buď protože je nemůže v dané chvíli najít nebo je z jiného důvodu nevybere. Ale i kdyby správnou informaci našel, může ji vidět v nesprávnou dobu – kdy ji ještě vyhodnotí jako nedůležitou, protože se ještě nedostala do spojení s jinými informacemi, které už četl – takže pokud nedospěje do správného propojení informací, je pravděpodobné, že nemusí nalézt pointu celého textu či může vytvořit klamnou nebo neúplnou reprezentaci textu. K obdobnému závěru došli na základě svých výzkumů např. *D. Reinking* a *R. Schreiner*¹⁷, kteří přinesli důkaz, že čtenáři často nedokáží plně využít výhodu užitečné informace dosažitelné v hypertextu. V jejich studii byl žákům pátého a šestého ročníku předložen soubor výkladových pasáží opatřený poznámkami s různými on-line nápovědami jako definice, parafráze, opisy, informace naznačující pozadí a výtah hlavních myšlenek. Žáci, kteří měli povoleno vybrat podle vlastní vůle z těchto různých nápověd, byli mnohem méně úspěšní v různých pochopeních testů nežli žáci, kteří se řídili všemi druhy nápověd. Ve skutečnosti *skupina s možností svobodného výběru nápověd byla na tom hůře* nežli jiní studenti, kteří četli vytištěnou verzi lineárního textu bez všech druhů nápověd.

Nesnáze, které vznikají při vlastním čtení hypertextových dokumentů, však nemusejí vycházet pouze z povahy struktury samotné. Může k nim přispívat nevhodný design informací prezentovaných na displeji, nepřehlednost informací, nerespektování paměťových schopností člověka (např. parametry krátkodobé paměti), apod. Nepříznivé stavy způsobené nepřehledností, přehlacením nebo špatnou organizací informací jsou pak zesilovány dalšími faktory, např. psychologickým typem člověka, jeho odolností, zkušeností. Slabší typ (např. převaha typu melancholika v osobnosti) bude ohrožen více než silnější (např. převaha typu sangvinika, flegmatika).

2.3 Závěr

Příchod hypertextu představuje novou etapou rozvoje textových struktur, která má a dále

bude mít významný důsledek pro badatele a učitele jazyka. Někteří autoři se domnívají, že vliv hypertextu nebude plně pocíten na mnoha pracovištích po řadu let. Ovšem realitou současnosti se stává to, že hypertextové systémy jsou více a více k dispozici, a to jak v komerční sféře, tak i ve specifických akademických i neakademických komunitách.

Hypertext má potenciál změnit to, jakým způsobem přijímáme informace a jakým způsobem je předáváme jiným - napomáhá výkonnému vytváření a rozšiřování komplexu dokumentů všeho druhu a umožňuje lidem zpřístupnit informace v pořadí, vydání a formátu, který nejlépe vyhovuje jejich potřebám v daném čase.

Poznámky:

- 1) Moulthrop, S.: *Hegirascope. Version 2. October 1997* Vol. 3. Dostupné z URL: <http://iat.ubalt.edu/moulthrop/hypertexts/HGS/>
- 2) *Hypertext je nejčastěji definován jako skupina textů, propojená vzájemně pomocí hyperlinků. Poprvé tuto myšlenku popsal Vannevar Bush (As We May Think, 1945), poprvé termín hypertext použil Theodor Nelson (1965). Hypermédiu obohacuje hypertext o vizuální či sluchové informace v podobě obrázků, animací, zvuků, příp. dalších forem dat.*
- 3) *James Joyce's Ulysses in Hypermedia.* Dostupné z URL: <http://publish.uwo.ca/~mgroden/ulysses/>
- 4) *Ajvaz, M.: Vražda v hotelu Intercontinental, Mladá Fronta, edice Ladění, Praha 1989, 48 s.*
- 5) *Způsob hlasování diváků byl na tehdejší dobu kuriózní – diváci hlasovali pomocí rozsvícení jakéhokoliv světelného spotřebiče v domácnosti pro potvrzení své volby (seriál probíhal v době totality a existence mobilních telefonů a možnost odesílat SMS zprávu byla ještě vzdálenou budoucností), což několikrát způsobilo problémy energetické společnosti...*
- 6) *Sean Cubitt je profesorem mediálních studií na University of Waikato na Novém Zélandu. Je autorem knih jako např. Digital Aesthetics (1998) nebo Simulation and Social Theory (2001), v nichž nabízí originální pohledy na rychle se měnící mediální prostředí moderních technologií.*
- 7) Dostupné z URL: <http://www.zivel.cz/>
- 8) *Jeho nejčastějšími typy jsou: referát, abstrakt, výtah, a souhrn.*
- 9) *Princípem je kombinace logických matematicko-lingvistických a statistických metod. Vybírají se plnovýznamová slova, hodnotí se jejich četnost v dokumentu. Proces je založen na vysoce sofistikované obsahové analýze. (K. Loukotová, 2003)*
- 10) *Jak uvádí D. Charney (1994), podle mnoha kognitivních teorií se předpokládá, že i vědomosti v dlouhodobé paměti člověka jsou organizovány okolo takovýchto hierarchických rámců, které jsou v různých teoriích označovány jako schémata, rámce nebo skripty a které zachycují známé vzorce vztahů mezi základními prvky. Mohou to být schémata pro události, pro textové žánry, pro charakteristiky druhů, pro elementy v systému.*
- 11) Moulthrop, S.: *Victory Garden. Eastgate Systems USA 2003*, Dostupné z URL: <http://www.eastgate.com/VG/VGStart.html>
- 12) *Nebe, peklo, ráj.*
- 13) *Van Dijk, T.A.: Cognitive Discourse Analysis. An Introduction. Ver. 1.0. Amsterdam. 25. Oct. 2000.* Dostupné z URL: <http://www.discourse-in-society.org/teun.html>
- 14) *Meyer, B. J. F., Freedle, R. O. Effects of Discourse Type on Recall. American educational Research Journal 21. 1 (1984): 121-143.*
- 15) *Naopak jiní autoři (např. W. Schnotz) upozorňují na význam pořadí, ve kterém čtenáři vidí informace.*
- 16) *A i když následně rozpozná, že některá informace je irelevantní, může to i tak mít nepříznivé důsledky na množství času, který u čtení stráví.*
- 17) *Reinking, D., and Schreiner, R. The Effects of Computer-Mediated Text on Measures of Reading Comprehension and Reading Behavior. Reading Research Quarterly 20 (1985): 536-552.* Dostupné z URL: http://www.lib.buu.ac.th/jweb/ReaRes/research_research_quarterly.htm

Použitá literatura:

1. BAJGER, M. Hypertext není novinkou : komentovaný výtah článku Vannevara Bushe "As we may think". *Ikaros* [online]. 1998, č. 10 [cit. 1998-11-30]. Dostupný z WWW: <<http://www.ikaros.cz/?q=node/491>>. ISSN 1212-5075.
2. BARTHES, R. *S/Z. Esej.* [online]. Paris, 1974. Dostupný z WWW: <http://www.amazon.com/gp/reader/0374521670/ref=sib_rdr_ex/002-0164435-8384059?%5Fencoding=UTF8&p=S00G&j=0#reader-page>. ISBN 0374521670.
3. BIRKERTS, S. *The Gutenberg Elegies. The Fate of Reading in an Electronic Age.* [online]. Faber and Faber : Boston, 1994. Dostupný z WWW: <<http://archives.obs-us.com/obs/english/books/nn/#into>>.
4. BOLTER, D.; GRUSIN, R. *Remediation Understanding New Media.* MIT Press : 2000. 307 s. ISBN 0262522799.

5. BRDIČKA, B. *Vliv technologií na rozvoj lidského myšlení*. [online]. 1998. Dostupný z WWW: <<http://omicon.felk.cvut.cz/~bobr/hmind/vlivtnam.htm>>. Brno, 2003, bakalářská diplomová práce, 53 s.
6. CORTÁZAR, J. *Rauyela* [online]. 2002. Dostupný z WWW: <<http://www.literaberinto.com/CORTAZAR/rauuela.htm>>.
7. ČERNÝ, J. *Dějiny lingvistiky*, Votobia : Olomouc, 1996. 517 s. ISBN 80-85885-96-4.
8. DERRIDA, J. *Of Grammatology* [online]. John Hopkins University Press : 1974. Dostupný z WWW: <<http://www.hydra.umn.edu/derrida/ofgramm.html> (chapter 2)>. Dostupný z WWW: <<http://ikaros.ff.cuni.cz/ikaros/1998/c10/vannevar.htm>>.
9. ECO, U. *A Theory of Semiotics* [online]. Indiana University Press : 1976. Dostupný z WWW: <http://www.amazon.com/gp/reader/0253203988/ref=sib_dp_pt/102-5607606-4017763#reader-pageýběř>. ISBN 0-253-35955-4.
10. ECO, U. *Od internetu ke Gutenbergovi* [online]. Glosy.info, duben 2005, [cit. 27. 06. 2005]. Dostupný z WWW: <<http://glosy.info/index.php?show=37>>. ISSN 1214-8857.
11. FIŠEROVÁ, B. *Text versus hypertext* [online]. Dostupný z WWW: <<http://www.iport.cz/politika/komentare/hypertext000413.html>>.
12. HORÁKOVÁ, J. Hypertext — Index a symbol postmoderního diskurzu [online]. *Toronto Slavic Quarterly*. č. 4, 2003. Dostupný z WWW: <<http://www.utoronto.ca/slavic/tsq/01/toc.html>>.
13. HRBKOVÁ, L. *Nástin vývoje dokumentu k hypertextu* [online]. Praha, 2001. Dostupný z WWW: <<http://www.cuni.cz/~hrbkova/hypertext/index.htm>>.
14. CHARNEY, D. The Impact of Hypertext on Processes of Reading and Writing. *Literacy and Computers*. New York : Modern Language Association, 1994. s.238-263.
15. JEDLIČKOVÁ, P. Elektronické publikování. *Ikaros* [online]. 1999, roč. 3, č. 3. Dostupný z WWW: <http://ikaros.ff.cuni.cz/ikaros/1999/c03/cis_pj.htm>. ISSN 1212-5075.
16. JONÁK Z. Svoboda čtenáře – smrt autora. *Ikaros* [online]. 2000, roč. 4, č. 8. Dostupný z WWW: <<http://ikaros.ff.cuni.cz/ikaros/2000/>>. ISSN 1212-5075.
17. JONÁK, Z. Otevřené problémy efektivního využití hypertextu v knihovnictví. *Ikaros* [online]. 2000, roč. 4, č. 4. Dostupný z WWW: <<http://ikaros.ff.cuni.cz/ikaros/2000/c04/hyper.htm>>. ISSN 1212-5075.
18. KERA, D. *Evoluce textů: od elektronických hypertextů ke kolaborativním textům* [online]. 2000. Dostupný z WWW: <<http://www1.cuni.cz/~rihad/med/Informace2.htm>>.
19. KOBÍKOVÁ Z. *Remediace* [online]. 28.4.2004. Dostupný z WWW: <<http://www.remedi.cz/base/index.php?option=content&task=view&id=17>>.
20. LANDOW, G. P. Hypertext and Critical Theory. Hypertextual Derrida, Poststructuralist Nelson? *Biograph 6* [online]. 1998, s. 9 – 21. Dostupný z WWW: <<http://www.press.jhu.edu/press/books/landow/theory.html>>.
21. LANDOW, G. P. *Hypertext. The convergence of contemporary critical theory and technology* [online]. Johns Hopkins University Press 1995. Dostupný z WWW: <<http://www.press.jhu.edu/press/books/landow/htov.html>>.
22. LOUKOTOVÁ, K. *Vývoj posláni redukovaného textu názory, možnosti, využití* [online]. Vytvořeno: 2002-06 / Zpřístupněno: 2003-05. Dostupný z WWW: <<http://webpark.centrum.cz/karlito/dgis/graf.png>>.
23. MAREŠOVÁ, H. Dozrál čas na e-školu? (K využití výpočetní techniky v hodinách českého jazyka). In *Tradiční a netradiční metody a formy práce ve výuce českého jazyka na základní škole : sborník z konference KČJL PedF UP, Olomouc, 2003*, s. 87-95, ISBN 80-244-0627-6.
24. MAREŠOVÁ, H. K teorii hypertextu. In *Sborník příspěvků z mezinárodní konference Setkání mladých lingvistů*. Olomouc : FF UP , 2005. V tisku.

25. MAREŠOVÁ, H. Klasická učebnice v elektronickém věku. In *Tradiční a netradiční metody a formy práce ve výuce českého jazyka na základní škole : sborník z konference KČJL PedF UP*, Olomouc : KČJL PedF UP, 2005, s. 141-7. ISBN 80-244-1002-8.
26. MAREŠOVÁ, H. Využití ICT v ČJL. In *POŠKOLE 2005 : sborník Národní konference o počítačích ve škole*. Praha : ČVUT, 2005, s. 115-121. ISBN 80-239-4633-1.
27. MAREŠOVÁ, H., MAREŠ, J. Kognitivní funkce a struktura textu. In *Vztah langue a parole v perspektivě "interaktivního obratu" v lingvistickém zkoumání : sborník příspěvků z 3. mezinárodní konference Setkání mladých lingvistů*. Olomouc : FF UP, 2004, s. 262-269. ISBN 80-244-0838-4.
28. MEYER, B. J. F.; FREEDLE, R. O. Effects of Discourse Type on Recall. *American educational Research Journal*. 1984, 21. 1., s. 121-143.
29. MIALL, D. S. *Reading and Writing Hypertext* [online]. University of Alberta. Edmonton, Alberta, Canada. 1997. Dostupný z WWW: <<http://www.ualberta.ca/~dmiall/hypread.htm>>
30. MOULTHROP, S. *Hegirascope. Version 2* [online]. October 1997 Vol. 3. Dostupný z WWW: <<http://iat.ubalt.edu/moulthrop/hypertexts/HGS/>>.
31. MOULTHROP, S. *Victory Garden* [online]. Eastgate Systems USA 2003. Dostupný z WWW: <<http://www.eastgate.com/VG/VGStart.html>>.
32. PAPIK, R. Vyhledávání informací II. Uživatelské rozhraní a vlivy oboru „human-computer interaction“ [online]. *Národní knihovna – knihovnická revue*. 2001, č. 2, s. 81-90. Dostupný z WWW: <<http://knihovna.nkp.cz/NKKR0102/0102081.html>>. ISSN 1212-0678.
33. REINKING, D.; SCHREINER, R. The Effects of Computer-MediatedText on Measures of Reading Comprehension and Reading Behavior. *Reading Research Quarterly* [online]. 1985, no. 20, s. 536-552. Dostupný z WWW: <http://www.lib.buu.ac.th/jweb/ReaRes/reading_research_quarterly.htm>.
34. UHLÍŘ, Z. Hypertext a otazníky nad jeho metodologií [online]. *Ikaros*. 2000, roč. 4, č. 1. Dostupný z WWW: <<http://ikaros.ff.cuni.cz/ikaros/2000/c01/hypertext.htm>>.
35. VAN DIJK, T.A. Cognitive Discourse Analysis. An Introduction[online]. Ver. 1.0. Amsterdam. 25. Oct. 2000. Dostupný z WWW: <<http://www.discourse-in-society.org/teun.html>>.
36. ZBIEJCZUK, A. *Net art*. Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity.

Regionální literatura z hlediska literárně-komunikačního aspektu

Každý kulturně-společenský fakt má svou topologickou dimenzi, je podmíněn určitým územím a časoprostorovým vymezením. Tyto aspekty jsou v neustálém napětí, vyvolaném střetáváním místního a národního s obecně lidským a celosvětovým. Pojem „regionalismus“ se proto vztahuje zároveň jak ke stavu společenského vědomí, které dominuje v regionálním společenství a v jeho názorově tvůrčích kruzích, tak k ekonomickým, kulturním a politickým aktivitám daného obyvatelstva. Regionalismus bývá definován jako idea, která vyrůstá z potřeby zachování, kultivování a rozvíjení osobitých vlastností kultury (hodnot, životního stylu apod.) na území s významnými rysy regionální nebo etnické odlišnosti, a tedy směřující k zachování a prohloubení kulturně-společenské a etnické identity (DAMROSZ 1987: 22). Se vznikem lokálních a regionálních společenství, s regionalistickými idejemi se pojí obecné otázky, jako např. potřeba zakotvení člověka, jeho psychologická a společenská stabilizace, vymezení vztahu k realitě, která ho obklopuje, otázka regionálního vědomí obyvatel v regionech apod. (DAMROSZ 1987: 23).

Regionalismus neoznačuje kategorie prostorového rozrůznění, ale kategorie určitých společenských aktivit. Lze ho chápat dvojím způsobem:

1. Jde o kategorii společenských aktivit kulturního charakteru, společensko-kulturního nebo společenskovědního (a společensko-osvětového) profilu a tendence směřující k odlišení regionální nebo etnické identity; jsou to jevy vystupující na území vymezeného regionu, které pramení v aktivitách usilujících o udržení lokálně-regionální specifčnosti; ta se stává kvalitou dvojího typu: kvalitou separatistickou, odstředivou, a kvalitou podřízenou kvalitám nadřazeným, celonárodním.

2. Jako předmět působení v systému centrálního řízení. Jako takový není kategorií lokálně-regionální identity, ani základem pro interpretaci svého smyslu, ale přinejmenším je formálně kategorií identity vyššího řádu, tj. národa (či státu).

Jako literární a jazykovědný termín definoval regionalismus také polský badatel Michał Głowiński, podle něhož jde o „soubor směrů s různorodým literárním a ideovým programem, který je charakterizován tendencí k spojování literární tvorby s osobitostí regionů, s jejich zvyky, kulturou, jazykem a představami o celonárodní kultuře“ (GŁOWIŃSKI aj. 1976: 367); zároveň obsahuje „prvek fonetický, lexikální nebo syntaktický, vystupující pouze v části dané jazykové oblasti (např. v jedné části kraje), užitý ve výpovědi realizující kromě toho normy spisovného jazyka“ (GŁOWIŃSKI aj. 1976: 367).

Głowińského definice se nám jeví nedostačující, neboť kdybychom jí použili například v kontextu české venkovské prózy, pak bychom díla tohoto směru museli většinou považovat za literaturu regionální či regionalistickou, ale ona byla i celonárodní, v čemž spočívala její síla a vliv.

Regionalismus vzniká tehdy, když si společnost na určitém území začíná uvědomovat jeho odlišnost, což se ponejvíce projevuje právě u spisovatelů a intelektuálů; jejich knihy a jimi vydávané časopisy nejprve vyvolávají pocit kulturní identity, na jehož základě se později rozvíjejí ekonomické, společenské a politické požadavky. Ovšem vývoj evropských regionalismů, uspíšený oběma světovými válkami a jejich politicko-společenskými následky, stále častěji se uskutečňuje na hospodářsko-administrativním základě, méně na etnické, jazykové, historické nebo kulturní bázi. Nové regiony jsou mnohojazyčné, mnohonárodnostní a multikulturní a spolu s tím se pojem regionalismus – jak již bylo uvedeno – znejasňuje, protože se dostává do sféry různých disciplín, od literární vědy po ekonomii. Kromě světového obchodu, provázeného internacionalizací angličtiny ve sféře komunikace, mohou tyto regiony vyvolat důraz na národní a národnostní identitu, na úsilí o ochranu jazyka národního (ale i tzv. jazyka menšin či mikrojazyků) a podporu neinstrumentálního

užití jazyka, jeho poetické či estetické funkce.

Pokud chápání regionální literatury předpokládá její spojení s určitým geografickým prostorem, pak takový vztah může být pojímán dvojím způsobem. Za prvé jako vliv daného prostoru na specifičnost literatury, která v něm vzniká, přičemž tato specifičnost může být jak spontánní, tak vynucená, odůvodněná určitou kulturní politikou nebo čtenářskou poptávkou. Za druhé jako vliv určitého prostoru na typ literární komunikace, která je vůči specifčnosti literatury (a její sémantice i hodnotě) lhostejná.

První pohled převažuje a má bohatou tradici. Jeho stoupenci se domnívají, že regionální literatura se vyznačuje nejen tím, že se zabývá lokálními tématy, užitím specifických uměleckých forem nebo použitím nářečí, ale vyznačuje se určitým nádechem, atmosférou, lokálním zabarvením, způsobem cítění a myšlení, které daný prostor vyvolává.

Druhý způsob chápání regionální literatury bere více v úvahu typ literární komunikace. A na ten bychom se chtěli v našem příspěvku především zaměřit.

Pokud dílo působí v regionálním oběhu, pak patří do regionální literatury bez ohledu na svou obsahovou složku, užitou formu a uměleckou hodnotu. Může přitom jít jak o dílo folklorního rázu, tak o dílo psané spisovným jazykem, o tvorbu amatérského (často dokonce inzitního) autora na straně jedné i o dílo vzdělaného (lze říci: profesionálního) autora na straně druhé. (KUŽMA 1983: 926). Štětínský literární historik a kritik Erazm Kužma se dokonce domnívá, že v okamžiku, kdy dílo přechází do celonárodního oběhu, přestává patřit do regionální literatury, dokonce i tehdy, pokud je tematicky, formálně a jazykově úzce spojeno s konkrétním prostorem (KUŽMA 1983: 926). Takový názor se nemusí jevit přehnaný, byť by literaturu v regionu zbavoval jejích vrcholů i specifických hodnot. Zastavme se proto u Kužmova uchopení současného literárního regionalismu jako druhu literární komunikace, neboť badatelova koncepce nám umožní lépe pochopit povahu jevu a jeho historickou proměnlivost.

E. Kužma vychází z předpokladu, že literatura se dá nejlépe popsat jako prvek literární komunikace, jenž se proměňuje nejen v čase, ale je závislý také na prostorových podmínkách. A právě v nich lze formulovat pojetí regionalismu. Literární komunikace je především orientována na komunikaci ve sféře prostoru vysílání nebo na vysílání komunikátu do jiných prostorů vysílání.^[1] Rozhoduje to, co se skutečně odehrává, neboli vztah komunikátů přijatých z jiného prostoru k prostoru vysílání (vztah input-output). Pokud určitý prostor přijímá více literárních komunikátů než kolik jich vysílá do jiných prostorů, jde podle Kužmy o prostor regionální literární komunikace. Pokud je tomu naopak – jde o centrum. Tak je tomu v monocentrických kulturách, k nimž kromě autorem zmíněné Francie a Polska můžeme směle připočítat i Českou republiku s ústředním postavením Prahy v české kultuře. Existují i polycentrické kultury, v nichž existuje několik středisek s relativní převahou vysílaných komunikátů nad přijatými – tak je tomu v německé kultuře. Regulérním se jeví přenos tohoto rozlišení na jednotky vyššího řádu (jazykové nebo státní oblasti). V praxi tudíž hovoříme o regionálních (provinciálních, periferních) literaturách v evropské nebo v současnosti světové či globální sféře. Nebudeme na tomto místě komentovat Kužmovu úvahu o tom, že v prvním případě by byla polská literatura provinciální, kdežto francouzská nikoli, ale zvážíme-li situaci z hlediska světové literární komunikace, pak se teoreticky lze zamýšlet nad tím, jestli není provinciální třeba francouzská literatura. Vztah input-output je totiž časově proměnlivý, takže každá regionální literatura se (teoreticky) může stát centrální a naopak.^[2] O tom nerozhoduje hodnota, ale statistika (KUŽMA 1987: 13-14).

Podle názoru četných filozofů a teoretiků kultury není ještě rozhodnuto o tom, jakým směrem se ubíráme, zda k monocentrismu nebo polycentrismu. Na jedné straně se uvádí, že civilizační rozvoj – chápáný jako konečná fáze vývoje kultury – vede k césarismu, v němž se všechny prostředky (ekonomické, politické, literární) soustřeďují na jediné místo. Takový soud zastával například – v naší knize již zmíněný – Oswald Spengler. Vzniká světová literatura, která se

rychle šíří, ale to, co prezentuje, není stylem, ale chutí, není skutečným zvykem, nýbrž manýrou, není dílem národa, jenom módou (SPENGLER 1922). Na druhé straně teoretikové globalizace (např. Marshall McLuhan, o němž se zmiňujeme ještě na jiném místě naší knihy), které od Spenglera a jeho teorie „civilizace odraženého měsíčního světla“ dělí čtyřicet let, během nichž došlo k prudkému rozvoji elektroniky, tvrdí, že po období města-světa, které je dílem tzv. Gutenbergova vesmíru, nastane éra vesnice-světa. V této globální vesnici (global village) dojde k decentralizaci, dokonce ke vzniku nového etnického společenství. Centralismus je analogií kruhu a mechanických vynálezů, jeho opakem je elektronický obvod, podobně jako opakem novinového tisku je xerox. Před vynálezem knihtisku se skriptor, autor a čtenář spojovali v jednom, v éře tisku reprezentoval autor, vydavatel a čtenář specializované a centralizované formy činnosti. Nyní se díky xeroxu autor, vydavatel a čtenář opět sjednocují. Tištěná kniha byla prvním masovým produktem a dala podnět ke sjednocení cen a trhů. Xerox znamená návrat ke knize, která je vyrobena podle individuální potřeby odběratele. Spisovatelská a vydavatelská činnost jsou službou skupinové povahy, která promlouvá ke všem smyslům. Tištěné slovo vytvořilo veřejnost složenou z jedinců, z nichž každý má svůj vlastní úhel pohledu. Elektronický obvod vytváří masy, které nejsou složeny z individuí, ale z lidí spojených společným zájmem. Angažovanost přitom není funkcí počtu lidí, ale rychlosti oběhu informací.

Dokladů k oběma představeným teoriím by se dala najít celá řada. V regionální komunikaci může být vysílatelem obecně vzato institucionální část společenské kontroly, která zprostředkovává generování literárního komunikačního procesu (ŽÓLKIEWSKI 1979), v užším pojetí autor knihy. Mezi těmito vysílateli probíhá interakce, ale do jaké míry je vysílatel regionální? Pokud jde o časové fáze této interakce, podrobně jsme ji popsali

v kapitole věnované rozvoji českého regionalismu. Připomeňme ve zkratce, že vznik regionalismu u nás datujeme ke konci 19. století, následuje meziválečné období s četnými regionálními aktivitami, poválečné období s vnitřními periodizačními mezníky od konce války do února 1948, poté 50. léta, kdy dochází k úpadku regionální společenské kontroly a nárůstu centralismu (přes hesla o potřebě propojení literatury s regionem), kdy region měl sice přístup k informacím z centra, ale nemohl se komunikace účastnit, relativní uvolnění v 60. letech, kdy vysílatel ztrácí na své monolitičnosti. Období normalizace 70. let se nese ve znamení značné selektivnosti centra vůči účasti tvůrců (vysílatelů) v regionální komunikaci a opětovné centralizaci. Oficiální prvky společenské kontroly si až do konce 80. let zachovávají v postatě centralistický charakter, ale postupně podléhají náporu nového literárního kódu nové literární veřejnosti a nakonec i ekonomickým zájmům; kromě toho se literární komunikace vymaňovala z područí oficiální kontroly (samizdatové, alternativní a podobné iniciativy). Mění se nevýhodný vztah input-output, i když nikoli tak dynamickým způsobem jako v sousedním Polsku (srov. KUZMA 1987: 16-19). Po roce 1989 sledujeme rozvoj regionálních kulturních aktivit, rovněž literárních, přitom se hledají možnosti multikulturního dialogu, popřípadě dialogu s dřívější významnou literární tradicí (německou, německo-židovskou atp.).

Co se mění v situaci vysílatele v úzkém slova smyslu, tedy v situaci autora? Jak se mění prostorové charakteristiky regionálního vysílatele? E. Kuźma rozlišuje tři pohledy na vztah spisovatele k určitému prostoru. První hovoří o přirozeném a mystickém vztahu země a spisovatele. Druhý pojednává o vztahu daném volbou. A třetí o vztahu vyplývajícím z nutnosti, z nezbytnosti, které nemá mystický charakter. Některých těchto typů jsme se již dotkli v předchozím výkladu. Než se je pokusíme shrnout, bude třeba osvětlit pojmy soukromá a ideologická vlast, protože odpovídají termínům soukromý a ideologický prostor.[3] První pojem „soukromá vlast“ je omezen na osobní zkušenost, má výrazné citové obsahy, což mj. vyplývá ze života v ní, zejména v dětství. Druhý pojem „ideologická vlast“ vyplývá z uznání národního společenství jako určité společnosti v prostoru, který je poznáván zprostředkovaně. Pojem ideologického prostoru je ještě širší, neboť

někdy bývá vnímán jako celá středomořská oblast, celá Evropa nebo celý svět (KUŽMA 1987: 19-20).

Typologii vztahu autor a prostor (zástupně: země, půda, hrouda atd.) zahajuje romantismus, jenž hlásal, že mezi spisovatelem a zemí, jež ho zrodila, existuje tajemné, mystické spojení; tento názor byl převzat a zracionalizován pozitivizmem (H. Taine) a pozdějšími literárními historiky a kritiky ve Francii (Charles-Brun), v Německu (A. Sauer a jeho žák J. Nadler), v Polsku (S. Przybyszewski, Z. Przesmycki-Miriam, v meziválečném období tzv. autentisté). Tato kategorie byla pak kompromitována nacistickou Heimatdichtung a jejím agresivnějším následovníkem v podobě Grenzlandliteratur a Blut- und Boden-Literatur. Heimatliteratur se jako literární žánr rozvíjela na přelomu 19. a 20. století a jak již bylo naznačeno, šlo o reakci na velkoměstskou, naturalistickou a impresionistickou literaturu. Obrat k tzv. lidovosti v literatuře byl výrazem této tendence. E. Kužma upozorňuje na specifiku polského regionalismu po r. 1945, kdy byl mnohdy propagován jako literární program pro znovunabytá polská území na západě Polska, jež byla dosídlena obyvatelstvem z východních částí státu, po 2. světové válce odstoupených Sovětskému svazu. Často si však bral inspiraci ze starších koncepcí, takže se opět začaly objevovat názory o mystickém vztahu spisovatele a země. V podstatě šlo o vytváření mýtu místa, jenž by umožnil nikoli jen materiální, ale především citové přijetí nového prostoru. V literatuře tohoto období se objektem mytizace stávala nejen země či venkov, ale také město, například Štětín (KUŽMA 1987: 20-21). Podobné tendence můžeme sledovat také v české literatuře, která vznikala v pohraničních oblastech po odsunu Němců. Tato problematika dosud nebyla komplexně zpracována, ale na to téma existuje celá řada studií, článků a úvah, rovněž od autora této knihy.

Poslední dva typy vztahů – výběr a nutnost – se týkají fyzické přítomnosti v určitém prostoru; můžeme je analyzovat bez přímého odkazu na literární texty, nikoli výhradně, neboť i zde existují vzájemné vztahy. V tomto případě se jedná o literární geografii. Migrací spisovatelů za lepšími sociálními podmínkami, které místní správa v mnoha případech nabízela, vznikla regionální literární střediska. Talentovaní nebo již v centru uznávaní spisovatelé se v těchto střediscích často neomezovali jen na lokálního vysílatele informací, ale usilovali o celostátní komunikaci a nezdědka protestovali vůči pokusům omezit jejich působnost na místní kódy a komunikaci jen na regionální literární veřejnost. Platila jistá přímá úměra, čím méně významní, tím více podřízení regionální komunikaci. Ambiciózní spisovatelé se často snažili o přestěhování do centra, takže v určitých obdobích literárního vývoje v monocentrických národních kulturách začala celá země hovořit a psát jakoby jedním kódem. Kulturní odpad metropolí se pak v neobvyklé koncentraci nacházel na periferiích. Decentralizace, způsobená rozmístěním určitých kulturních institucí a funkcí vysílatele v terénu, umožňuje prostorovou stabilizaci individuálního vysílatele, jenž je spojen např. s časopisy, rádiem, vydavatelstvím, univerzitou v regionu. Ekonomické mechanismy vedou k přelomu regionální komunikace. Spisovatel se i v regionu stále častěji stává profesionálem, jeho dílo musí dosáhnout vysokého nákladu, aby se vrátily náklady a dosáhlo zisku, četná vydavatelství v regionech se proto stále častěji orientují na celonárodní knižní trh. Kužma na základě vlastní zkušenosti tvrdí, že regionální středisko spisovatelů, které tvoří více než dvacet členů, začne působit odstředivě. Rovněž uvnitř střediska dochází ke konfliktům, které spisovatele nutí, aby se přestěhovali do jiného střediska (nemusí přitom dojít ke změně bydliště), k hledání jiného mecenáše, jímž může být další vydavatelství, časopis atd. To vše má za následek, že je regionalismus ve své dřívější podobě na ústupu (KUŽMA 1987: 22-23).

Výše uvedená charakteristika komunikačního prostoru je dána statisticky. Další komunikační perspektivu přináší sémantika. Jestliže spisovatele určují jeho čtenáři (v to počítaje na prvním místě literární kritiku), pak ten, kdo je nemá, není de facto spisovatelem. Regionálním spisovatelem je ten, kdo je čten v regionu, ale to ještě nic neříká o jeho hodnotě. Ten, kdo je čten v celé zemi, je spisovatelem celonárodním, i kdyby ve své tvorbě používal regionální dialekt. Sémiotický objekt, v našem případě literární text, plní dvě funkce – věcnou a sémiotickou. Věcnou

proto, že kniha je určitým předmětem, který nějak vzniká, je distribuován, reklamován, prodáván, kupován, recipován v určité situaci, vysílán v radiu, popřípadě adaptován v televizi nebo ve filmu atd. Zároveň plní sémiotickou funkci, neboť jeho text je složen ze znaků, které patří nějakému systému, je uspořádán podle určitého kódu a je úkolem čtenáře, aby ho dekodoval, rozpoznal sémantické, syntaktické a pragmatické vlastnosti znaků.

Nabízí se otázka, která z těchto funkcí rozhoduje o regionalismu textu? Věcná funkce je historicky proměnlivá a nesystémová (difúze textu probíhá například od lidové komunikace textu, přes středověký iluminovaný manuskript až třeba po román na pokračování v radiu). Naopak sémiotická funkce má systémový charakter. Je tedy regionální literatura jevem historickým, nesystémovým, anebo naopak systémovým?

Obecně se soudí, že regionalismus je jevem sémiotickým, tudíž systémovým. V tomto úhlu pohledu se projevuje zároveň normativní uvažování: literární regionalismus nepatří do uměleckého oběhu, neboť je součástí populární literatury. Anebo naopak – pouze regionalismus vytváří literaturu takřikajíc zdravou a národu blízkou, literaturu, která je protikladem degenerované, lidu vzdálené velkoměstské tvorbě. Častou odpovědí na tyto otázky je rozlišování na literaturu regionu a literaturu regionální. První pojem obvykle znamená literaturu vznikající v určitém geograficko-kulturním prostoru bez ohledu na její tematiku a použité prostředky výrazu. Druhý pojem byl vytvořen ad hoc, na základě obecného porozumění.

E. Kuźma se kloní k názoru, že pokud srovnáme dvě díla stejných či podobných kvalit, pak rozhodující je, do jak širokého oběhu se dostanou a jak v něm zapůsobí.^[4] Komunikát se nemění podle toho, zda je recipován celonárodní veřejností nebo regionálním společenstvím. Pojem regionální literatura je termínem historickým a sociologickým, závislým na věcné funkci sémiotického objektu, nikoli na jeho funkci sémiotické a systémovosti (KUŹMA 1987: 24-27).

Ponechme nyní stranou problém tzv. stylů recepce ve smyslu prací M. Głowińskiego,^[5] k nimž se vrátíme v závěru těchto úvah.

Literárním faktem není napsání ani vytištění knihy, ale akt jejího čtení. A proto se můžeme ptát, zda je čtenářská obec určována prostorovými charakteristikami nebo je oprávněně označení takové společnosti jako regionální? Také tady, s ohledem na čtenáře, můžeme použít zmíněný vztah input-output. Příjem bývá buď aktivní, nebo pasivní. Aktivní část čtenářské obce považujeme za literární publikum (MACIEJEWSKI 1982: 121). Mezi literárním publikem a vysílatelem textu dochází ke zpětné vazbě. Tu vyvolává rovněž pasivní část literární obce, která knihu kupuje nebo nechává bez povšimnutí, avšak teprve literární publikum vynáší názory, utváří hierarchii hodnot a preferuje výběr. Literární publikum je široké a tvoří ho spisovatelé, kritika, novináři, učitelé, všichni čtenáři, kteří vyslovují svůj názor, ale také instituce typu literárního salonu, kavárny, klubu apod. Existuje dialektický vztah mezi literárním publikem a vysílatelem v širokém slova smyslu. Kulturní politika musí rovněž počítat s nátlakem literární veřejnosti. Kuźma na základě řečeného vyvozuje, že regionální literární společnost je částí pasivní. Literární publikum nemůže být regionální do té míry, do jaké svými hodnoceními vyvolává změny v obecné literární komunikaci.

Regionální čtenářská obec může být charakterizována také statisticky podle četby. Kolik čte a koho čte. Nemáme k dispozici podrobnější analýzy, ani širší syntézy, vždyť jde o velmi náročné výzkumy čtenářství. Obecně lze konstatovat, že existuje povinná četba a četba z vlastního zájmu. Povinnou četbu určuje hlavně škola, která nivelizuje rozdíly mezi regionálními společenstvími čtenářů a vytváří celonárodní kánon. Výuka literatury ve školách počítá rovněž s informacemi o regionálních spisovatelích a regionální literatuře. Silný vliv mívá regionální kult nebo legenda spisovatele. O vlastních preferencích čtenářů a o tom, jak charakterizují současného regionálního čtenáře, se toho dá říct ještě méně. Tyto volby jsou stabilizovány institucemi, které zajišťují účast v literární kultuře: knihovny, půjčovny, čítárny apod. Určitou roli bezesporu sehrávají psychologicko-vývojové aspekty, kdy se v jednotlivých fázích vývoje osobnosti volí určitá četba,

dále má vliv úroveň vzdělání, typ povolání. Předpoklad, že geograficko-kulturní vlastnosti regionu mohou ovlivňovat čtenářské preference (např. v přímořských oblastech budou čtenáři číst více literatury s tematikou moře) je jen hypotetický. Podobně nelze přesně určit, do jaké míry se čtou publikace lokálního spisovatelského střediska. Pouze máme za to, že přítomnost spisovatele v regionu udržuje jeho knihy v povědomí místního čtenářstva díky autorským večerům, setkáním ve školách apod. Statistická charakteristika preferencí regionální čtenářské veřejnosti čeká na své zpracování.

Konečně třetí možnost charakteristiky regionálního čtenářského společenství nabízí určení stylů recepce, které v ní dominují. Pokud ovšem nebudou nivelizovány vlivem „globální vesnice“, v níž zmizí různorodost regionálního stylu recepce. Kultura tisku měla za následek, že se dílo osvobodilo od svého autora, kontextů a mateřského kódu. Týká se to nejen děl, která vznikla v minulosti a v jiných kulturách, například děl Homérových nebo Bible, ale také středověkých, dokonce i současných autorů. V období společenských a politických otřesů dochází k rozrůznění sémantických kódů, které se v prostoru mezi centrem a periferií rozšiřují většinou značně pozvolna. Dílo je tedy tím, čím se stává během čtení a říká to, co v něm nacházejí čtenáři. Smyslem díla, tím, co v něm bylo zakódováno, je to, co vyplynulo z jeho četby. Je nabílední otázka, zda existují prostorové determinanty těchto významů. Opět nemáme jasno v tom, jestli populace daného regionu z nějakého sociologického důvodu preferuje jistý typ četby. A bylo by chybou, kdybychom takové determinanty stylu recepce hledali v rasových a kmenových zvláštностech, v mystice země a moře, jak se o to snažili romantikové (KUŽMA 1987: 28-29).

Pokud by se ve stylech recepce podařilo určit nějaké zákonitosti, šlo by jediné o sémiotické charakteristiky regionalismu a regionální literární komunikace. A to proto, že literární dílo, chápeme-li je v komunikačních kategoriích, je regionální pouze ve své věcné, nikoli sémiotické funkci. Styl recepce je celým svým založením určen sémioticky, tudíž jen zřídka může být komunikován a splňovat věcné funkce v podobě literární kritiky, pastiše, parodie a stylizace. Takové určení regionálního stylu recepce lze provést pouze teoreticky (KUŽMA 1987: 29).

Kromě pokusů o upřesnění pojetí regionální literatury zůstává její vymezení nadále nejasné, nikoli jen z uvedených příčin, ale také proto, že není vysvětlen způsob jejího hodnocení. V kulturní politice je regionalismus jednou vysoce ceněný, jindy vysmíváný, v tvůrčí praxi bývá chápán jako hodnota z hlediska pramene či zdroje, nebo zavrhován jako komplex původu. Někdy to dokonce vede k terminologickému rozrůznění na literaturu regionální, literaturu regionu a literaturu bez přívlastků. První pojem se zřejmě vztahuje k literatuře lidové nebo k literatuře působící jenom ve sféře regionu; druhý se pojí k literatuře vznikající v určitém regionu, nejčastěji o něm také přinášející důležité informace, ale adresované čtenáři nadregionálnímu; i když ještě nedosáhla všeobecného přijetí, nabízí dialog kultur; třetí se váže k literatuře podmíněné všeobecným čtenářským přijetím (KUŽMA 2000: 95). Druhý model literárního regionalismu často vzniká po ztrátě vlasti a s tím spojeným pohledem spisovatele z vnějšku, jenž umožňuje určitý odstup od národní literatury. Kromě zmíněné literatury polské menšiny, která se po vzniku Československa dostala mimo hranice vlasti, mohli bychom uvažovat o dialektickém střetu dvou časoprostorů – kdysi dávno („tam“) a nyní („tady a zde“), což je charakteristické pro tvorbu mnoha emigrantů. Na tomto základě vzniklo několik „kresových“ mýtů, např. mýtus Haliče (L. Buczkowski, A. Kuśniewicz, W. Odojewski, J. Strykowski, A. Zieliński aj.), mýtus polského Vilnius (Wilno) v díle T. Konwického – připomeňme v této souvislosti i úvahy Cz. Miłosze[6] a také jeho některá beletristická díla[7] –, polského Lvova (A. Zagajewski) a svébytný regionalismus části emigrační literatury po r. 1945 (Z. Bohdanowiczowa, M. a J. Czapští, F. Czarnyszewicz, J. Łobodowski, P. Łysek, J. Mackiewicz, M. Pankowski, S. Piasecki, J. Pietrkiewicz, J. Stempowski, S. Vincenz, J. Wittlin aj.).

Mnohoznačnost regionu bývá příčinou nejasnosti chápání a vymezení regionální literatury i obtížného vytýčení jeho hranic a velikosti. O regionální literatuře se mnohdy uvažuje v souvislosti

s jedinou obcí, městem, jedním krajem se specifickou historií, ale mnohdy dokonce v souvislosti s celou zemí, kde se národní literatury v Evropě považují za regionální literatury, které tvoří jednotlivé hlasy v mnohohlasí evropské literatury.

S citovým vztahem k místu pobytu souvisí motiv imaginárního exilu (u Ch. Baudelaira, S. Mallarméa aj.), kdežto zkušenost reálného exilu byla už v 19. století a ve 20. století typická pro řadu spisovatelů, kteří odešli ze zemí nesvobod, např. z Čech za Bachova absolutismu, z carského Ruska, později ze států bývalého sovětského bloku; počínaje spisovateli, kteří emigrovali z porevolučního Ruska – od Mariny Cvetajevové po Vladimira Nabokova, u něhož život mimo zemi jeho původu vedl k přijetí angličtiny jako jazyka literární tvorby (PECHAR 2001: 14), konče například Libuší Moníkovou, která v SRN přijala němčinu jako jazyk svých literárních děl (podobně jako po emigraci Ludvík Aškenazy, Ota Filip, Jiří Gruša, Jiří Morava, Helena Eschbacher-Sinecká, Alena Wágnerová) nebo Milanem Kunderou, jenž v době své emigrace přestal psát česky. V české emigrační literatuře se k místům svého dětství a mládí opakovaně vracejí např. Josef Škvorecký (k Náchodsku), Ota Filip a Vladimír Binar (k Ostravě).

Nový model regionalismu se bude patrně dále rozšiřovat, neboť ho podmiňují a podporují tendence k decentralizaci a samosprávnosti. Současná regionální literatura se možná vzdá regionálních jazykových zvláštností, které byly udržovány v souladu s kulturní identitou obyvatel v regionu tradičně stmelovanou jazykem, avšak její ambicí patrně bude připojení svého hlasu k mnohohlasí evropských kultur.

Použitá literatura:

- DAMROSZ, J. *Region i regionalizm : studium interdyscyplinarne*. Warszawa : Instytut kultury, 1987.
- GŁOWIŃSKI, M. aj. *Słownik terminów literackich*. 3. rozšířené vyd. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1976. Ossolineum 1998.
- KUŹMA, E. Regionalizm. In BRODZKA, A. et. al. (ed.) *Słownik literatury polskiej XX wieku*. Wrocław : Ossolineum, 1983.
- KUŹMA, E. Współczesny regionalizm jako rodzaj komunikacji literackiej. In *Region Lubelski, roč. 2*. Lublin : Wojewódzka Rada Towarzystw Regionalnych w Lublinie, 1987. s. 13-29.
- MACIEJEWSKI, J. Publiczność literacka a instytucje i mechanizmy życia kulturalnego. In ŻÓŁKIEWSKI, S. a HOPFINGER, M. (red.) *Publiczność literacka*. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1982.
- MARTINEK, L. Potulný voyeur Czesław Miłosz. *Labyrinth*. 2001, č. 9-10, s. 190-194.
- MARTINEK, L. Michał Głowiński. In HOLÝ, J. a TRÁVNÍČEK, J. (ed.) *Lexikon teorie literatury a kultury*. Brno : Host, 2006, s. 269-270.
- MIŁOSZ, C. *Dolina Issy*. Paris : Instytut Literacki, 1954.
- MIŁOSZ, C. Notes on Exile. *Books Abroad*. 1976, č. 2, s. 281-284; polská verze: Noty o wygnaniu, *Kultura* (Paris). 1981, č. 3, s. 3-8.
- MIŁOSZ, C. *Údolí Issy*. Praha : Mladá fronta, 1993.
- MIŁOSZ, C. Do Tomasa Venclovy. In MIŁOSZ, C. (ed.) *Zaczynając od moich ulic*. Kraków : Znak, 2006.
- OSSOWSKI, S. *Analiza socjologiczna pojęcia ojczyzny*. Łódź : Biblioteka Myśli Współczesnej, 1946.
- PECHAR, J. Místo a citový vztah k němu. In *Kultura a místo : studie z komparatistiky III*. Praha : Centrum komparatistiky FF UK, 2001.
- SPENGLER, O. *Der Untergang des Abendlandes : einer Morphologie der Weltgeschichte, zweiter Band, Welthistorische Perspektiven*. München : C.H. Beck Verlag, 1992.

ŻÓŁKIEWSKI, S. *Kultura, socjologia, semiotyka literacka*. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1979.

ŻÓŁKIEWSKI, S. *Wiedza o kulturze literackiej : główne pojęcia*. 2. vyd. Warszawa : Wydawnictwo „Wiedza Powszechna“, 1980. Tamtéž 1985.

Poznámky:

[1] Pokud jde o použitou terminologii, autor se odvolává na práce polského sociologa a sémiotika Stefana Żółkiewského, z nichž některé jsou známy v překladech u nás i na Slovensku (ŻÓŁKIEWSKI 1979, 1980).

[2] Podle našeho názoru k tomu může dojít teprve tehdy, kdy jsou k tomu vytvořeny nejen tvůrčí, ale také ekonomické, technické a další předpoklady.

[3] Setkáváme se i s pojmy podobnými, jako malá a širší vlast, což nyní není předmětem klasifikace. Držíme se na tomto místě rozlišení, které do polské sociologie vnesl Stanisław Ossowski (OSSOWSKI 1946: 11).

[4] E. Kuźma svůj názor demonstruje na příkladu dvou umělecky zdařilých sbírek básníků z Lublinu Józefa Czechowicze a Tadeusze Żukowského, z nichž Czechowiczova se také vlivem výše nákladu stala součástí celonárodního oběhu a posléze vstoupila do čítanek, kdežto sbírka veršů Żukowského vyšla v malém nákladu a dnes je známa jedině odborníkům (KUŹMA 1987: 24-27).

[5] M. Głowiński chápe literární dílo jako komunikační akt a celou literaturu jako oblast specificky literární komunikace, jež se podřizuje zákonům obecných komunikačních mechanismů. Zabývá se problematikou textu a paradoxy recepce, charakteristikou jevů ze sféry literárního života (např. literární skupiny). Přichází s pojmem „styly recepce“, který chápe jako způsob funkcionalizace různých prvků jazyka, jejich vhodný výběr, který je v souladu s autorovou intencí a odpovídá pravidlům literárního žánru, v němž se autor vyjadřuje. Individuální styl obsahuje jazyková odlišení konkrétního díla nebo celé tvorby zkoumaného autora. Typový styl se vztahuje k literárnímu žánru, proudu nebo období. Ustáleným „vysilajícím“ stylům odpovídají ustálené „přijímající“ styly. Głowiński odlišuje: 1/ styl umělecký; 2/ vědecký styl, který je dominující v dané poznávací funkci výpovědi (vyznačuje se četnými citáty, poznámkami, převahou hypotaxe nad parataxi, specifickým metajazykem, abstraktním lexikem); 3/ publicistický styl – určité výpovědi, které jsou určeny převážně k informování čtenáře (mohou čerpat z uměleckého jazyka, např. esej, obecného jazyka, např. reportáž, i z vědeckého jazyka, např. popularizace vědy), vyznačují se jazykovými klišé, mnohdy laciným vtípem apod. (GŁOWIŃSKI 1977; k charakteristice přínosu odborné práce M. Głowińskiego literární vědě viz MARTINEK 2006a: 269-270).

[6] Czesław Miłosz, *Notes on Exile*, 1976, polská verze: *Noty o wygnaniu*, *Kultura* (Paris), 1981, č. 3, s. 3-8.

[7] Czesław Miłosz, *Dolina Issy* (1954; č. *Údolí Issy*, 1993), dopis *Do Tomasa Venclovy* aj. (podrobněji viz MARTINEK 2001: 190-194).

17. Joanna Mielczarek

Pytanie o granice literatury – prognozy pisarzy końca XX w.

Przez kilka ostatnich stuleci książka – w swej drukowanej postaci – stanowiła jeden z najbardziej powszechnych środków społecznego przekazu. Funkcjonowanie komunikacji społecznej dzięki drukowanej książce związane było z takimi przede wszystkim zjawiskami, jak linearność przekazu w czasie i przestrzeni, wzajemne odizolowanie nadawcy i odbiorcy komunikatu oraz względna niezmiennosc tego ostatniego przy jednoczesnej łatwości rozpowszechniania. Badacze wiążą te kwestie z faktem, iż pismo fonetyczne w swym drukowanym (także rękopiśmiennym) kształcie angażuje odbiorcę przede wszystkim wzrokowo, zmuszając go do koncentracji na rozwijaniu się tekstu w czasie przy zachowaniu możliwości powrotu do któregoś z miejsc wcześniejszych (komunikacja oparta na ustnym przekazie jest zaś momentalna i angażuje orientację słuchowo – przestrzenną uczestników).

Wymienione cechy przekazu książkowego były więc w konsekwencji nieodłączne także od tej specyficznej jego odmiany, jaką jest literatura piękna. Rozwój beletrystyki przez kilkaset lat dokonywał się głównie za pośrednictwem druku, stąd cechy drukowanej książki w powszechnym odczuciu traktowane były jako właściwe samej literaturze. Były to zarazem cechy umożliwiające esencjalistyczne traktowanie dzieła literackiego – artefaktu mimo allograficznego charakteru (termin G. Genette'a) niepodzielnego i skończonego. Możliwość pełnienia przez literaturę piękną różnorodnych funkcji w procesie komunikacji społecznej, zdolność literatury do autorefleksji – dawały dziełom literackim miejsce uprzywilejowane w przestrzeni kulturowej. Uprzywilejowaniu takiemu sprzyjało też esencjalistyczne stanowisko profesjonalnego literaturoznawstwa aż do ostatniej ćwierci XX w.

Zakwestionowanie wyjątkowości położenia literatury nastąpiło wskutek działania dwóch czynników, do pewnego stopnia nawzajem się warunkujących – rozwoju multimediów (internetu i telewizji interaktywnej) oraz zwrotu kulturowego w refleksji teoretycznoliterackiej. Oba zjawiska ukonstytuowały się w ostatnim dziesięcioleciu XX w., a ich wspólną cechą w stosunku do literatury pięknej jest uchYLENIE postawy esencjalistycznej, co przejawia się np. w zatarciu granicy między kategoriami nadawcy i odbiorcy, fikcji i rzeczywistości. Twórczość internetowa, mimo pozostawania ciągle jak gdyby *in statu nascendi*, stanowi już punkt odniesienia dla refleksji literaturoznawczej, i umożliwia rewizję wielu jej dotychczasowych założeń; niezależnie zresztą od prób twórczości w przestrzeni wirtualnej kulturowy zwrot w humanistycę pozwala np. na oddzielenie pojęcia literackości od tradycyjnie pojmowanej książki.

Współczesna refleksja nad różnymi formami twórczości literackiej, uwzględniająca przede wszystkim aspekt kulturowy i unikająca esencjalizmu w traktowaniu dzieła literackiego, pozbawia też beletrystykę jej szczególnego miejsca w przestrzeni kultury, mimo podkreślonej przez niektórych badaczy zdolności jej samookreślenia się, możliwości ustalenia granic działania.

Jak należało się więc spodziewać, erozja tradycyjnego wizerunku literatury, związanego z jej książkową postacią i wspieranego poważnie autorytetem strukturalistycznie bądź fenomenologicznie orientowanej teorii, została przewidziana przez autorów dzieł powstających w drugiej połowie XX w. Chciałabym tu omówić przede wszystkim zbiór esejów Stanisława Lema, zatytułowany „Doskonała próżnia” (i komplementarny wobec niego zbiór „Wielkość urojona”), będący między innymi właśnie grą z metatekstowymi możliwościami literatury. „Doskonała próżnia” to zbiór recenzji nie istniejących książek, analizujący ponadto niektóre charakterystyczne zjawiska w zakresie społecznego funkcjonowania literatury. Najbardziej wszakże interesujące wydaje się to, że książka, powstała na początku lat siedemdziesiątych XX w., zdaje sprawę z tych dylematów literatury, które zdają się wynikać z procesów przedstawionych poprzednio – ekspansji

multimediów i przededefiniowania zadań literatury w ramach teorii kulturowej.

„Doskonała próżnia” zawiera oryginalny, choć mieszczący się jeszcze w tradycyjnym ujęciu literatury chwyt konstrukcyjny – prezentuje koncepcje krytyczne i teoretyczne w formie fikcji literackiej (jakkolwiek fikcyjność jest tu obwarowana niejednoznacznością kompozycji i poszczególnych elementów, np. obserwujemy w tekście zarówno zmyślane, jak i autentyczne nazwiska autorów i badaczy, zatem niektóre polemiki mają znamiona pisania serio, zaś ich umieszczenie w fikcyjnym kontekście wyznacza ramy gry prowadzonej przez Lema z czytelnikiem jego dzieła).

Sama prezentowana przez Lema teoria literatury także jest teorią *kulturową* – wskazuje na niemożność odizolowania literatury od jej społecznego, językowego, czyli kulturowego właśnie kontekstu. Zmiana paradygmatu kultury przynosi zasadniczą zmianę w rozumieniu funkcji literatury, włącznie z ostateczną konsekwencją – możliwością wyeliminowania literatury (w jej funkcji przedmiotu estetycznego ewentualnie także faktu uprawiania twórczości słownej) z przestrzeni społecznej komunikacji. Ilustracją takiej ewentualności – i zarazem opisem przyszłych form multimedialnych – jest esej „Do yourself a book”, przedstawiający wyimaginowaną wówczas, a technicznie możliwą tylko w postaci papierowych wycinanek – praktykę dowolnego przekształcania przez czytelników treści klasycznych dzieł literackich zgodnie z indywidualnymi upodobaniami – nastąpiłyby więc: zaburzenie toku fabularnego jako ciągu przyczynowo – skutkowego, równoczesność i równoważność rozmaitych wariantów fabuły, swobodna gra motywów i cytatów – a zatem zjawiska opisywane dziś jako typowe dla internetowych anonimowych hipertekstów. Konkluzją eseju jest wytypowanie przez fikcyjnego krytyka przyczyn rynkowego niepowodzenia owej praktyki. Klasyczne dzieła nie doczekały się obrazoburczych przeróbek, gdyż publiczność skłonna ewentualnie do tego rodzaju zabawy nie była tą, dla której dzieła owe przedstawiałyby wartość emocjonalną, jako punkt odniesienia dla etyczno – estetycznych hierarchii. Inaczej mówiąc, Lem zdaje tu sprawę z faktu, że społeczne funkcjonowanie literatury jako symbolu wartości jest rzeczą umowną, kwestią społecznej negocjacji, wcale niekonieczną dla istnienia kulturowej przestrzeni w szerszym sensie. Stanisław Lem przyznaje się także do własnych nietrafnych prognoz dotyczących przyszłości literatury. Chodzi o projekt literatury tzw. bitycznej, tworzonej spontanicznie przez maszyny cyfrowe, zawarty w pokrewnym omawianemu zbiorze „Wielkość urojona”. Mimo żartobliwego charakteru tej prognozy była to też próba określenia granic twórczości słownej w wykreowanej przez człowieka przestrzeni. W ostatnich latach sam pisarz przyznawał w publikowanych na łamach prasy wypowiedziach, że przecenił rolę i prestiż nauki w kształtowaniu mediów cyfrowych, zaś nie przewidywał decydującej roli czynnika komercyjnego w rozwoju informatyki.

Widać zatem, że literatura na własnym gruncie może określać swe ograniczenia i szanse, także w sensie ogólnym – niemożliwość istnienia literatury w dotychczasowym kształcie także podlega estetyzacji w literaturze właśnie.

Stanisław Lem, ukazując potencjalne możliwości literatury także w ukazywaniu własnych wewnętrznych sprzeczności, nie sugeruje rozwiązań definitywnych, najważniejszej szansy upatrując w zdolności podejmowania przez kulturę ryzyka przeformułowywania własnych założeń w celu zapewnienia sobie trwania. Zarazem musi to być zgoda na przeformułowanie nawet bardzo radykalne. Dla literatury pięknej – w dotychczasowym rozumieniu – może to wszakże oznaczać, że na określenie nowopowstałych form ludzkiej aktywności w sferze komunikacji społecznej pojęcie literackości stanie się zasadniczo nieadekwatne. Literatura – w ujęciu proponowanym przez omawianego pisarza – nie stawia sobie natomiast zadań sięgających rzeczywistości, w której literatura byłaby już trwale nieobecna.

Literatura:

LEM, S. *Bomba megabitowa*. 1. wyd. Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1999. 228 s. ISBN 83-08-02956-6.

LEM, S. *Doskonała próżnia. Wielkość urojona*. 3. wyd. Kraków – Wrocław : Wydawnictwo Literackie, 1985. 392 s. ISBN 83-08-01487-9.

WALAS, T. *Czy jest możliwa inna historia literatury?* 1. wyd. Kraków : TAIWPN UNIVERSITAS, 1993. 216 s. ISBN 83-7052-141-X.

18. Irena Mierzwová

Elektronický biografický slovník Těšínského Slezska

Nutnost vyhledávání biografických informací o významných osobnostech Těšínského Slezska ve velkém množství dokumentů byla důvodem pro zpracování Elektronického biografického slovníku Těšínského Slezska.

Redakční rada působící ve Vědecké a studijní knihovně v Těšíně (Książnica Cieszyńska w Cieszynie) prostudovala více než 80 polských, českých, rakouských a německých lexikonů a sestavila rozsáhlý soupis informací o osobnostech, které se narodily nebo působily na území Těšínského Slezska. O jejich zařazení do databáze nerozhodovala národnost, náboženské vyznání nebo politický postoj jednotlivých osob, ale význam jejich práce pro region Těšínského Slezska pojatého v jeho nejširších historických kontextech. Shromážděný materiál zpracovaný formou fulltextové databáze nemá charakter typického lexikonu. Obsahuje 5 746 hesel a svým obsahem převyšuje kterýkoliv doposud vydaný biografický slovník Těšínského Slezska.

Česká verze EBSTS, přeložena odbornými pracovníky a externími spolupracovníky Regionální knihovny Karviná, mohla vzniknout díky realizaci projektu spolufinancovaného Evropskou unií v rámci programu Iniciativy Společenství INTERREG IIIA Česká republika – Polsko z Fondu mikroprojektů Euroregion Těšínské Slezsko. Česká verze databáze je vystavena na internetové adrese www.rkka.cz/ebs/ s odkazem na polskou verzi.

Regionální knihovna Karviná také vydala polsko-českou verzi Elektronického biografického slovníku Těšínského Slezska na CD-ROM. Program umožňuje hledání současně v polské i české verzi databáze a pro práci s databázemi lze zvolit češtinu nebo polštinu.

V databázi lze hledat podle 8 hledisek: podle jména (příjmení, pseudonym, kryptonym) dané osoby, podle roku narození nebo úmrtí, podle místa narození nebo úmrtí, místa působení, podle profese nebo druhu vykonávané činnosti, a také dle názvu instituce, ve které působila. EBSTS umožňuje různou kombinaci dotazů (např. učitelé narození v 19. století zabývající se spisovatelskou činností, nebo političtí aktivisté narození v Bielsku a působící na území Vídně, spisovatelé narození ve 30. letech 20. století deklarující vztah k Třinci). Důležité je, že každý nalezený záznam má poskytnout základní informace o hledané osobě a odkázat na další prameny obsahující obširnější faktografické informace.

19. Lenka Müllerová

Nakladatelské texty jako součást tištěné knihy

Současné pojetí procesu literární komunikace připouští, že ke čtení textu díla přistupuje vnímatel až poté, co projde kratší či delší „chodbu“ knihy. Chodbou je zde myšlen prostor, jež je zaplněn verbálními či neverbálními texty, které obklopují autorský text a jsou provázejícími každého nově přichozícího, který do virtuální knižní chodby nahlédne, vstoupí do ní, či jí již dokonce prochází do nitra knihy do textu. Tyto texty -vlastně průvodci- lákají a vábí potenciálního čtenáře či kupce, přesvědčují ho o rozhodnutí vstoupit až do textu (někdy pouze text v materializované podobě mít a vlastnit) a informují ho o tom, co jej čeká na konci chodby. Tímto procesem jsou pak schopny i usměrňovat a spoluvytvářet pozdější čtenářskou recepci.

Vstup reklamních postupů a ekonomických zájmů do literárního života je vědci vnímán a detekován již mnohá desetiletí jako jev neustále zesilující a ovlivňující celý proces literárního komunikace. Tzv. sekundární knižní texty se tedy stávají častým objektem vědeckého zkoumání nejen literárních vědců, ale i jazykovědců, historiků, psychologů, sociologů, ale i ekonomů a dalších subjektů, jež se podílejí na vzniku knihy jako média primárního autorského textu. Sekundární knižní texty jsou tedy vnímány jako významná součást specifické knižní komunikace, která zásadně vstupuje do celého procesu recepce nejen jako místo prvního setkání s textem, ale i jako obraz předpokládaného potenciálního čtenáře, na nějž je upřena pozornost všech složek, jež se podílejí na vzniku a realizaci knihy. Zatímco například německá a polská literární věda prošla řadou diskuzí a rozprav o zmíněném prostoru knihy, a tento proces kulminoval vytvořením zásadních teoretických děl zahrnujících uvedenou problematiku, v české literární vědě tato oblast byla a stále zůstává zcela mimo zájem badatelů, tvůrců knihy i čtenářské veřejnosti.

Knihy je mnohovrstevnatým prostorem, v němž dochází ke koexistenci a vzájemné interakci dvou rozdílných typů textů – textu autorského (primárního), jež vzniká jako svébytná výpověď psychofyzického subjektu o sobě samém a světě kolem, a textů účelových (sekundárních), jež primární text nejen obklopují, ale i vyplňují. Primární text je jádrem knihy, je hierarchicky prvořadý a významně vstupuje do procesu literární komunikace. Sekundární texty vytvářejí kolem autorského textu jakousi průchodnou bariéru, okraj[1], práh[2], chodbu, most[3], neurčitou zónu[4], vstupní hala[5], propustnou membránu[6], skrze kterou vnější vstupuje dovnitř a vnitřní ven, v níž se obojí navzájem prostupuje, splývá a posléze opět rozděluje a působí opět směrem ven z knihy (tj. k recipientovi, k ostatním textům existujícím vně knihy či faktickým skutečnostem, jež jsou součástí literárního života) či dovnitř knihy, tj. k autorskému textu. Tato „neurčitá zóna“, která nabízí každému vstoupit anebo se obrátit a odejít, není mezi vnitřním a vnějším striktně (a často ani jednoznačně) ohraničena ani směrem k vnějšímu, tj. diskurzu světa o textu, ani směrem k vnitřnímu, tj. primárnímu textu. Lejeune tuto zónu označuje dokonce jako přívěsek tištěných autorských textů, který ve skutečnosti ovlivňuje každé čtení[7]. Tento přívěsek, jehož obsahem je vždy více či méně oprávněný komentář k autorskému textu, nevytváří jenom pustou zónu přechodu mezi textem a ne-textem, ale je i jevištěm, na němž je rozehrána transakce pragmatična a strategie, je to dějiště působení na publikum, jež může být v dobrém či špatném chápání či konání službou recepčního procesu příjemce textu. Neostrá hranice uvedených ne-textů a primárního textu či prostorová různorodost způsobuje, že v některých případech jsou tyto texty vnímány jako součást primárního textu, ač se od něj funkčně odlišují (např. název kapitoly, motto). V tomto případě primární texty jakoby pomyslně rozšiřují a otvírají, ale ve skutečnosti je omezují a svazují právě prostřednictvím své funkce švu, přechodové zóny, membrány, tj. zprostředkováním primárního textu. Celá situace je navíc ztížena i obtížným určením autorství či motivací volby i odlišným metatextovým působením (např. u motto).

Vzájemná interakce obou typů textů působí obousměrně. Od textu k ne-textům je určující, charakterotvorná, od ne-textů k primárnímu textu je receptivní, významotvorná, kanonizující, usměrňující. Zatímco tedy sekundární knižní text respektuje, text primární jako východiskový, jež otvírá široké variantní pole pro jeho existenci, opačně dochází k omezování a usměrňování recepce a je vytvářena atmosféra početně mnohem menšího či dokonce pouze jednoho „správného řešení“. Čtenář je (často nevědomě) ovlivňován recepčním návodem, poskytnutím „užitku“. Tím „užitkem“ může být nejen správná percepce díla, ale i pocit identifikace s „elitní“ skupinou. Cesta zvnějšku dovnitř díla je tedy procesem neustálého omezování a zužování, je projevem volby jediného konkrétního přístupu materiálního tvůrce díla (tj. většinou nakladatele), jehož rozhodnutí je ovlivněno mnoha faktory (ideologií, komerčností, potenciálním vnímatelem, konvencemi atd.). Vnímatel díla je tedy úzce nasměrován ke konkrétní recepci a je takto zbaven (mnohdy opět nevědomě) vlastního svobodného rozhodování o díle[8]. Vnímání díla je v moci toho, kdo materializuje knihu, kdo volí a vytváří vstupní „chodbu“ díla, a tím pak i jeho recepci. Opačný proces, tedy zvnitřku díla vně, je opačný - otvírající bezpočet možných cest, přístupů, pohledů i realizací. Samotný primární text nabízí a umožňuje široké potenciální spektrum své materializované existence, svobodnou volbu či bezpočet příležitostí přijímání tohoto textu.

K zajímavým interakcím dochází také na obou koncích „chodby“ sekundárních textů, přičemž působení směrem vně díla na jejich jakémsi vnějším švu je mnohem širší a komplikovanější[9]. Předně je třeba si uvědomit, že první kontakt knihy a potenciálního čtenáře (kupce) je právě skrze sekundární knižní texty. I zde dochází k obousměrnému ovlivňování. Mimoknižní život – literární či mimoliterární – ovlivňuje formu i charakter sekundárních knižních textů. Patrný je např. vliv ideologie, komerčních zájmů či módních impulsů. Opačně tyto ne-texty vystupují z knihy a vstupují do světa mimo knihu, ať jako součást nemateriálního procesu (např. rozhodování čtenáře o koupi knihy, výběr čtiva, uspokojení čtenářských nebo vlastnických potřeb apod.) či jako materializovaná modifikace sekundárního mimoknižního textu (soukromého či veřejného). Zvláště nápadnou je poměrně častá „interpretace“ textu, jež vzniká např. opsáním záložkového textu interpretačního charakteru.

Kritérium prostorovosti je tedy základním faktorem identifikace i definování sekundárních knižních textů. Tyto prvky knihy nejen do procesu komunikace aktivně vstupují a účastní se ho, ale spoluvytvářejí ho i v případě vlastní absence v knize (význam prázdného místa).

Existence primárního textu je určujícím faktorem vzniku sekundárních knižních textů. Tyto texty totiž samy o sobě neexistují, tj. nemají sémantický význam a „oživají“ teprve ve fázi pre-materializace primárního textu, tzn. na počátku vzniku knihy jako věci. Jestliže první fáze existence knihy je spjata se vznikem autorského rukopisu, druhá fáze je charakterizována především tvorbou sekundárních textů (verbálních i neverbálních) a je zakončena započítáním materiální výroby knihy. Uvažované kritérium časovosti, které by pomohlo přesněji vymezit sekundární knižní texty, však lze uplatnit pouze částečně, protože některé ne-texty vznikají již ve fázi autorovy tvorby (titul díla, motto, názvy kapitol), jiné ve fázi nakladatelské činnosti (biografie autora, referenční ukázka textu, ale i nakladatelem motivovaná změna titulu díla, případně i názvů kapitol) či jsou tvořeny až s delším časovým odstupem (např. po smrti autora, v opakovaných vydáních knih apod.). Životnost, tj. časové trvání, těchto textů, je závislá na mnoha faktorech – např. vývoji mimoliterárních událostí, vnějších ideologických faktorech, módě, rozhodnutí vydavatele či případně autora. Zatímco tedy prostorové hledisko zůstává statické a neměnné, časové hledisko je významným faktorem proměnlivosti textů [10]. Zmíněné kritérium časovosti, podobně jako další níže uvedená (kritérium materiální, pragmatické i funkční), je spíše subkritériem, jež se uplatňuje především v mikroprostoru sekundárních knižních textů, a to jako nástroj přesnější identifikace a typologického rozvrstvení uvedených textů.

Podobně problematické je tedy i kritérium materiálovosti sekundárních nakladatelských textů. Široká variantnost uvedených textů je obtížně definovatelná, protože ačkoliv většina

sekundárních textů má sice „textovou“ povahu, tj. je verbální, kritériu prostorovosti však vyhovují i další „formy“ textů, jako např. obrazové znázornění (ilustrace), materialita (typografická produkce) či dle Genetta i „čisté“ faktické vnější podmínky. Poslední jmenované sice nevystávají z tištěného zprostředkování primárního textu, ale zásadním způsobem vstupují do recepce vnímatele[11].

Pragmatické kritérium identifikace sekundárních knižních textů je spjato s komunikační institucí a komunikační situací, tj. příjemcem i tvůrcem sekundárního knižního textu a ilokutním působením sdělení. Situace je zde poměrně spleťitá a komplikovaná. Sekundární knižní texty mohou mít původ autorský (tzv. auktorialní texty) či nakladatelský (tzv. oficiální texty). Stanovení autorství je zde poměrně obtížné, zvláště pokud text není podepsán. V takovém případě je sekundární knižní text (ve shodě s Genetem) považován za nakladatelský. Jen obtížně, ne-li zcela vůbec, lze stanovit časovou souslednost vzniku těchto textů a kauzální faktory vzniku především sekundárního autorského textu[12]. Specifickým typem textů, jež se nalézá mezi oběma druhy, jsou tzv. texty alografické, které pocházejí od další osoby (v minulosti často jiného spisovatele, dnes spíše známé osobnosti či instituce) a jsou autorem či nakladatelstvím akceptovány[13]. Tyto texty jsou přitom v poslední době stále četnější, a to především z důvodu komerčně-propagačního[14]. Komplikované je i stanovení publika, vnímatele textu. Obzvláště obtížná situace nastává, pokud v knize chybí jakýkoliv sekundární knižní text, který by potenciálního příjemce textu charakterizoval. Variantní hypotetický čtenář je pak výsledkem recepčního procesu hodnocení selektovaných příznakových rysů knihy[15]. Přítomnost některých sekundárních knižních textů (např. věnování, předmluva, v níž je publikum definováno apod.) pak signalizuje autorské zaměření na nespécifikovaného čtenáře, eventuálně skupinu čtenářů (tzv. veřejné texty) nebo na konkrétního, blíže neznámého čtenáře (tzv. privátní texty). Dodatečné rukopisné věnování autorem, dárcem či jiným subjektem posouvá adresnost od veřejného k privátnímu a od privátního k intimnímu. Vždy je však významným faktorem procesu recepce[16].

Z předchozích pojednání je zřejmé, že základní identifikačním kritériem sekundárních nakladatelských textů je hledisko prostorové. Zkoumaným textem je tedy takový text verbální či neverbální povahy, jež obklopuje text primární a současně je nedílnou součástí knihy. Ostatní kritéria - časové, materiálové, pragmatické, funkční, ale i prostorové – jsou považována za subkritéria, prostřednictvím nichž lze dále charakterizovat a selektovat jednotlivé skupiny sekundárních knižních textů.

Přehled vybraných zkoumaných typů sekundárních knižních textů je v následující přehledové tabulce:

sekundární knižní text	typ
verbální	jméno autora, titul, věnování, motto, předmluva, doslov, záložkové texty a jejich subtypy (interpretační text, ukázka, biografie, program vydavatelství, reference) aj.
neverbální	obálka, formát, titulní stránka, vizualizace ediční řady aj.

Sekundární knižní text je tedy významným faktorem literární komunikace. Subjekty, jež se podílejí na vytváření tohoto textu (většinou jde o nakladatele, méně autory), výrazně ovlivňují nejen recepci děl, ale i vnímání literatury jako konkrétního celku v určitém historickém období či samotnou existenci literárního života, a to i z pohledu ekonomického. Pojetí „Das Buch als Ware“[17] U. Rautenbergové je významně promítáno do pojetí současné evropské kultury a určuje perspektivu zobrazení i dalších, nejen zde sledovaných sekundárních knižních, textů. Česká literární věda má ještě co dohánět.

Poznámky:

- [1] Rand. In: Miller, J. H.: The Critic as Host. In: Deconstruction and Criticism. The Seabury Press. New York 1979, s. 219.
- [2] Genette jej nazývá Seuils, něm. Schwelle. In: Genette, G.: Paratexte. Das Buch vom Beiwerk des Buches. Frankfurt am Main 1993, s. 9.
- [3] Brück. In: Genette, G.: Paratexte. Das Buch vom Beiwerk des Buches. Frankfurt am Main 1993, s. 9.
- [4] Unbestimmte Zone. In: Genette, G.: Paratexte. Das Buch vom Beiwerk des Buches. Frankfurt am Main 1993, s. 9.
- [5] Vestibul. In: Genette, G.: Paratexte. Das Buch vom Beiwerk des Buches. Frankfurt am Main 1993, s. 9.
- [6] Durchlässige Membran. In: Miller, J. H.: The Critic as Host. In: Deconstruction and Criticism. The Seabury Press. New York 1979, s. 219.
- [7] Lejeune, P.: Le Pacte autobiographique. Paris 1975, s. 45.
- [8] Typickým příkladem je soubor textů tzv. mimočítankové nebo doporučené četby. Zařazená díla již na počátku čtenářského procesu jsou obtěžována negativními emocemi školní povinnosti vnímatelů.
- [9] Interaktivita na vnitřním švu je ovlivňována především primárním textem.
- [10] Příkladem jsou třeba různá vydání téhož primárního textu, který je obklopen sekundárními texty, jež se v jednotlivých vydáních mohou lišit (např. v reedici čtenářsky oblíbeného románu je biografie autora doplněna o nová díla, jež mezitím napsal).
- [11] Genette sem řadí např. biografické údaje o autorovi, datum vydání, kontext literárního období či kontext díla apod. In: Genette, G.: Paratexte. Das Buch vom Beiwerk des Buches. Frankfurt am Main 1989, s. 14.
- [12] Je téměř nezjistitelné, zda-li autorský sekundární knižní text vznikl spontánně nebo z popudu nakladatelství a do jaké míry je přesvědčením autora nebo vynuceným sdělením. Pouhými spekulacemi pak mohou být i naše úvahy o případné „koprodukcí“ autora a nakladatelství v případě některých sekundárních textů. Absence signování textů především nakladatelského charakteru celou situaci ještě spíše zhoršuje a komplikuje.
- [13] Genette, G.: Paratexte. Das Buch vom Beiwerk des Buches. Frankfurt am Main 1989, s. 16.
- [14] Patří sem například doporučující či persuasivně hodnotící texty známých institucí či osob nebo tzv. ohlasy čtenářů, jejichž persuzivita a propagační charakter je rovněž zjevný.
- [15] Takovým příznakem může být titul (Bez dcerky neodejdu), barva (červená, růžová), typografické zpracování (typ písma), neverbální knižní text (ilustrace matky a dítěte), ohlasy apod. Na základě uvedených indicií lze sestavit obraz hypotetického čtenáře, či spíše čtenářky, jež je však již výsledkem naší receptivní činnosti.

[16] Jinak na čtenáře působí věnování od blízké osoby či autora, jinak věnování od instituce (např. školy).

[17] Kniha jako zboží.

K fragmentárnemu písaniu Jany Bodnárovej : Mandolína z knihy *Insomnia*

Svoje uvažovanie o jednej z Bodnárovej próz (*Tiene papradia*, 2002) uzatvára Viera Žemberová (2004, s. 326) týmito slovami: „*Nateraz, po Tieňoch papradia, možno predpokladať, že sa Bodnárovej myslenie v literárnom priestore vertikalizuje: ako keby začal pôsobiť, či skôr odvíjať sa mravný a estetický sebaobnažovací úkon, ktorý vzniká z náznakov kladení si otázok, po ktorých nasleduje reťazenie situácií, spomienok, vízií zo sebatýrania, utrpenia a sebaspochybňovania. Napokon ani v pamäti jej literárnej ženskej postavy sa neuchováva iba pokoj, túžba po láske a „krásne“ obrazy z detstva. Pravdepodobne nastal „nový“ čas vnútorného sporu Ja s osobnou negatívnou emóciou (nenávisťou), čo by znamenalo, že erózia Bodnárovej literárneho subjektu v literárnom čase a v literárnej téme vykročila súbežne dvoma protismermi. Ale na tento predpoklad dá odpoveď najskôr ďalšia próza Jany Bodnárovej.*“ Ako sa zdá, odpoveďou na tento predpoklad sa stalo vydanie ďalšieho z textov Jany Bodnárovej, *Insomnia* (2005). A tá, ako píše autorka, „*je zápasníčka s nabrúseným nožom. Porciuje myšlienky na ostré kúsky*“, vyčleňuje útržky, fragmenty a úlomky obrazov (situácií, stavov, snov, preludov...), rozkladá príbehy na popríbehy, na záznamy o skutočnosti pod tlakom bolestnej, ak nie krutej (a preto tenzívnej) skúsenosti dievčatka, dievčaťa alebo ženy.

Na makrokompozičnej úrovni, ale následne aj na nižších úrovniach textov *Insomnia* smeruje autorka medzi iným aj k nastoleniu požiadavky diskontinuity. *Insomnia* je už z kompozičného hľadiska súborom troch textov – literárnej predlohy filmu *Mandolína*, príbehu so zámlkami *Nočná samovrava* („*žena rozpráva svoj príbeh s pomlkami. Polohlasne alebo mlčky. To je jedno. Slová sú určené niekomu, kto nie je, a pritom kráča s ňou*“, s. 48) a fragmentárnych *Popríbehov* („*Š/ž/ijem z maličkostí. Stratené príbehy presakujú z popríbehov*“, s. 80) – doplnených ilustráciami z videotvorby Jany Bodnárovej, čo len potvrdzuje syntetický vplyv jednotlivých umení (film, hudba, výtvarné umenie) na Bodnárovej písanie.

Predpokladáme, že diskontinuitný prejav v Bodnárovej literárnych textoch, ktorý vo svojom umeleckom následku smeruje ku kontinuite zo (z)rekonštruovaných, reštaurovaných (pop)príbehov, z dramaticky komponovaných situácií a stavov dievčenských a ženských postáv, je sprievodným znakom a jednou z estetických hodnôt fragmentárneho písania. Tento typ prejavu prichádza podľa F. Susini-Anastopoulosovej (2005) s nádejou a nárokom na zmier, lebo v sebe nesie zámlku, prázdno, biele miesta zmierňujúce napätia. Význam slova fragment bol v istom čase späť s „*pohybom neodvratne smerujúcim k zlomu, k oslobodeniu formy cez zotretie jej kontúr*“ (ibid., s. 30), čo pripomína dekonštrukčné a rekonštrukčné posuny realizované v Bodnárovej textoch, teda *oscilovanie medzi otvorenosťou a uzavretosťou formy* (ibid., s. 49), ako aj tematizáciu konfliktného a konfliktotvorného, ktoré možno zmôcť, stíšiť jeho prejavy alebo aspoň potlačiť jeho následky, obrúsiť hrany konfliktu pre prijatie jeho následkov z odstupu od bolesti alebo v čase aj prostredníctvom „*bielych miest*“.

Mandolína

Príbeh *Mandolíny* je koncipovaný tak, aby sa spolu so zreštaurovaním mandolíny v prvom pláne textu zrekonštruoval aj jej príbeh a jeho význam. Autorka vedľa seba, zdanlivo bez významnejších kauzálnych súvislostí v čase, keď už nemožno naplniť túžbu po celistvosti, uloží úlomky, útržky obrazov (situácií, stavov, snov, preludov, vidín...), aby ponúkla čitateľovi možnosť *postaviť sa zoči-voči nekoherentnej realite* (ibid., s. 37) a nájsť v nej zmysel (pochopiť) prostredníctvom súboru nemenných, ale významovo výrazne zaťažovaných motívov. Tie vychádzajú napovrch, znovupripomínajú sa v jednotlivých „*filmových*“ (zvukových: hlasy, hudba, monológy, dialógy..., obrazových: výtvarne stvárnené obrazy) segmentoch *Mandolíny*: Anjeli Píera

della Francesca, Mandolína pani farárky, Sadrová smrť, Vražda v múzeu?, Sen chudobných, Pád, Polievka chudobných, Čierna farba.

Oproti obrazom, výjavom i snom, oproti zvukom hry na mandolíne (La Paloma, Vivaldi), ktoré tvoria v textovom priestore výtvarné alebo zvukové pozadie a umocňujú vedomie detenzie, pôsobia kontrastne preludy, zvukové halucinácie, zvuky hry na organe alebo na mandolíne (tango farárovej ženy) či hlas (mimo obraz) s predznamenávajúcou funkciou.

Na vyradenom šijacom stroji, pohodenom v rohu fabrického dvora a ponorenom do buriny, stojí dievčatko. Hrá na mandolíne La Palomu. Slnko je ostré. Výbieľuje krehký výjav do pocitu preludu. Blíži sa šička – matka dievčatka. Do plátenného puzdra od mandolíny pchá kus látky. (s. 9)

HLAS (*mimo obraz*): Vidíš, moji anjeli nemusia otvárať ústa ani brnkať na mandolíne. A predsa počuješ hudbu. Nemajú šaty z polyesteru. Majú jednoduché rúcha. Sú to predsa poslovia medzi nebom a zemou! Nemusia lietať ako šialenci. Ponáhľať sa ako vy. Sú pokojní. Nechichocú sa hlúpo. Netvária sa pyšne. Sú uzavretí. Nič o nich nemôžete vedieť. Nie sú zaľúbení. Nie sú opustení. Nepozerajú s bledou závisťou po deťoch iných žien. Necítia lásku. Ani nenávisť. Poď, poď ku mne. Raz budeš môj anjeli... (s. 10 – 11)

Do farárovej reči vybuchne organová hudba. To na chóre šliape po pedáloch a divo hrá na klávesoch farárova žena. (s. 26)

Konfrontácia reálneho (života, úryvkov bezprostredne prežívanej skutočnosti, strastí a krutosti) a ireálneho (zhmotneného v sne, vízii, túžbe), minulého a prítomného, prítomného a budúceho, vysokého a nízkeho nadobúda dramatickú podobu zdanlivo náhodných, ale náhlych, a preto zvratných stretov, zrážok a zlomov. Konfrontáciu uvádza prelud a hlas (Boha). Tie predznamenajú cestu dievčatka, ktoré všade chodievalo s mandolínou, predznamenajú a otvoria cestu medzi nebom a zemou. Prehovor (*mimo obraz*) zároveň rozširuje kontext transcendentnej prítomnosti a iracionálneho druhu skúsenosti o emocionálne (*A predsa počuješ hudbu... Nie sú zaľúbení. Nie sú opustení...*, s. 10 – 11), ale aj o sociálne aspekty (*Nemajú šaty z polyesteru.*, s. 10), o problém zločinu, hriechu a implicitného následku v podobe (spravodlivého) trestu. Hlas mimo obraz predznamená možnosť oslobodiť sa od reálneho stavu pozemského bytia, teda od determinácií rôzneho druhu (citová závislosť, sociálna motivácia konania...). Oproti tendenciám prekročiť rámec reálnej situácie, presiahnuť reálne možnosti, vzdorovať údelu (unikanie farárovej ženy do sveta bdelého snenia, snaha šičky – matky dievčatka zabezpečiť dieťaťu perspektívu prostredníctvom hry na mandolíne...), no predovšetkým oslobodiť sa prostredníctvom Božieho zásahu, iba zbožným detským želaním adresovaným Bohu („*Bože! Ak si, urob, aby duch starého pána Kmeťa vyšiel zo mňa. Aby nechcel cezo mňa stále hrať na mandolíne. Bože, ak si, urob ešte to, aby som nepadala do hlbokých tunelov, v ktorých svietia oči mačiek alebo rýb. Lebo otcovi sa nepáči, keď omdliem. A, bože, ak naozaj si, daj, aby som ešte raz videla živých anjelov a teba na chodúľoch...*“, s. 24 – 25), teda nevedome premôcť „obmedzenie“ detskou senzibilitou, chorobou a túžbou, sa presadzujú v jednotlivých plánoch „filmových“ segmentov Mandolíny protichodné tendencie. Ide o ambície ukotviť bytie dievčatka, ženy v realite a pre realitu alebo zabezpečiť dieťaťu lepšiu budúcnosť (úsilie otca zabrániť vidinám dieťaťa prostredníctvom sankcie, farárovo mravoučné upozorňovanie adresované manželke a dievčatku, matkina snaha zabezpečiť dieťa...), ale aj vysporiadať sa s krutou stratou, pochopiť neodôvodnené násilie a prežiť (úsilie rodičov pochopiť násilnú smrť dcéry...).

K ústrednej tematickej línii príbehu dievčatka s mandolínou sa voľne pripájajú ďalšie tematické línie fragmentárnej povahy. Aj tie poznačí pôsobnosť síl medzi nebom a zemou (alebo objektívna nevyhnutnosť), ktoré zviazané s motívom mandolíny a jej hudby rekonštruujú súvislosti medzi jednotlivými fragmentmi individuálnych príbehov i obrazov a usúvzťažnia ich vo svojom následku: za porušenie morálneho zákona (zubárova vina: znásilnenie a vražda dievčatka → trest: násilná smrť) alebo za jeho (vedomé či nevedomé) nedôsledné zachovávanie, vo vedomí zjatrenom

bolesťou a výčitkami svedomia (v šialenstve farárovej ženy).

Prestrih na auto

Dievčatko je polonahé na zadnom sedadle. Zubár sa z nej dvíha. Sukňou dievčatka si utiera pohlavie, druhou rukou jej stále drží ústa. Dieťa sa slabo šklbe a pridusene kvíli. Oči má vypúlené a tečú z nich slzy.

ZUBÁR: Prestaň! Prestaň revať! Stratím nervy! Fakt stratím nervy!

(Stláča dievčatku krk tuhšie.)

Prestrih na exteriér

Zubár tlačí pred sebou dievčatko, od pol tela nahé, so zakrvavenými stehnami a ústami previazanými kusom roztrhnutej blúzky. Muž jej bolestivo skrúca ruky za chrbtom. Pred zábradlím viaduktu sa odohrá krátky zápas – dievčatko sa zapiera nohami do zeme a celým telom sa opiera o muža. Ten ju zoberie do náručia a hodí dolu. Potom rýchlo beží k autu. Pred koncom viaduktu ešte raz zastane, vystúpi z auta a prehodí cez zábradlie mandolínu. Opäť naštartuje a divo vyrazí. (s. 29 – 30)

Zubná ordinácia. Deň

SESTRA: Každý deň čítam večerník. A nič. Bezdomovcov prepustili. Nemali proti nim dôkazy. Ten sadista je stále na slobode. Strašná predstava. Ja byť na mieste krajčírky... zbláznila by som sa. Ako farárova žena. Vraj si dala oholiť vlasy. Že ju robili skazenou. *(Smeje sa.)*

(Zubár nervózne vráta pacientke zub. Pacientka občas skríkne. Sestra lekára nedôverčivo pozoruje.)

ZUBÁR: Pripravte mi podložku.

(Vonku sa strhne hluk. Počúť výkriky ľudí v čakárni. O chvíľu do ordinácie vtrhne ozbrojený muž. Ten istý, ktorý sa pár dní predtým zúčastnil prestrelky v parku.)

STRELEC: Kde je?

ZUBÁR: Kto, preboha!? Kto ste?

STRELEC: Dostal som správu, že je práve u vás. Ten gauner, čo ho musím zabiť!

ZUBÁR: Zbláznili ste sa? Nevidíte, že tu žiadny muž nie je?

STRELEC: Veziete sa s ním? Dal vám podiel? Nasľuboval hory-doly? Ako mne? A potom sa na mňa ten tchor vypradol? Tak vážne, doktorko! Kde je? *(Priloží zubárovi pištoľ na krk. Ten sa roztrasie. Sestra a pacientka vybehnú z ordinácie.)*

ZUBÁR: Dám vám, čo chcete. Peniaze. Veľa peňazí. Ale ja nikoho neskrývam. *(Urobí pohyb, akoby chcel zapichnúť vrtačku do útočníka. Chvíľu spolu zápasia.)* (s. 42 – 43)

Tematizované stavy a situácie sú o to tragickejšie, že ich obeť sú bezbranné voči násiliu a krutosti pochádzajúcim z tohto sveta (dievčatko sa neubrání pred mužom, pedofilom a vrahom), sú bezmocné voči vonkajším okolnostiam trieštiacej sa skutočnosti (mandolinista nechráni svoju lásku pred deportáciou) alebo sú to postavy s vypätou senzibilitou (farárova žena podľahne tlaku svedomia ako vedomia o nečistých túžbach), respektíve sú to „iba“ postavy nemohúce zmeniť osud, ovládnuť „veci“ medzi nebom a zemou, rozhodovať o živote a smrti (rodičia uchránia dieťa pred sociálne podmienenou realitou, ale neustážia ho pred neočakávaným násilím).

Zdá sa, že pokus prinavrátiť zmysel útržkom, úlomkom a fragmentom obrazov (situácií, stavov, snov, preludov...), teda rekonštruovať kontinuitu „príbehu“ z diskontinuity „filmových“ obrazov Mandolíny možno zviazať s prežívaním duchovných momentov v živote a s hľadaním

duchovných rozmerov bytia človeka (ako inobytia) v pozemskom svete. S hľadáním toho, čo presahuje možnosti chápania človeka v úzkom svete vnímania, so zázrakom zreštaurovanej mandolíny, ktorá sprostredkúva kontakt medzi nebom a zemou, s tajomstvom ľudskej schopnosti zrekonštruovať (detenzia, zmierenie, harmónia) svoju duchovnú životnú perspektívu:

Múzeum hudobných nástrojov. Deň

Reštaurátorka a matka dievčatka sú v pracovni reštaurátorky. Matka dievčatka priniesla zvyšky rozbitej mandolíny. Kladie ich pred reštaurátorku. Z peňaženky vyberie fotku, na ktorej dievčatko hrá na mandolíne.

MATKA: Dá sa to opraviť?

REŠTAURÁTORKA: Ešte som nevidela takýto zničený nástroj.

MATKA: Prosím vás, urobte to pre nás. Nič nám po dcére nezostalo. Iba táto fotka a mandolína. Všade s ňou chodila. Mala ju rada. Naozaj ako mačku.

(Reštaurátorka pomaly, ako chirurg, skúša zložiť rozbitý nástroj.)

REŠTAURÁTORKA: Možno to dám dohromady. Ale táto mandolína už nikdy nebude hrať, viete? Taký zázrak neurobím. Stratila zvuk. Navždy.

MATKA: Ale aspoň nepôjde na smetisko. Zostane v našom dome.

REŠTAURÁTORKA: Ako chcete. (s. 41 – 42)

Múzeum hudobných nástrojov. Deň

Reštaurátorka dokončila prácu na rekonštrukcii mandolíny. S úsmevom si ju obzerá proti svetlu, ktoré sa leje z okna. Výjav opäť pripomína Vermeerove obrazy. Potom si mladá žena sadne, oprie si nástroj o stehno a skúša hrať. Motív znie jasne a čisto.

REŠTAURÁTORKA: To nie je možné! Hrá! Veď tá hrá celkom čisto! Stojí mi z toho rozum! Nie! Určite sú to iba zvuky v mojej hlave! (s. 43 – 44)

Dom rodičov dievčatka. Večer

Obaja rodičia mlčky sedia pri kuchynskom stole. Cez otvorené dvere vidno mandolínu, zavesenú v izbe na stene. (s. 44)

Priestor pod visutým mostom. Deň

Obaja bezdomovci ležia v chudorľavej tráve. Fajčia špaky, ktoré majú v kôpke na novinovom papieri vedľa seba. Pozerajú do oblakov. Ona si pohľadza vyduté, tehotné brucho.

ONA: Kam sa tak len ženú? Tak ľahostajne.

ON: Kto?

ONA: No tie mraky!

ON: Dakde bude povodeň. Zalejú nejaké sprosté mesto.

ONA: Radšej nie. Potom by sa ľudia nahrnuli sem.

ON: Do nášho raja.

ONA: Netáraj! V raji kde siahneš, tam je rajské ovocie. Tu je akurát hovno!

ON: Nenašiel som ti dnes skoro pol pizze!? A včera neohryzené stehno? Tak zavri zobák!

(Žena si potiahne zo špaku a vloží ho do úst svojmu druhovi.)

ONA: Pozri. Nie je tamto ten oblak ako mandolína toho nešťastného dievčaťa? (s. 44 – 45)

Literatúra:

BODNÁROVÁ, J. *Insomnia*. 1. vyd. Bratislava : Aspekt, 2005. 144 s.

SUSINI-ANASTOPOULOSOVÁ, F. *Fragmentárne písanie : definície a prínosy*. 1. vyd. Bratislava : Kalligram, 2005. 320 s.

VALČEK, P. *Slovník literárnej teórie A – J*. 1. vyd. Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2000. 280 s.

ŽEMBEROVÁ, V. *Kontinuita a kontext textu : literárnohistorické a interpretačné prieniky do slovenskej literatúry dvoch storočí*. Prešov: Náuka, 2004. 468 s.

Summary

To the fragmentary writing of Jana Bodnárová

(*Mandolin* from the book *Insomnia*)

In the article we think about fragmentary writing of Jana Bodnárová in the book *Insomnia* (literary model to the film *Mandolin*, 2005). We suppose, that discontinued expression in the literary text of Jana Bodnárová, which leads to the continuity (of the story) reconstructed from the fragments of the images (situations, states, dreams, illusions...) is the accompanying sign and one of the esthetic values of the fragmentary writing.

Tradiční versus elektronické – souboj nebo symbióza?

Klasická (tradiční) kniha byla odedávna tím nejzákladnějším kamenem tradičních knihoven. Knihovny odnepaměti pokládaly za hlavní smysl své existence tvorbu knihovních fondů, jejich pořádání a zpracování. Využívání knihovních fondů, jelikož zpřístupnění a samotné využívání knihovního fondu bylo v dávné minulosti značně problematické. Knihovny měly za úkol organizovat a konzervovat-uchovávat lidské vědění. V minulosti byly služby v knihovnách jen okrajovou záležitostí. Postupem času se však toto pojetí začalo měnit. Knihovny byly instituce, ve kterých bylo lidské vědění uspořádané takovým způsobem, že bylo možno vyhledávat potřebné dokumenty a v nich potřebné informace a uspokojovat jimi čtenářské požadavky. Po mnohá staletí bylo typickou a nejzákladnější službou knihovny fyzické vypůjčení knihy. Samozřejmě se tak dělo a stále děje i v rámci služeb typu MVS. Obrovský nárůst knižní produkce zejména po objevení knihtisku nastolil snahy podchytit, co největší část této produkce – začaly vznikat bibliografické soupisy. I bibliografické soupisy měly často formu klasické knihy. Po mnohá staletí se základní knihovnické činnosti měnily jen velice nepatrně a pozvolna. Obrovskou revolucí pak byl nástup výpočetní techniky později následován nástupem nejmodernějších informačních a telekomunikačních technologií. 20. století překotným tempem dospělo od magnetických pásků a disket k CD-ROMům a online zdrojům přístupným v rámci sítí typu internet. Vznikly tak nové formy dokumentů, nové a široké informační zdroje a v neposlední řadě nové formy knihy – knihy elektronické. Díky tomu vznikly dříve jen velice ztěžil představitelné způsoby uchovávání, rozšiřování, vyhledávání a zpřístupňování informací. Informace mohou být přenášeny v originální kvalitě mnohdy s nejjemnějšími detaily překonávající lidské smysly.

V souvislosti s tím se nabízí otázka: Má nám klasická kniha co nabídnout anebo je tato tradiční forma dokumentu opravdu odsouzena k zániku? Bude zcela vytlačena elektronickými formami anebo mohou obě tyto formy spolu bez problémů koexistovat?

„Klasická kniha vedle jiných informačních zdrojů“. Při přečtení tématu letošní konference Kniha 21. století mi v první řadě vyvstala v mysli otázka: Co lze považovat za klasickou knihu a co za jiný informační zdroj?

Kniha je pojem, od kterého se odvíjí další základní pojmy: knihovna, knihovník a definuje od něj svůj název také celý obor. Proto mi připadá příhodné začít právě u termínu kniha. Pojem kniha je dle České terminologické databáze z oblasti knihovnictví a informační vědy definován jako: „*Rukopisný, tištěný nebo jakýmkoliv způsobem rozmnožený dokument, který je graficky a knihařsky zpracovaný do tvaru svazku a tvoří myšlenkový a výtvarný celek.*“ Jak je patrné, odborný termín kniha se v TDKIV neliší od řekněme všeobecné „laické“ představy tohoto termínu. Lze říci, že přímo koreluje s významem užívaným v běžném jazyce. Pokud jde o normativní vymezení tohoto pojmu, pak každé další vymezení pojmu kniha vychází v zásadě z výkladu termínu v TDKIV, který svým obsahem překračuje výklady pojmu v normativních materiálech. Budu-li konkrétní, pak norma ČSN ISO 2789 *Dokumentace a informace. Mezinárodní knihovnická statistika* definuje knihu jako: „*Neperiodický tištěný dokument ve formě svazku.*“; norma ČSN ISO 9230 (01 0178) *Informace a dokumentace - určování cenových indexů pro knihy a časopisy nakupované do knihoven* považuje za knihu „*Neseriálový tištěný dokument ve formě kodexu.*“; norma ČSN 01 0166 : *nakladatelská (vydavatelská) úprava knih a některých dalších druhů neperiodických publikací* termín kniha již více konkretizuje: „*Tištěný nebo jakýmkoliv jiným způsobem rozmnožený grafický dokument, knihařsky zpracovaný do tvaru svazku a tvořící myšlenkový a výtvarný celek v této formě též hudebniny, obrazové publikace, alba, atlasy, různé druhy tabulek apod. ve formě knihy.*“; v normě ČSN-ISO 9707 *Statistika produkce a distribuce elektronických publikací* je termín kniha

definován takto: „*Neperiodická publikace s nejméně 49 stranami, nepočítaje v to obálku, která je vydána v konkrétní zemi a je dostupná veřejnosti.*“; a norma ČSN ISO 5127 (01 0162) *Informace a dokumentace – slovník* vidí knihu jako: „*Duševní dílo vydané v psané, tištěné nebo elektronické formě, obvykle rozdělené na stránky a tvořící fyzickou jednotku.*“

Jak je patrné, termín v TDKIV veskrze vystihuje pojem kniha, tak jak je používán nejen v odborné literatuře, ale i v knihovnické praxi. Vidíme také, že současný pojem kniha jasně počítá také s tím, že kniha nemusí být jen rukopisná nebo tištěná, ale může být také „*jakýmkoliv způsobem rozmnožený dokument*“. Mnohem konkrétnější se jeví také definice termínu kniha uváděného už zmiňovanou normou ČSN ISO 5127 (01 0162) *Informace a dokumentace – slovník*, kde je už výslovně uvedeno, že se nemusí jednat pouze o dílo v psané nebo tištěné podobě, ale také může jít o dílo v elektronické formě. V této chvíli by jistě bylo vhodné zastavit se u pojmu elektronická kniha. V TDKIV je termín elektronická kniha charakterizován takto:

1. „Kniha v digitální podobě, tedy vytvořená na počítači nebo převedená do digitální podoby.
2. Jednoúčelové fyzické přenosné zařízení umožňující jednoduchou manipulaci s textem dokumentu (nahrávání, čtení, vytváření poznámek apod.).
3. Elektronickou knihou se někdy rozumí kniha v digitální podobě vydaná na fyzickém nosiči (např. na CD-ROM).“

Zde už je patrný jistý posun ve významu pojmu kniha. Pokud jsme si pod pojmem kniha představovali fyzickou věc jako celek mající svým obsahem nezpochybnitelnou hodnotu ve formě svazku či kodexu (obecně bychom mohli říci nosiči, který má fyzickou i formální podobu), pak u elektronické knihy tuto představu mít nelze. V každém případě ji nelze mít v případě první definice pojmu elektronická kniha, kdy je třeba tento „druh“ knihy vidět v ne-fyzické (digitální) podobě vytvořené na počítači nebo převedené do digitální podoby. V tomto případě kniha existuje, v řekněme od-hmotněné formě, a to pouze za splnění určitých technických a technologických podmínek. Dnes už je jisté, že se knihovníci/informační pracovníci budou ve své profesi stále více a častěji setkávat zejména s touto formou knihy.

Nyní je třeba si objasnit pojem informační zdroj. Za ekvivalentní se považuje také termín informační pramen. Informačním zdrojem je: „*Informační objekt, který obsahuje dostupné informace odpovídající informačním potřebám uživatele. Informační zdroj může být tištěný, zvukový, obrazový nebo elektronický (včetně zdrojů dostupných online).*“ [TDKIV] Vidíme, že termín informační zdroj zahrnuje jak klasické – tištěné materiály, tak informace ve formě zvukové, obrazové nebo elektronické. Tento termín je jasný a srozumitelný.

Existuje však ještě jeden termín, který se blíže dotýká obou stěžejních pojmů, tzn. pojmu kniha i pojmu informační zdroj. Tímto pojmem je termín dokument. Dokument je dle TDKIV: „*Informační pramen tvořený nosičem informací a množinou informací na něm fixovaných a sloužící k přenosu dat v čase a prostoru. Dokumenty se dělí podle řady kritérií, např. podle způsobu záznamu dat (písemné, obrazové, zvukové, audiovizuální, strojem čitelné - elektronické či digitální), podle odvozenosti obsahu (primární, sekundární a terciární), podle kontinuity (periodické a neperiodické), podle stupně zveřejnění (zveřejněné, nezveřejněné, interní).*“

Výraz dokument se mnohdy používá ve významu odborného termínu v případě knihy. Dokument je dle této definice tvořený nosičem informací a množinou informací na něm fixovaných (záznamem). Jednoduše řečeno je dokument nosič a záznam sloužící k přenosu informací v čase a prostoru. Pro nás je důležité, že může mít písemnou, obrazovou, zvukovou, audiovizuální, příp. strojem čitelnou podobu (tzn. elektronické či digitální). Jistě by bylo zajímavé polemizovat o tom, co vše může být dokumentem a co již ne, avšak to není předmětem tohoto příspěvku. Pro základní vymezení pojmu kniha a informační zdroj jsou tyto definice dostačující.

Otázkou však nadále zůstává, co si představit pod pojmem klasická kniha. Při vyslovení výrazu klasická kniha se nám všem nejspíše vybaví kniha ve své nezákladnější fyzické podobě, což je rukopisná nebo tištěná kniha ve tvaru kodexu, svazku. Pokud budeme výraz klasická kniha chápat jako synonymum k výrazu tradiční dokument, pak je třeba zahrnout do skupiny tradičních dokumentů veškeré dokumenty, při nichž jsou myšlenky – komunikovaný obsah ve formě písma (obrázků, grafů, tabulek atp.) fixovány na pergamen či papír, příp. jinou látku. Za klasický/tradiční dokument samozřejmě považujeme obrazové dokumenty (grafy, diagramy, schémata, mapy a plány, technické výkresy, fotografie, kinematografické dokumenty), dále pak zvukové dokumenty (gramofonové desky, zvuk na magnetofonové pásce) a audiovizuální dokumenty (zvukové filmy, videokazety). [Sedláčková, 1993]

Všechny tyto typy dokumentů vznikly před masivním proniknutím moderních informačních a telekomunikačních technologií nejen do knihovnicko-informačních institucí, ale i do každodenního běžného života. Do života knihoven i do života každého z nás „vtrhnul“ elektronický/digitální dokument. A právě elektronický dokument se stal v posledních letech klasickému/tradičnímu/tištěnému dokumentu velkou a silnou konkurencí. Sborníky z konferencí jsou stále častěji vydávány v elektronické formě, stále častěji bez svého tištěného protějšku. Na CD-ROMech nalézáme nejen báze dat jako národní bibliografie či znaky MDT, ale stále častěji je tato forma dokumentu užívána pro vydávání encyklopedií a slovníků. [Zendulková, 2001] Samostatnou kapitolu pak tvoří online zdroje zpřístupněné na internetu či pomocí něj.

Tradiční dokumenty lze chápat také jako dokumenty analogové. „*Analogový záznam je založen na signálu se spojitě proměnlivým průběhem (např. elektromagnetický záznam zvuku na magnetofonovém pásku), přičemž k jeho fixaci je třeba aplikovat specifický typ nosiče podle druhu informace a příslušné dekódovací mechanické, optické, elektrické nebo elektronické zařízení (v tomto smyslu jde tedy o strojem čitelný záznam, resp. dokument).*“ [Vojtášek, 2007] Rukopisný či vytištěný text na papíře se také přiřazuje k analogovému záznamu. Strojem, pomocí kterého lze přečíst záznam se v tomto případě není myšlen počítač.

Proti tomu je digitální záznam „*reprezentován posloupností znaků binární soustavy („0“ a „1“, tj. kódu, se kterým umí pracovat pouze počítač, a teprve pomocí výstupních zařízení (monitor a tiskárna) lze převést digitální záznam do analogové, člověku srozumitelné podoby.*“ [Vojtášek, 2007] Základní vlastností tohoto binárního kódu je jeho univerzálnost. Znamená to, že je možné tímto kódem vyjadřovat informace ve formě textu, obrazu, zvuku i ve formě audiovizuální. Další z vlastností je redukce znakové sady. Díky tomu se digitální záznam stává v zásadě nezávislým na konkrétním nosiči a pro uživatele informace ve formě digitálního záznamu získávají „ne-fyzickou - nemateriální“ podobu. Digitální záznam ve své odhmotněné formě tím pádem přestává „*plnit svou původní roli prostředku k časoprostorovému transferu informací.*“ [Vojtášek, 2007]

Digitální a analogové dokumenty mají své typické obecné vlastnosti, které je vzájemně odlišují: [KNOLL,1999]

Digitální dokument

- dekódování počítačem nebo jím řízenými perifériemi
- proměnlivost
- hypertextová/hypermediální struktura
- multimedialita
- stavebnicový charakter
- neztrátová reprodukce

Analogový dokument

- dekódování strojem nebo lidskými smysly
- stálost
- lineární struktura
- unimedialita
- celistvost a sekvenčnost
- ztrátová reprodukce

☐ snadná formální transformace	☐ obtížná formální transformace
☐ distribuovanost (možnost online přístupu)	☐ lokalizovanost
☐ snadná kontrola integrity záznamu	☐ obtížná kontrola integrity dat
☐ interaktivnost	☐ jednostranné působení

Přístupme ale ke konkrétnějšímu vyjádření výhod a nevýhod práce s elektronickými dokumenty. Jednou z největších výhod elektronických dokumentů je bezesporu přístupnost a rychlost získání potřebné informace. Přístupnost je zcela jasná, pro informaci, kterou lze získat prostřednictvím internetu nemusím nikam jít, mohu se k ní dostat v pohodlí domova. Výhodou je jistě také propojenost hypertextovými odkazy mezi jednotlivými dokumenty. Hypertextové odkazy mohou být také výraznou nevýhodou. Hypertextový dokument může být oproti tradiční formě ztrácet přehlednost. Informace zpřístupněné online jsou vysoce aktuální – obzvláště, porovnáme-li je s klasicky vydávanými tištěnými informacemi. Pokud jde o elektronické/digitální dokumenty zpřístupněné v rámci/prostřednictvím internetu nemusí být zejména pro laika jednoduché dostat se k potřebným relevantním informacím. Je nezbytná určitá znalost prostředí internetu, umět se v něm orientovat, umět si zvolit vhodný zdroj vyhledávaných informací, vhodný vyhledávací nástroj, vhodnou rešeršní strategii apod. V případě internetu se musíme mít na pozoru také proto, že informace získané nevhodnou formou, příp. z nevhodného zdroje, mohou být povrchního rázu. Čtením elektronických dokumentů pomocí počítače bývá více zatížen zrak, než při čtení tradiční tištěné formy. Elektronické/digitální dokumenty lze snadno a rychle zpřístupnit, lze je také snadno měnit, lze v nich mnohem snadněji vyhledávat jednotlivé informace než z tradičních dokumentů. Jako jeden z největších problémů elektronických dokumentů vidím to, že je pro jejich přečtení nutné mít příslušné čtecí – dekodovací zařízení (nezanedbatelná není ani morální životnost technologií a technických zařízení). Klasická kniha takové zařízení nepotřebuje a informace v ní je možné přečíst po uplynulých staletích i dnes. Veliké problémy paradoxně nastaly také s archivací elektronických dokumentů (problémy hardwaru, softwaru, metadat atd.). Problémy jsou z životností nosičů elektronických/digitálních informací. Předpokládalo se např., že životnost CD-ROMu je až 200 let, realita ukázala, že je to mnohem méně 10-20 let podle četnosti užívání. [Vojtášek, 2007] Elektronické médium pojme obrovské množství informací obsažené v mnoha klasických knihách. V současné době mnohdy představují elektronické informační zdroje jedinou možnost, jak získat informace, které jsou jinak naprosto nedostupné např. digitalizovaný vzácný dokument, dokument těžko dostupný ze zahraničí apod. Elektronický dokument nám nabízí nejen text, ale i obraz, zvuk, třírozměrné modely atd.

Kdokoli z nás s nimi pracuje, uvědomuje si, jak mnohem jednodušší je manipulace s jakýmkoli znakově zaznamenanými znalostmi v těchto zdrojích uloženými, než s informacemi uloženými v tradičních dokumentech. Nesmíme ale zapomenout, že k tomu, aby mohli být elektronické informační zdroje efektivně využívány, musí být o nich potenciální uživatelé informováni. Tyto informace musí zahrnovat nejen základní informaci o existenci elektronického informačního zdroje, ale také informace o možnostech přístupu k němu, dále musí být poskytnuta informace o obsahu zdroje a samozřejmě, pokud uživatel není schopen se zdrojem sám pracovat, měla by mu být poskytnuta metodická pomoc.

Vrátím-li se k základní myšlence vztahu mezi tradičními a elektronickými dokumenty, pak musím zdůraznit, že mě tato problematika zajímá v sféře, která je mi nejbližší, tzn. sféra akademická.

V oblasti využívání elektronických zdrojů mne zaujaly dva průzkumy. Oba tyto průzkumy byly provedeny na Slovensku a jejich výsledky byly publikovány v časopise Ikaros v roce 2005 (viz použitá literatura). Výsledky prvního z nich pod názvem „*Využívanie elektronických zdrojov vedeckými a pedagogickými pracovníkmi – výsledky prieskumu*“ publikoval dnes již bohužel

zesnulý prof. Štefan Kimlička (viz <http://www.ikaros.cz/node/2016>). Výsledky druhého průzkumu, který zahrnoval respondenty nejen z akademické sféry, ve svém příspěvku „Elektronické informační zdroje – vztah používateľských a autorských preferencií“ shrnul doc. Jaroslav Šušol (viz <http://www.ikaros.cz/node/2004>).

V obou příspěvcích najdete množství grafů a tabulek, nejrůznějších ukazatelů. Z hlediska problematiky mého příspěvku považuji za stěžejní dva grafy uveřejněné doc. Jaroslavem Šušolem, které jsou uvedeny v příloze. Průzkumu se zúčastnilo 793 respondentů. Jak uvádí samotný autor: „Vztah subjektivní uživatelské preference a skutečného využívání elektronických zdrojů je dost rozporuplný. Elektronické zdroje jednoznačně preferuje 42 % respondentů (graf 1). Často je skutečně využívá 68 % respondentů (graf 2). V absolutních číslech je tento rozdíl mezi „(subjektivním) preferováním“ a „(reálným) využíváním“ elektronických informačních zdrojů přes 200 respondentů (333 : 538).“ V tomto průzkumu došlo také ke kurióznímu zjištění, 5 dotazovaných, kteří elektronické zdroje preferují, uvedlo, že tyto zdroje vůbec nepoužívají. [Šušol, 2005]

Pokud se opět podíváme na graf č. 1, zjišťujeme, že preference elektronických a tradičních informačních zdrojů jsou téměř vyrovnané. V grafu 2 už ale odhalujeme, že skutečně využívané zdroje jsou ve velké převaze zdroje elektronické.

Zdá se, že téměř vše hovoří pro práci s elektronickými informačními zdroji...

Jak tedy zní odpověď na otázku: Zda mezi tradičními a elektronickými zdroji probíhá souboj nebo symbióza?

Domnívám se, že navzdory statistickým údajům mají v dnešním světě nezastupitelné místo oba druhy informačních zdrojů. Přestože současnost směřuje stále více a stále rychlejším tempem k převaze elektronických forem dokumentů. Klasické knihy ve své tradiční formě mají vedle své neoddiskutovatelné informační hodnoty i hodnoty jiné (umělecké, estetické, historické atd.). Tradiční dokumenty se stávají kulturním dědictvím.

Tradiční – elektronické --- souboj nebo symbióza?

Odpověď, zda se jedná o souboj nebo symbiózu mezi tradičními a elektronickými dokumenty, nechávám na každém z vás.

Může dojít, jako to bylo díky vynálezu knihtisku či nástupu moderních informačních technologií k dalšímu kvalitativnímu zlomu a elektronické dokumenty budou šmahem zahrnuty mezi dokumenty tradiční. V každém případě pokud budou v budoucnu existovat instituce typu knihoven a informačních středisek, musí být i nadále jejich prioritním posláním snažit se co nejlépe pokrýt informační potřeby svých uživatelů bez ohledu na formu (tradiční či elektronickou), ve které je informace uchována.

Svůj příspěvek končím myšlenkou, která dle mého názoru vystihuje budoucnost nejen knihovnicko-informačních institucí, ale i knihy samotné (tradičního dokumentu). Tuto myšlenku vyslovil Andrew Lass 6. července 1999 v Praze v Zrcadlové kapli Klementina při příležitosti zahájení mezinárodní konference LIBER:

„Dnes je již jasné, že budoucnost knihoven leží více než kdykoliv dříve v ruce uživatelů...“

Použitá literatura:

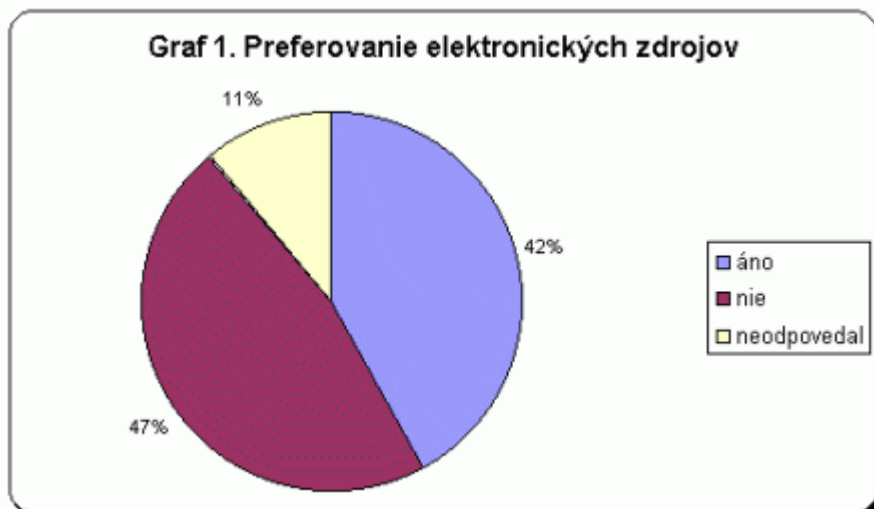
Anglicko-český slovník : zpracování dat - telekomunikace - kancelářské systémy. Uspoř. O. Minihofer et al. Praha : LEDA, 1994, s. 160-161.

- CEJPEK, J. *Informace, komunikace a myšlení*. 1. vyd. Praha : Karolinum, 1998. 179 s. ISBN 80-7184-767-4.
- CEJPEK, J. Vymezení oboru knihovnictví a informační věda pro potřeby dalšího rozvoje TDKIV. *Národní knihovna*. 2003, roč. 14, č. 4, s. 229-233.
- CORNISH, G. Knihovníci – „smiřovatelé“ v novém elektronickém světě. *Národní knihovna*. 2001, roč. 12, č. 1, s. 12-14. ISSN 1214-0678.
- Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy (TDKIV) [online]. Praha : Národní knihovna, c2004. Last. modif. 2007-01-31 [cit. 2007-01-31]. Dostupný z WWW:<http://sigma.nkp.cz/F/?func=file&file_name=find-a&local_base=ktid>. ISSN 1214-0678.
- ČSN 01 0166 : nakladatelská (vydavatelská) úprava knih a některých dalších druhů neperiodických publikací. Praha : Vydavatelství norem, 1992. 15 s.
- ČSN ISO 2789 : dokumentace a informace : mezinárodní knihovnická statistika. 1997. 15 s.
- ČSN ISO 5127 (01 0162) : Informace a dokumentace - slovník. Praha: Český normalizační institut, 2003.
- ČSN ISO 9230 (01 0178) Informace a dokumentace - určování cenových indexů pro knihy a časopisy nakupované do knihoven. Praha : Český normalizační institut, 1998.
- ČSN ISO 9707 Statistika produkce a distribuce elektronických publikací. Praha : Český normalizační institut, 1997. 24 s.
- Elektronické médiá a ich dostupnosť. *ITlib : informačné technológie a knižnice*. 2001, roč. 5, č. 3, s. 19. ISSN 1335-793X.
- FEATHER, J. *Preservation and the management of library collections*. 2nd ed. London : Library Association Publishing, 1996, s. 52-53.
- HORVÁTHOVÁ, M. Elektronické encyklopédie. *ITlib : informačné technológie a knižnice*. 2001, roč. 5, č. 3, s. 24-25. ISSN 1335-793X.
- JEDLIČKOVÁ, P. Problematika elektronického publikování na internetu. *Národní knihovna*. 1998, roč. 9, č. 6, s. 333-337. ISSN 1214-0678.
- KATOLICKÁ, B. Situácia s meraním využívania elektronických informačných zdrojov. *ITlib : informačné technológie a knižnice*. 2003, roč. 7, č. 3, s. 35-36. ISSN 1335-793X.
- KATUŠČÁK, D.; MATTHAEIDESOVÁ, M.; NOVÁKOVÁ, M. *Informačná výchova : terminologický a výkladový slovník*. 1. vyd. Bratislava : SPN, 1998. 375 s. ISBN 80-08-02818-1.
- KIMLIČKA, Š. Využívanie elektronických zdrojov vedeckými a pedagogickými pracovníkmi - výsledky prieskumu. *Ikaros* [online]. 2005, roč. 9, č. 10 [cit. 2007-02-06]. Dostupný z WWW: <<http://www.ikaros.cz/node/2016>>. ISSN 1212-5075.
- KNOLL, A. Budúcnosť knižníc vo svetě elektronickej komunikácie. *ITlib : informačné technológie a knižnice*. 2001, roč. 5, č. 4, s. 4-8. ISSN 1335-793X.
- KNOLL, A. Elektronické publikace v Národní knihovně České republiky. In VLASÁK, R. (ed.). *Automatizace knihovnických procesů 1997 : sborník příspěvků ze semináře pořádaného 9.-10. září 1997 na Univerzitě Karlově v Praze*. Praha : SKIP, 1997, s. 11-21. Dostupný též z WWW: <http://digit.nkp.cz/CzechArticles/Elpubl_katedra.html>.
- LASS, A. Virtuální knihovny v komunitách našich představ : je v budoucnosti veřejných služeb i kus minulosti? *Národní knihovna*. 1999, roč. 10, č. 5, s. 221-227. ISSN 1214-0678.
- LIPTÁK, J. Dva dni po... elektronická kniha. *ITlib : informačné technológie a knižnice*. 2001, roč. 5, č. 3, s. 20-21. ISSN 1335-793X.
- NOVÁ, H. Knižnice a elektronické informačné zdroje. *ITlib : informačné technológie a knižnice*. 2003, roč. 7, č. 3, s. 4-6. ISSN 1335-793X.
- OWEN, T. Elektronické informace v příštím tisíciletí. *Národní knihovna*. 1998, roč. 9, č. 6, s. 328-332. ISSN 1214-0678.
- PSOHLAVEC, S. Přednosti a rizika digitálních dokumentů. *Ikaros* [online]. 2005, roč. 9, č. 12 [cit. 2007-02-06]. Dostupný z World Wide Web: <<http://www.ikaros.cz/node/2064>>. ISSN 1212-5075.

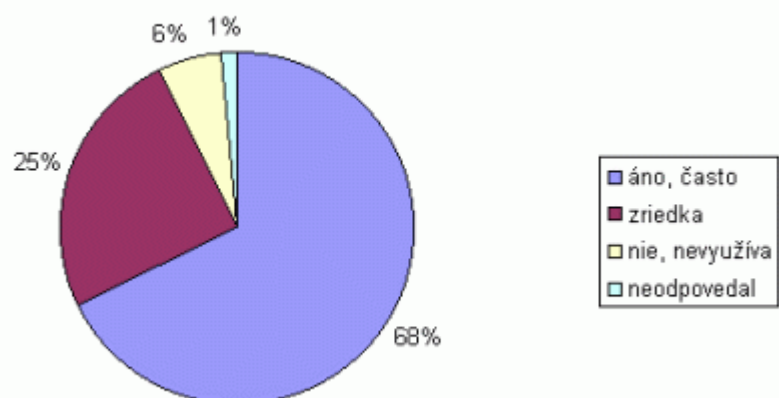
- SEDLÁČKOVÁ, B. *Dokumentografie : část 1. : typologie dokumentů*. 1. vyd. Opava, 1993. 83 s. ISBN 80-901581-2-9.
- SEDLÁČKOVÁ, L. Elektronické seriály. *ITlib : informačné technológie a knižnice*. 2001, roč. 5, č. 3, s. 22-23. ISSN 1335-793X.
- SEDLÁČKOVÁ, L. Organizácia a spracovanie elektronických zdrojov. *ITlib : informačné technológie a knižnice*. 2001, roč. 5, č. 3, s. 12-18. ISSN 1335-793X.
- ŠUŠOL, J. Elektronické informačné zdroje - vzťah používateľských a autorských preferencií. *Ikaros* [online]. 2005, roč. 9, č. 9 [cit. 2007-02-06]. Dostupný z WWW: <<http://www.ikaros.cz/node/2004>>. URN-NBN:cz-ik2004. ISSN 1212-5075.
- ŠUŠOL, J. Elektronické informačné zdroje a knižnično-informačné systémy – aktuálne problémy a súvislosti. *ITlib : informačné technológie a knižnice*. 2001, roč. 5, č. 3, s. 4-11.
- ŠUŠOL, J. Využívanie elektronických zdrojov používateľmi knižníc na Slovensku. *ITlib : informačné technológie a knižnice*. 2003, roč. 7, č. 3, s. 10-14. ISSN 1335-793X.
- UHLÍŘ, Z. Terminologie a pojmy v čase paradigmatických zmien. *Národní knihovna*. 2003, roč. 14, č. 4, s. 236-244. ISSN 1214-0678.
- VOJTÁŠEK, F. Dlouhodobá archivace digitálních dokumentů. *Ikaros* [online]. 2000, roč. 4, č. 10 [cit. 2007-02-05]. Dostupný z WWW: <<http://www.ikaros.cz/node/675>>. ISSN 1212-5075.
- ZENDULKOVÁ, D. Slovníky : tradiční versus elektronické? *ITlib : informačné technológie a knižnice*. 2001, roč. 5, č. 3, s. 26-27. ISSN 1335-793X.

Příloha

Graf preferování elektronických zdrojů a graf skutečného využívání elektronických zdrojů [Šušol, 2005]

Graf 2. Využívanie elektronických zdrojov

22. Jindra Planková

Srovnání a hodnocení elektronických informačních zdrojů

(s využitím matematicko-statistických a bibliometrických metod pro vyhodnocování údajů v oblasti informační vědy a knihovnictví)

Abstrakt:

Příspěvek je autorčiným pojednáním o teoretických i praktických aspektech hodnocení knihovních a vědecko-informačních procesů. V textu jsou charakterizovány základní matematicko-statistické a bibliometrické metody a techniky využívané pro vyhodnocování údajů v oblasti informační vědy a knihovnictví. V teoretické části příspěvku se autorka zaměřuje na charakteristiku metod, které jsou zásadní pro další využití při hodnocení dostupných elektronických informačních zdrojů a vysledování jejich vlivu na klasický tištěný dokument. V praktické části autorka zpracovává údaje získané z oborových databází LISA a ISTA, na jejichž základě jsou stanoveny objektivní výsledky zkoumání, pro předem stanovená a popsána kritéria. Závěrem autorka zdůrazňuje nutnost výchozích znalostí z oblasti matematické statistiky a bibliometrických metod pro vědecké pracovníky i odborníky z praxe.

Úvod

Žijeme v době, kdy se uskutečňují nejdůležitější a nezářivější sny lidstva. Není tomu ještě tak dávno, co se spojení slov „stroj“ a „myšlení“ zdálo něčím velmi podivným. Takového slovní spojení, podobně jako mnohá jiná, či neméně podivuhodných věcí, skutečností a faktů, se začalo užívat v souvislosti s ohromnými pokroky nejprve v oblasti *kybernetiky* a později *informační vědy* a *kognitivní vědy*.

Jednou z dosavadních praktických aplikací nástrojů kognitivní vědy, resp. matematických a statistických metod hodnocení vědecké práce a procesů probíhajících v informační společnosti, je jejich uplatnění v knihovnicko-informační praxi. Problematikou exaktnosti a měření různých veličin v informační vědě a knihovnictví se zabývá od poloviny 20. století řada teoretiků i praktiků. Matematicko-statistické metody hodnocení vědecko-informačních procesů nabízejí řadu možností zprostředkovat a empiricky zhodnotit získané údaje a fakta, na jejichž základě je možné získat množství zajímavých výsledků. Výstavba modelů a využívání moderních matematických metod vede k hlubšímu propojování teorie s praxí. Přes snahy o celistvější pochopení teorie a dalšího aplikování, je existující teorie v této oblasti často odmítána jako příliš abstraktní a ne velmi aplikovatelná.

Jsem přesvědčena, že tato domněnka je nesprávná. Základní myšlenky a prostředky hodnocení knihovních a vědecko-informačních procesů jsou ve své podstatě jednoduché (resp. logické) a lze o nich pojednávat i bez přímých odkazů na kybernetiku, umělou inteligenci, informatiku atd. Pro komplexnější aplikace jsou samozřejmě nutné složitější technické postupy, ale mnohé lze vypracovat, zvláště v knihovnictví a informační vědě, pomocí základních kvantitativních metod a logických postupů, které musí být použity s jasným a úplným porozuměním základních principů. Je-li tedy tematika matematických a statistických metod přístupně vyložena, dobře pochopena, později krok za krokem pečlivě rozvíjena, pak dle mého mínění není důvod, proč by si takovéto základy nemohl plně osvojit student, pedagog, knihovník, informační či vědecký pracovník, s minimálními znalostmi matematiky. Domnívám se, že porozumění základním principům povede k vyjasnění představy, které praktické postupy jsou důležité pro vlastní práci knihovníků a informačních pracovníků. Proto si myslím, že podstatným rysem budované informační společnosti je systematické zavádění matematických a statistických postupů v jednotlivých vědních disciplínách, což by mělo vést také k posílení jejich dalšího praktického

uplatnění v knihovnách a informačních střediscích.

Kromě toho, je také aktuálním aspektem informační společnosti podpora přiměřeného intelektuálního a emotivního vztahu člověka k technice. To, s jakými stroji se nám bude nejlépe spolupracovat a jak by měla tato spolupráce vypadat, závisí pochopitelně na lidské psychice, která by měla být brána v úvahu při návrhu a tvorbě nových konstruktů.

Mám za to, že k tomu všemu je nutné, aby člověk znal lépe sám sebe, styl svého myšlení, postupy při rozhodování a řešení problémů, způsob užívání analogií, vizuální představitivost a další atributy myšlení. Takové i další znalosti dnes nabízí kognitivní věda a jí příbuzné obory. Praktickým využitím jejích poznatků lze jistě překročit dosavadní, snad jen zdánlivá ohraničení našich technických dovedností a technické tvořivosti. To pak může otevřít cestu k rozvíjení technologie bez konvenčního přesvědčení (1), že jediným, kdo může držet palec na onom „pomyslném“ vypínači, je pouze a jen člověk.

Průvodním znakem společenských proměn ovlivněných technologií bude zřejmě i skutečnost, že se informační společnost pozvolna začne měnit ve *společnost znalostní* (2). Nástroje umělé inteligence už dnes poskytují pro vytváření znalostních systémů prakticky použitelné metody. Prozatím se však využívají zejména k tvorbě poměrně úzce specializovaných prostředků, které používáme jako uživatelé, aniž bychom si vůbec uvědomovali, že jsme právě v kontaktu se znalostním systémem. K obecně prosazovanému požadavku svobody šíření informací a přístupu k nim záhy přibude požadavek svobodného přístupu ke znalostem, což může znamenat novou perspektivu svobodné lidské společnosti. Domnívám se, že kognitivní věda, v mnohém také informační věda, nalezne své uplatnění i v tomto směru a to jako nejmodernější intelektuální odpověď na klasickou výzvu „poznej sebe sama“.

Teoretické aspekty kvantitativních metod hodnocení knihovních a informačních procesů

Rozmach uplatňování kvantitativních metod ve společenských vědách má své objektivní, historicky podmíněné kořeny. Perspektiva matematických výpočtů, které umožňují postupné nahrazování pouhého kvalitativního popisu numericky zpracovatelnými daty; zajímavosti formálního popisu; výhody axiomatického sjednocování teorií; snahy o vytvoření jednotné teorie a zároveň zájem o co nejširší uplatňování měřících procedur jsou pouze některé z faktorů, které ovlivnily stoupající tendenci využití výzkumů a metod hodnocení vědecko-informačních procesů. Proto si nedovedeme představit současný ani budoucí rozvoj žádného vědního oboru, tedy ani v informační vědě a knihovnictví, bez základních znalostí matematických a statistických metod a bibliometrických postupů. Produktivnost daného pohledu ovšem závisí na jeho uvážlivém použití, na pochopení jeho teoretických stránek a zároveň přiměřené specifikaci, vzhledem ke konkrétním empirickým materiálům. Podstatným faktem je, že zmíněné matematicko-statistické metody a postupy nemohou nikdy nahrazovat vlastní objasňování základních teoretických koncepcí, či zpřesňovat terminologii daného oboru a rovněž nemohou být použity při obsahovém řešení konkrétního problému.

Přesto existující kvantitativní metody, modely a postupy umožnily právě vědeckým pracovníkům a odborníkům ve společenských vědách nový, a často také i přesnější přístup k vlastnímu předmětu zkoumání. V současné informační společnosti je tedy zcela běžné praktické použití řady matematicko-statistických a dalších kvantitativních metod k zprostředkování a hodnocení empiricky získaných údajů a faktů. Toto systematické využití kvantitativních postupů ve společenských vědách bylo způsobeno nejen jejich vlastní potřebou, ale i možnostmi, které jsou nabízeny jak moderní matematikou, tak i statistikou a nově i bibliometrií. Kromě toho není možno opomenout prudký rozvoj výpočetní a telekomunikační techniky, která mnohonásobně rozšířila, zefektivnila a podpořila schopnosti člověka při sběru, zpracování a zpřístupňování výsledků výzkumů. Výpočetní technika v mnohém urychlila zpracování nejrůznějších typů informací, prohloubila možnosti při provádění analýz a syntéz a zároveň poskytla možnosti k experimentování

a k simulaci mnohých informačních procesů ve společnosti. Jelikož jeden z hlavních problémů dalšího praktického rozvoje a aplikace těchto moderních metod a postupů byl díky výpočetní a telekomunikační techniky vyřešen, lze předpokládat rychlejší pokrok a častější prolínání teoretických metod do praxe. Už samotné systematické zavádění matematicko-statistických metod a bibliometrických postupů do knihovnické praxe a informační vědy znamená, že tyto metody a způsoby práce si našly cestu do praktických procesů knihoven a informační středisek. Proto se domnívám, že jistá znalost bibliometrie, matematických a statistických postupů práce a dalších metod hodnocení knihovnicko-informačních procesů je nezbytným předpokladem pro všechny stávající i budoucí knihovníky a informační pracovníky.

Statistika a statistické metody

Se statistikou se setkáváme v běžném životě nejen ve zprávách, informačních přehledech, denním tisku, ale tvoří také současně základnu pro plánování, organizaci a moderní řízení nově budované informační společnosti. Poskytuje v zásadě návod, jak zacházet se soubory a četnostmi, s rozsáhlými číselnými údaji o více předmětech a jevech. V současné odborné literatuře se velmi často objevuje protichůdný názor na statistiku a její užití pro zkoumání jevů a procesů probíhajících v soudobé informační společnosti. Jeden tvrdí, že statistika neuvádí pravdu, úplně opačný postoj pak chápe statistiku jako nevyvratitelný vrchol, s magickým kouzlem matematické přesnosti (3). A proto proti sobě stojí dvě statistiky, ze kterých jsou odvozována úplně protichůdná tvrzení a závěry. Jak je to možné? Odborníci se shodují na tom, že jde především o dvě věci: nedostatečnou znalost cílů, metod a možností statistiky; za statistiku se pokládá i to, co je ve skutečnosti pseudostatistikou.

V minulosti se statistika musela omezit na jednoduchý empirický popis, dnes ovšem již využívá propracovanou a rozvinutou matematickou základnu. Moderní statistika klade při své teoretické i praktické činnosti hlavní důraz na analýzu výběrových zkoumání, nikoliv na hromadné a vyčerpávající zjišťování informací. „*Statistika je vlastně souborem metod, které nám umožňují vytvořit racionální opatření v případě nejistoty*“ (4). Moderní statistika tvoří také základ teorie rozhodování.

Statistika je také chápána jako „*vědecká disciplína a postup, jak rozvíjet lidské znalosti s použitím empirických dat*“ (5). Je založena na matematické statistice, v jejíž teorii jsou náhodnost a neurčitost modelovány pomocí teorie pravděpodobnosti. Do praktické části statistiky pak patří plánování, sumarizace a analýza nepřesných pozorování. Jejím cílem je nalézt „nejlepší“ informace z dostupných dat, a proto bývá některými autory označována jako součást teorie rozhodování.

V této souvislosti je potřebné si uvědomit, že starší způsoby statistické práce nebyly dosud plně překonány novými metodami a teoriemi, ale došlo k jejich přeformulování a obohacení pro dnešní praxi. Příkladem mohou být např. statistické rozborů, které umožňují při dnešním použití rozsáhlejší a často také přesnější odhady, s vynaložením menších nákladů, než tomu bylo v minulosti.

Při formování informační společnosti vzrůstá význam statistických metod a informací, které jsou potřebné pro výkon většiny povolání, nevyjímaje oblast knihovnictví a informační vědy. Vzhledem k tomu se domnívám, že znalost nejpodstatnějších zásad statistické práce je nutným základem osobního i profesního života jednotlivce v informační společnosti. Významnou úlohu pak sehrává v praxi knihoven a informačních institucí.

Etapy statistického zkoumání

Jedna ze základních definic statistiky ji charakterizuje jako „*vědu o metodách kvantitativního hodnocení vlastností hromadných jevů*“ (6). Základem statistické práce je přitom stanovení cíle (co budeme zkoumat) a závěrem je přijetí rozhodnutí. Mezi oběma krajními fázemi stojí široké pole působnosti statistiky samotné. Vlastní oblasti působení statistické práce je možné stručně vyjádřit následovně:

1. Popisná statistika
 - shromažďování údajů
 - statistické zjišťování
 - výpočet
 - měření
 - vážení
 - výběr
 - úprava údajů
 - tabulky
 - třídění
 - grafické znázornění (grafy)
 - základní statistická vyjádření (průměry, standardní odchylky, chyby)
2. Matematická statistika
 - zhodnocení údajů
 - korelace
 - regrese
 - faktorová analýza
 - Chí-kvadrát test
 - neparametrická statistika
3. Interpretační statistika
 - analýza výsledků
 - konečné důsledky
 - formulování závěrů
 - příprava rozhodnutí

Rozpracováním statistických metod pro jednotlivé obory a vědní disciplíny, ve kterých se tyto metody systematicky používají, a s přihlédnutím na specifické problémy dané oblasti, vznikají v jejím rámci speciální části. Jsou jimi například statistika zdravotnická, knihovnická, infromatická, demografická, ekonomická, atd.

Bibliometrie

Vědecká komunikace je nesmírně důležitá k přesnému pochopení a náležitému vnímání vzniku a rozvoje individuálních vědních oborů. Uvnitř i vně společnosti se jednotlivé vědní disciplíny formují při zcela odlišných pokusech a snahách a stanovují své zázemí v závislosti na daných kulturních a intelektuálních oblastech. Od nástupu postupujících tendencí v uspořádání teoretických aktivit, se vědní disciplíny staly sférou individuální a kolektivní činnosti ve vědě, technologii, humanitních a sociálních vědách. Učené společnosti, specializovaná výzkumná pracoviště, univerzitní pracoviště a mnohé konference nás vedou k přesvědčení a jistým způsobem také potvrzují nepřetržitý proces formování společenských aktivit při vědeckém zkoumání.

V průběhu let se ukázalo, že většina vědeckých znalostí byla publikována stejně často

v samostatných specializovaných monografiích i časopiseckých člancích. V současnosti je ovšem drtivá většina vědecko-výzkumných poznatků publikována převážně v odborných časopisech (7). Vědecké časopisy se ukazují jako prostředky komunikace mezi odborníky a vědci, kteří pomocí formální a neformální socializace přijímají oborovou shodu názorů vyjádřenou na stránkách odborných a vědeckých časopisů. Toto nepřímé akceptování hlavních zásad určitých oborů dovoluje komunitám stejně smýšlejících vědců a odborníků šířit získané poznatky dalším zainteresovaným osobám.

Bibliometrie je v podstatě kvantitativní analýza publikací za účelem zjištění specifických druhů jevů (8). Pomocí bibliometrie jsou obvykle prozkoumávány a analyzovány různě nalezená data, typicky užívané materiály i vydané materiály s intelektuálním obsahem. Velká většina bibliometrických studií se věnuje vědeckým a technologickým oborům. Pro nás je podstatný fakt, že od vydání proslulé studie E.W. Hulmeho v roce 1923 (9), si měření publikování vědeckého a odborného výzkumu získalo mnoho nových impulsů a rozvinulo svou vlastní terminologii.

S postupem času se od statistické bibliografie přešlo až k bibliometrii, scientometrii a informetrii, které se staly nástroji pro vytváření analýz publikací, jak v knihovní a informační vědě, tak v oblasti vědecké komunikace. Na základě přístupných prostředků mohou vědci prozkoumávat literární prameny a mohou stanovit charakteristické rysy jednotlivých vědních oborů, je možné určit zastarávání vědeckých poznatků, zjistit propojení a vztahy mezi vědeckými institucemi a mohou být zaznamenány jednotlivé typy materiálů, které jsou důležité při vědecké a odborné práci. V rámci těchto údajů spočívají další možnosti, které mohou být nesmírně užitečné pro studium intelektuálního dědictví a vývoje, v rámci knihovní a informační vědy.

Bibliometrické zákony

Bibliometrické zákony zkoumají zákonitosti růstu, rozptylu a stárnutí publikací. Na základě jejich užití zkoumáme zákonitosti výskytu některých kvantitativních znaků publikačních toků, vazeb bibliografických citací.

V současnosti má bibliometrie svou teoretickou základnu, která je tvořena především třemi nejčastěji užívanými zákony (10), tj. *Bradfordův*, *Lotkův* a *Zipfův zákon*. Každým zákonem se zabývala také řada dalších autorů, kteří se zaměřili nejen na jejich praktické využití, popř. poukázali na podobnost se standardními rozděleními, ale také rozpracovali různé varianty původních zákonů. V literárních pramenech nalezneme různé názory na to, zda zmíněné zákony jsou opravdu pravidly, nebo se jedná o pouhé modely, což ovšem nemění fakt, že se jedná o velmi často využívané postupy v oblasti knihovnictví a informační vědy. V této souvislosti je potřeba také uvést fakt, že tyto tři základní bibliometrické zákony jsou analogické a každý samostatně je schopen popsat jevy z vlastního úhlu pohledu (11).

Mezi další důležité zákony, které platí v oblasti bibliometrie řadíme: *Priceův zákon* druhé odmocniny vědecké produktivity; *Garfieldův zákon* koncentrace; *Septungův zákon* bibliometrie.

Praktické příklady užití hodnocení tematiky dodávání dokumentů a meziknihovních služeb

Současný rozvoj elektronické komunikace informací a elektronického publikování vědeckých a odborných poznatků zasahuje stále více do oblasti informační vědy a knihovnictví (LIS) a také do činností dalších institucí a osob, které se účastní procesu vydávání časopisů a knih. Jedná se především o vydavatele, editory, vědecko-výzkumné pracovníky, resp. autory, kteří vystupují v roli samotných účastníků procesu publikování, ale rovněž se podílejí na vzniku konečného zveřejněného dokumentu, který je pak k dispozici knihovníkům, informačním pracovníkům, uživatelům a čtenářům. Výsledkem elektronického publikování dokumentů je na jedné straně zvyšující se rychlost rozptylu a pronikání jednotlivých informací v rámci komunikačního procesu, na druhé straně je podstatně snadnější dosažitelnost obsahu. Pod vlivem elektronického publikování zákonitě dochází i ke změnám v distribuci (či elektronické distribuci)

dokumentu mezi účastníky celého komunikačního řetězce, tj. v počáteční autorské, redakční a preprintové fázi, až po fázi závěrečného doručování hotových dokumentů za účasti komerčních služeb typu „document delivery“.

V poslední době, zvláště v souvislosti s příchodem nového milénia, je pro zabezpečení badatelských a publikačních potřeb v knihovnicko-informační i individuální informační praxi prokazatelný zcela zřetelný vzestup odděleného vyžadování a pak i dodávání jednotlivých časopiseckých článků cestou jak „document delivery service“ (DDS), tak meziknihovní výpůjční služby (MVS) či dokonce mezinárodní meziknihovní výpůjční službou (MMVS). Daný stav je důsledkem omezování rozpočtů knihoven, které jsou stále více nuceny rušit objednávky a předplatné časopisů a dalších seriálů. Služby zprostředkování elektronické podoby části fyzického dokumentu jsou potom jedinou možnou cestou, jak zajistit, doplnit a ušetřit potřebné finance na nákup alespoň omezené nabídky časopisů v mnoha knihovnicko-informačních institucích. Takto popsaná situace krácení rozpočtů přitom v knihovnách a informačních institucích trvá již desetiletí a zároveň dochází ke každoročnímu nárůstu ceny časopisů o cca 10% (12).

Tak by se velmi stručně daly shrnout základní příčiny a důsledky toho, proč současné knihovnicko-informační instituce nemohou pokrýt požadavky svých uživatelů na informace nákupem všech nezbytných dokumentů do svých fondů a proč jsou nuceny orientovat se na jiné formy přístupu k informačním pramenům. Mezi tyto nové formy přístupu k informačním pramenům již dnes neodmyslitelně patří především dokumentové dodavatelské služby. Jak ukazuje soudobý rozvoj dokumentových dodavatelských služeb, bude zřejmě tento přístup k informacím v následujících letech převažovat na dosavadní praxi, spočívající v poskytování výpůjčních služeb uživatelům, na základě vlastních fondů jednotlivých knihoven.

Domnívám se, že s dalším rozvojem elektronického publikování dojde k postupnému přesunu vydávání časopisů od komerčních firem na vydavatelství univerzit a vědeckých společností, což povede ke snížení cen časopisů i článků samotných. Pro potřeby většího rozšíření a dalšího uplatnění systémů DDS v praxi je potřeba služby dodávání dokumentů osvobodit z pravomoci copyrightu, k čemuž nám napomůže také vydavatelský přesun k plnotextovým časopisům s volným přístupem. Samozřejmě je v této souvislosti potřeba počítat také s tím, že ne všichni uživatelé mají veškeré předpoklady k využívání elektronických zdrojů i nových informačních technologií. Proto je nutné exaktně vymezit úlohu pracovníka odborné knihovny a jejího uživatele v návaznosti na měnící se systémové prostředí odborných knihoven (13).

V souvislosti s rozvojem elektronického publikování a jeho předpokládanou návazností na rozvoj služeb DDS se rovněž jeví jako zcela zřejmé, že publikace tištěné v tradiční papírové podobě budou s rychle postupující digitalizací komunikačního prostředí přejímat stále více také některé nové operace a pracovní postupy z oblasti elektronických publikací. Tento vzájemný vztah je potřeba uchovat především tam, kde má být udržen zájem jak uživatelů tzv. „papírově-orientovaných“, tak i uživatelů „založených na zprostředkování informací prostřednictvím obrazovky PC“.

Terminologie EIZ

Problematicke informační zdrojů se v posledních letech věnuje nemálo pozornosti jak v zahraniční, tak české odborné literatuře. Je to oblast, která je v souvislosti s nárůstem kapacity elektronické komunikace ve společnosti a s výraznějším zapojením tohoto typu zdrojů do tradičních (14) i poměrně nových (15) knihovnických činností v neustálém vývoji. Týká se to především terminologického a typologického vymezení elektronických informačních zdrojů, do které s rozpaky a jistou mírou nejistoty vstupuje knihovnicko-informační teorie a praxe. Souvisí to především se skutečností, že daná problematika jako objekt zkoumání přestává být výsostně doménou knihovnicko-informační sféry, ale stále častěji do ní zasahují i jiné vědní obory či praktické disciplíny.

Pro účely svého příspěvku primárně vycházím z aktuální terminologie v oblasti knihovnictví a informační vědy, která je prezentována v České terminologické databázi knihovnictví a informační vědy (16) (TDKIV). Zde uvádím tři podstatné definice:

■ *elektronický zdroj* – informační zdroj, který je uchováván v elektronické podobě a je dostupný v prostředí počítačových sítí, nebo prostřednictvím jiných technologií distribuce digitálních dat.

■ *online zdroj* – informační zdroj umožňující získat požadovanou informaci přímou interaktivní komunikací v reálném čase, přičemž tato komunikace se uskutečňuje prostřednictvím počítačové či telekomunikační sítě.

■ *informační zdroj* – informační objekt, který obsahuje dostupné informace odpovídající informačním potřebám uživatele; může být tištěný, zvukový, obrazový, nebo elektronický (včetně zdrojů dostupných online).

Výchozí charakteristiky průzkumu

V souvislosti se zpracovávanou disertační prací a na základě jejího zaměření jsem zpracovala průzkum, ve kterém jsem se zaměřila na získání základních informací o problematice dodávání dokumentů a meziknihovních služeb. Výchozími zdroji informací pro další zpracování pomocí matematicko-statistických a bibliometrických metod se staly odborné databáze z oblasti knihovnictví a informační vědy, a to LISA a ISTA. Základním objektem průzkumu pak byly citace, které jsem získala vlastními rešeršemi (17). Rešerše byly přizpůsobeny požadavku získání co nejširšího přehledu o možnostech jednotlivých databází, v souvislosti s tematikou dodávání dokumentů a meziknihovních služeb.

Prvotním cílem výzkumu bylo stanovit, na základě pouhého přehledu výsledků jednotlivých rešeršů, která z uvedených databází je vhodnější pro sledování příslušné problematiky a přináší tedy úplnější pohled na oblast výzkumu. Dále byl stanoven záměr vysledovat podstatné charakteristické rysy související s vlivem vybraných zdrojů na klasický tištěný dokument, resp. místo EIZ v knihovnách budoucnosti.

S vědomím vlastní subjektivnosti posuzování obou databází pak vyvstal požadavek na objektivní posouzení databází, a to využitím prostředků hodnocení knihovnických a vědecko-informačních procesů. Proto jsem se rozhodla určit, na základě využití výše popsaných metod, která z obou databází je pro mou další práci vhodnější. Z tohoto důvodu tedy přistoupím k praktické aplikaci některých výše popsaných matematicko-statistických a bibliometrických metod.

Dříve než přikročím k vlastnímu zpracování údajů, uvádím stručnou charakteristiku srovnávaných databází a popis rešeršních požadavků. V poznámkách pod čarou pak uvádím vysvětlení některých problémových oblastí, které se vyskytly při určování rešeršní strategie. Vlastní rešeršní dotazy byly voleny tak, aby bylo možné objektivně posoudit výsledky a na jejich základě srovnat obě databáze.

LISA – Library and Information Science Abstracts

Vydavatel: Cambridge Scientific Abstracts (CSA)

Retrospektiva: 1969 – současnost

Počet excerpovaných titulů: 475 (údaj z ledna 2007)

Celkový počet záznamů: 294.424 (údaj z února 2007)

Aktualizace záznamů: 2x měsíčně (přidáváno cca 500 záznamů v každé aktualizaci)

Tištěná verze: Library and Information Science Abstracts (ISSN 0024-2179)

Tematické pokrytí: oblasti knihovní a informační vědy

Rešeršní strategie

Klíčové slovo (18): document delivery; international DD; online DD; interloans; online interloans; international interloans

Rok: 1998; 2004; 2005; 2006

ISTA – Information Science and Technology Abstracts

Vydavatel: EBSCO Publishing

Retrospektiva: 1966 – současnost

Počet excerpovaných titulů: 450 (údaj z ledna 2007)

Celkový počet záznamů: 255 tisíc (údaj z prosince 2006)

Aktualizace záznamů: ročně (přírůstek cca 9.000 záznamů)

Tištěná verze: není podporována

Tematické pokrytí: oblast informační vědy

Rešeršní strategie

Klíčové slovo (19): document delivery; international DD; electronic DD; interlibrary loans; online interlibrary loans; international interlibrary loans

Rok: 1998; 2004; 2005; 2006

Zpracování údajů

Vzhledem k obsáhlosti průzkumu a jeho dalšímu zpracování neuvádím v tomto příspěvku grafické a tabulkové zpracování průzkumu, které bylo veřejně prezentováno při vystoupení na konferenci. Rovněž neuvádím veškeré výpočty a další strukturace zpracování výzkumu pro účely hodnocení tematiky dodávání dokumentů a meziknihovních služeb. V případě zájmu dalších uživatelů o problematiku hodnocení dané oblasti mohou být všechny údaje a podklady zpracování průzkumu dodatečně zpřístupněny.

Shrnutí výzkumu

Na základě vlastní práce s databázemi, s výsledky vyhledávání a v rámci vlastních možností hodnocení přínosu pro další užití při zpracování disertační práce, jsem určila pro svou práci jako důležitější databázi *LISA*. Přináší ucelenější pohled na studovanou problematiku a má mnohem širší excerpční základnu, především v časopisecké produkci z oblasti knihovnictví a informační vědy. Výsledky jednotlivých vyhledávání a práce s nimi ovšem ukazují, že jednoduchým rešeršním kritériem lze získat odkazy na významné prameny ke studovanému problému.

Ovšem pod vlivem zpracování jednotlivých výsledků kvantitativními metodami je nutné konstatovat, že obě sledované databáze přináší mnohé významné poznatky k problematice dodávání dokumentů a meziknihovních služeb. Především databáze *ISTA* vychází z určitých srovnávacích aspektů lépe, než databáze *LISA*.

Domnívám se, že v případě dalšího zpracování mé tematické oblasti dodávání dokumentů a meziknihovních služeb je potřeba vždy stanovit podstatná kritéria pro vlastní práci při vyhledávání a další zpracování údajů. Obě sledované databáze přináší mnohé podstatné informace a odkazy, které

je potřeba sledovat a pouze skloubením veškerých nabízených možností obou databází lze dosáhnout uspokojivého výsledku.

Závěrem shrnutí výsledků průzkumu je také fakt, že informační a komunikační technologie ovlivňují všechny sféry lidské činnosti a logicky se nevyhýbají ani knihovnicko-informačním činnostem. Existence *elektronických informačních zdrojů*, jako produktů implementace informačních technologií a jejich zpřístupňování postupně vytváří významnou součást praxe knihoven. Knihovny nadcházejícího období, tj. nově vytvářené digitální knihovny, resp. integrované systémy souborů elektronických informačních zdrojů a služeb umožňující získávání, zpracování, vyhledávání a využívání informací v systému uložených, musí akceptovat novou realitu a zohlednit ji při samotné manipulaci s elektronickými zdroji. Práce s EIZ se neomezuje pouze na tradiční knihovnické zpracování, ale předchází jí několik kroků spojených s rozhodováním a licencováním zdrojů. Na konci řetězce i celého úsilí knihovny stojí uživatel, který očekává relevantní odpovědi na své otázky a kvalitní služby knihovnicko-informačních institucí, placených z veřejných zdrojů.

Závěrem

Experimentální a výzkumná řešení různých typů úloh v knihovnictví a informační vědě mohou obsahovat soubory numerických dat, která slouží jako ilustrace vlastností a jevů studovaného souboru, nebo dokumentují fakta, z nichž je možné vytvářet obecné závěry. Z toho vyplývá, že vědečtí pracovníci a odborníci z praxe by měli mít dostatečnou povědomost o matematicko-statistických metodách a bibliometrických technikách hodnocení základních knihovních a vědecko-informačních procesů. Zároveň by je měli být schopni aplikovat na obecné i speciální úrovni v problematice oboru.

V současnosti se tak metody matematické statistiky a bibliometrie stávají jednou z hlavních možností hodnocení vědeckého výzkumu a jsou úspěšně využívány v rozmanitých aplikacích, na jejichž základě je možné získat velké množství zajímavých výsledků. Proto jsem ve své práci shrnula základy matematické statistiky a bibliometrie. Výklad jednotlivých metod a postupů je uveden ve zhuštěné podobě, relativně jednoduchým způsobem, aby byl srozumitelný jak studentům, odborníkům z praxe i vědeckým pracovníkům oboru. Všechny příklady zpracování statistických údajů vycházejí ze snahy získání objektivního hodnocení systémů a služeb podstatných pro zpracování disertační práce, tj. pro tematiku dodávání dokumentů a meziknihovních služeb. Jednotlivé ukázky zároveň slouží k objasnění aplikace různých statistických technik a bibliometrických metod v knihovnictví a informační vědě.

Vzhledem k uvedeným skutečnostem je potřeba, aby odborníci a vědečtí pracovníci byli schopni zvládnout nejen teoretickou stránku studované problematiky, ale i její praktickou aplikaci, s použitím matematicko-statistických a bibliometrických metod. Domnívám se, že pro tuto skutečnost je podstatná znalost samotné *teorie* matematické statistiky a bibliometrie, ale také povědomost o nejdůležitějších *praktických dopadech*, které slouží k objektivnímu hodnocení knihovních a vědecko-informačních postupů.

Poznámky

- (1) Domnívám se, že se jedná o velmi svazující názor.
- (2) angl. knowledge society
- (3) Vždyť co je přesvědčivějšího, než číselný údaj!
- (4) Křištofičová, E. 1990, S. 100-132
- (5) Wikipedie, nestr.
- (6) Křištofičová, E. 1990, S. 101
- (7) Osburn, Ch.B., S. 319
- (8) fenoménů

- (9) Hulme, E. W., 44 s.
- (10) Všechny pojmenovány po svých tvůrcích.
- (11) Bookstein, A., S. 151-162
- (12) Lawal, I., S. 136-154
- (13) Vlasák, R. 2004, nestr.
- (14) zpracování
- (15) plnotextové zpřístupňování
- (16) Dostupné z WWW: <http://sigma.nkp.cz/F/>
- (17) Struktura rešerší byla uvedena v prezentaci na konferenci – viz. zpracování údajů.
- (18) KW = vyhledává zadaný termín v titulu, abstraktu a deskriptorech zároveň. Záměrně zvoleno vyhledávání pomocí KW, které má širší možnosti vyhledávání než pouze deskriptory. DE – odpovídá výrazům tezauru, a tedy námi zvolený výraz by nemusel odpovídat tomu, co je v databázi zpracováno. Systém by nevyhledal potřebné záznamy, i když jsou v databázi obsaženy.
- (19) KW = vyhledává slovní termíny, které popisují hlavní záměr dokumentu a jeho širší předmětovou kategorii zároveň. Jsou zde tedy větší možnosti užití, než u samotných deskriptorů DE a předmětové kategorizace SH.

Použitá literatura:

1. BOOKSTEIN, A. Explanation of the bibliometrics laws. *Collection management*. 1979, vol. 3, p. 151-162.
2. HULME, E.W. *Statistical Bibliography in Relation to the Growth of Modern Civilization*. London : Grafton & Co., 1923. 44 s.
3. KRIŠTOFIČOVÁ, E. *Matematicko-štatistické metody*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 1990. 135 s.
4. LAWAL, I. Scholarly communication at the turn of the millenium : a bibliographic essay. *Journal of Scholarly Publishing*. 2001, vol. 32, no. 3, p. 136-154.
5. OSBURN, Ch. B. The Place of the Journal in the Scholarly Communication System. *Library Resources and Technical Services*. 1984, vol. 28, no. 2, p. 319.
6. VLASÁK, R. 2004. DDS a on-line digitální knihovny : změna jednoho paradigmatu. In *Inforum 2004 – 10. konference o profesionálních informačních zdrojích, Praha 25. – 27.5.2004* [online]. Praha : AiP, 2004 [cit. 2006-04-14]. Dostupný z WWW: <http://www.inforum.cz/inforum2004/pdf/Vlasak_Rudolf.pdf>.
7. Wikipedie : otevřená encyklopedie [online]. [cit. 2006-07-20]. Dostupný z WWW: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Hlavn%C3%AD_strana>.

23. Milan Sobotík

K zacelení teoretických mezer ve vývoji informační vědy z aspektu západního pojetí:

Při překladu výběru ze souborného díla profesorky Emilie CURRÁS "La información en sus nuevos aspectos" (1) z roku 1988, volně přeloženo "Pojetí informace z nových hledisek", jsem velmi dlouho zvažoval název překládané publikace. Na jedné straně některé části nutně zastaraly, na straně druhé text obsahoval mnohé zásadní i dílčí podnětné myšlenky, které se ukazují nanejvýš aktuální i v současném vývoji informační vědy. Zároveň se však ukazuje nutné konfrontovat je s jistým nadhledem a pochopením pro souvislosti, za kterých byly prezentovány. Právě proto byl posléze zvolen název, který přemostňuje celou problematiku beletrizujícím přirovnáním: "Informační věda: retrospektivní ohlédnutí." Je na místě u našeho oboru slovo "ohlédnutí", které jako by samo o sobě v podtextu vnucovalo jistou letmost, anebo dokonce výběrovost zkoumání?

Odpověď je ve skutečnosti čím dále více složitější, protože vlastní vývoj informační vědy, neustále se zrychlující zejména v důsledku nových a vzájemně provázaných účinků informačních technik a technologií, je na druhé straně neméně úzce spjat s člověkem, s jeho potřebami a životními touhami, nutností se individuálně prosazovat a překonávat překážky, často spojené s řadou ustálených sociálních a celospolečenských vazeb. Už dávno vzala za své představa, kterou jsem mimochodem někdy koncem sedmdesátých let rovněž zastával, že informační věda (tehdy samozřejmě informatika, případně sociální informatika) během deseti, patnácti let zaujme své pevné místo v systému věd a pokorně se vřadí do nějaké uspořádané pomyslné hierarchie. Dnes je více než problematický pohled na krásně narýsované čtverečky, obdélníčky a kruhy pospojované různě silnými či přerušovanými čarami a šipkami, jak je ve svých skriptech pojímali a rozebírali vynikající učitelé Merta, Straka, Wiesenberger, Cejpek a další. Právě Jiří Cejpek (2) v jedné ze svých posledních úvah o informační vědě, která je osobitou předmluvou k tomuto výběru z díla Emilie Currás, připomíná, "že vědní obory nemají svá pevná místa v klasifikačních schématech tolik oblíbených v minulých dvou stoletích. Informační věda se pěstuje jako vědní a studijní obor po celém světě. Přitom nejen v zemi svého původu bere na vědomí a ctí tradice, existenci a specifičnost knihovnictví a jeho teorie".

Ve zmíněném období od 70. let do počátku 90. let, tedy zhruba v období normalizace, se zároveň naše teoretická špička mohla opírat převážně pouze o odbornou literaturu východní proveniencí a tato jednostrannost měla následně pro vývoj teorie informační vědy dlouhodobé negativní důsledky. Společensko-politické změny po roce 1989 umožnily rychlý nástup výpočetní techniky a samozřejmě otevřely i možnosti konfrontace s vyspělejší teoretickou západní literaturou. Zcela logicky a správně byly nejprve překládány nejnovější studie s akcentem na aktuální výpočetní techniku, kdežto teoretické články koncepčního charakteru z oblasti informační vědy nebyly zpočátku tak v překladech tak četné a navíc odrážely jen témata souběžně diskutovaná především v anglosaských zemích. Kromě toho, v pozdějších letech negativně ovlivnil nízký počet publikovaných koncepčních statí i zánik některých časopisů, např. tedy "I" s příslušným vrocením nebo Infocusu.

Hledáme-li zpětně vývojovou kontinuitu informační vědy nutně musíme dojít k závěru, že ta byla rozhodujícím způsobem narušena v době normalizace a tyto mezery byly v oblasti překládaných teoretických koncepcí v současnosti zaceleny jen částečně. Příkladem budiž téměř naprostá absence teoretických závěrů odborné sekce při konferenci FID (Federace pro informace a dokumentaci) v Helsinkách v roce 1988. Ta se zabývala filozoficko-vědeckými studiemi, pojmem informace (3), především však upřesňovala teoretickou vývojovou linii informační vědy v anglosaském pojetí na řadu dalších let. Protože to byly teorie převážně amerických autorů a psal se rok 1988, nebylo u nás zveřejněno nic a později nezbyl na mnohé přeskočené teoretické úvahy ani

čas, ani prostor ve zbylých odborných časopisech.

Přišli jsme tak na přechodnou dobu o základnu, z níž vycházely mnohé podnětné teoretické úvahy (4): o závěry John McHala, který rozvíjel myšlenky o "civilizaci poznání" a přes zdůvodnění zvyšující se úlohy informace při rozhodování se stal jedním z iniciátorů dalších teoretických úvah vedoucích k založení informačního průmyslu, přišli jsme o rozbor Freda Irwina Dretskeho, zabývajícího se sémantickými hodnotami informace, rozdílem mezi vjemovým a poznávacím procesem a jeho teorii komunikace, přišli jsme o myšlenky Thomase Froelicha, který - vycházejíc z myšlenky o informaci jako prvku při vytváření poznání a při respektování rozdílu v myšlení každého individua, jeho systému vztahů a jeho vlastní stupnice hodnot - navazoval na tomto podkladě na předchozí sociální epistemologii, a konečně jsme přišli i o podnětné srovnávací úvahy R.M. Bergströma, které později vedly ke snadnějšímu vyhodnocování rozdílů při zpracovávání informací člověkem a počítačem, atd.

Uvedený příklad odráží absenci vycházející jen z jedné - byť pro vývoj informační vědy nesmírně podnětné - světové konference knihovníků a informačních pracovníků. Překrytí celého období sedmdesátých a osmdesátých let si vyžadovalo komplexnější materiál, který po navázání spolupráce a po překladech jednotlivých článků k dílčím tématům informační vědy poskytla paní prof. Emilia Currás, akademička z Universidad Autónoma de Madrid, která navíc přispěla i materiálně k jejímu vydání. Výběr z jejího díla z roku 1988 "Información en sus nuevos aspectos", splňoval výše uvedené předpoklady, což mimo jiné konstatovali ve svých lektorských posudcích doc. R. Vlasák a PhDr. Lorenz, kteří svými připomínkami přispěli k jeho sestavení.

Navíc příslušnost autorky k evropské, přesněji západoevropské, informační škole, nám umožňuje komplexnější teoretický pohled na vývoj knihovnictví, dokumentalistiky a informační vědy, který je nyní u nás zaměřený takřka výlučně na anglo-americkou provenienci. Autorka zdůvodňuje, že pro evropskou školu bylo na konci minulého staletí typické, že dokumentace představovala celek a informace jen její část, byla tedy vlastně důsledkem dokumentace. Naopak, podle Currás, (2) "pro anglo-americkou školu platí, že informace představují celek a dokumentace představuje tu část procesu, v níž se s dokumenty operuje, abychom z nich získali údaje, které se později na informace přemění." Zdůvodnění takového přístupu autorka vidí především v tom, že Spojené státy svého času vstoupily na mezinárodní kolbiště bez zatížení tradicemi, bez církevních předsudků, ale souběžně s velkým průmyslovým rozvojem a navazujícími objevy a vynálezy, čímž tam došlo k podstatně dřívějšímu zahlcování informacemi. Právě proto také byla podle Currás (2) informace v anglo-americkém pojetí "tím nejdůležitějším, kdežto dokumentalistika, stejně jako knihovnictví v úzkém slova smyslu, případně archivnictví, představovaly jen předběžné kroky, aby informace byly vůbec nalezeny a používány."

Postupně tak můžeme sledovat celý vývojový proces, který pod vlivem anglo-americké školy vedl k širšímu pojmání knihovnictví. To se však zároveň opírá i o historické kořeny vývoje archivnictví a zejména dokumentalistiky v XIX. a XX. století v Evropě a o jeho hodnoty. Proto také prof. Currás po rozboru dvojčlenu dokumentace - informace podle principů unifikace, sjednocení, polarity, interakce a duality aj. přistupuje k historickému vývoji knihovnictví, archivnictví a dokumentalistiky, aby se teprve na tomto základě mohla zabývat epistemologickými teoriemi ve vztahu k informační vědě.

Jestliže tedy shrneme a zároveň poněkud zúžíme otázku v čem hledat zásadní přínos publikace profesorky Emilie Currás "Informační věda: retrospektivní ohlédnutí", můžeme odpovědět, že je to především v lepším a komplexnějším poznání propojení vývoje informační vědy s tradiční evropskou institucionální základnou nejen velkých knihoven, ale i dalších institucí dokumentalistického, bibliografického nebo archivního charakteru. Ani v nejmenším není přítom popírán vliv anglo-amerického pojetí, jeho důraznost a progresivnost. Závěry profesorky Currás nás

však nabádají i k tomu, abychom jeho přínosy neustále konfrontovali s tím, co je vlastní vývoji celoevropskému.

Použitá literatura:

1. CURRÁS, E. *La información en sus nuevos aspectos. Ciencia de la documentación.* Madrid : Paraninfo, 1988. 307 s.
2. CURRÁS, E. *Informační věda: retrospektivní ohlédnutí.* Opava : Slezská univerzita, 2006. 121 s.
3. ŠMAJS, J. *Filosofie psaná kurzívou.* Brno : Doplněk, 2003. 113 s.
4. CURRÁS, E. Neurónový metabolismus informácie. *Knižnice a informácie.* 1998, roč. 30, č. 4, s. 145-152.

24. Vincenc Streit

Kniha a autorské právo

Vývoj knihy je velmi důležitý pro vztah knihy = artefaktu a práva (v podobě speciální zákonné regulace – autorského zákona).

Na počátku vzniku knihy – v podobě rukopisné, ale i tištěné, měla kniha a její užívání v rámci společnosti zelenou. Volný přístup k jejich užívání, neovlivněný právem, které by chránilo, zaručovalo práva tvůrců knihy. I když pochopitelně limitovaný dvěma kritérii: disponovat potřebnými finančními a materiálními prostředky k vydání knihy (knih) a také znalostí četby (gramotností příslušného fyzického subjektu, čtenáře - uživatele knihy).

Kniha v době vzniku a rozvoje knihtisku byla předmětem obchodního podnikání. Tisk knižních titulů nebyl věcí lacinou, i když výrazně usnadnil a umožnil její další rozmnožování a šíření.

Je důležité se vrátit do doby, kdy se začalo „rodit“ autorské právo. Stalo se tak ve Velké Británii, v anglickém prostředí, kde se stalo vydávání knih významnou obchodní aktivitou. A právě zájmy vydavatelů a členů bohaté skupiny producentů papíru, kteří si chtěli právní formou zabezpečit své výhradní postavení v této podnikatelské sféře.

Prioritu jim měl zabezpečit královský majestát a příslušný právní akt v podobě zákona. Na základě dlouholetého jednání, získávání podpory významných osobností anglické politiky, členů parlamentu – sněmovny lordů. Lobbování a další pečlivě promyšlená jednání a získávání podpory přinesly výsledek. V podobě tzv. licenční manifestu a později v r. 1709 přijetím tzv. Anina zákonu, první zákonné normy autorského práva. A od ní se dále vyvíjelo autorské právo, nejen v ostrovním státě Anglie a anglických kolonií, ale i ostatních státech Evropy a postupně celé světa.

Kniha se stává autorským produktem a dosud opomíjené zásluhy, práva jejich tvůrců (včetně nakladatelů) jsou chráněna stále více a v rozsáhlejší podobě. Nastupuje regulace světa knihy, jejich rozmnožování, šíření, užívání atd. v rámci společnosti.

Postupně se soužití, spojení knihy a práva rozvíjí, upravuje, rozšiřuje. Dokonce překračuje, z praktických důvodů i hranice jednotlivých států a stává se předmětem pozornosti nejen autorů, vydavatelů, knihoven a uživatelů, ale i různých institucí, včetně soudů. Nastává nástup a vznik mezinárodních právních smluv, upravujících právní problematiku autorských děl, tudíž především knihy, v tištěné podobě. Bernská úmluva o ochraně literárních a uměleckých děl z 8. září 1886 (revize BÚ v Paříži r. 1971), k níž přistoupila i Československá republika v r. 1921 (22. února), ale i další mezinárodní úmluvy regulující autorské právo např. Římská smlouva Mezinárodní úmluva o ochraně výkonných umělců, výrobců zvukových záznamů a rozhlasových a televizních organizací uzavřená v Římě 26.10. 1961 (Československo přistoupilo k této smlouvě 14.8. 1963 a později ,ČR 1.1.1993).

Smlouva o zřízení Světové organizace duševního vlastnictví WIPO, Smlouva Světové organizace duševního vlastnictví WIPO o výkonech duševního vlastnictví WIPO o právu autorském výkonných umělců a zvukových záznamech (Ženeva 1996), nabyla právní platnosti r. 2002.

Historie autorského práva v České republice:

V návaznosti na právní stav za Rakouska-Uherska. Přijetí příslušné právní normy má své místo v r. 1878 – císařský dekret o právu původcovském, následovala další právní úprava v podobě zákona:

Další vývoj autorského práva na území nově vzniklého státu Československa v krátkém

přehledu:

Pochopitelně, že značný význam zaujímal v tehdejší pojetí autorského práva nakladatelská smlouva.

KNIHA A JEJÍ PODOBA

V současnosti má kniha jako artefakt několik podob a také tato skutečnost ovlivňuje vztah knihy a autorského práva.

- 1/ klasická kniha v tištěné podobě (např. I tištěná v Braillově písmě)
- 2/ zvuková kniha (zvukový dokument, nahrávka na nosič např. CD, magnetofonová kazeta)
- 3/ elektronická kniha, e-kniha (umístěná na internetu)
- 4/ kniha převedená do audiovizuální podoby (DVD)

Vývoj pochopitelně může přinést ještě další podoby knihy, které můžeme nyní jen předvídat.

Autorské právo a kniha v ČR

Za doby vzniku samostatného ČSR byla věnována pozornost i autorskému právu viz zákon z roku 1926 č. 100 /1923 Sb. o nakladatelské smlouvě a v roce 1926 – zákon č. 208/926, o právu autorském ve znění zákona č. 120/1936 Sb. O právu původcovském (autor byl pojat jako původce díla) a to 22. prosince 1953. - č. 115/1953 Sb.

I když autor měl právo na honorář – ve znění § 23 autorské hodnoty, v mnohém byla jeho práva výrazně okleštěna. Viz znění § 19 vědecké dílo vytvořené autorem v rámci jeho činnosti ve vědecké instituci, kdy veškerá práva k vzniklému dílu měla tato socialistická instituce a autor neměl právo na honorář.

Poválečná situace „zvláště období po roce 1948“ z hlediska speciálního zákona autorského nevěnovalo právům autorským takovou pozornost, jako by bylo zapotřebí. Především majetkovým právům autorským. O tom svědčí i znění již zmíněného zákona č. 115/1953 Sb. O právu autorském. Předností zákona však bylo dualistické pojetí autorských práv k dílu : morálních práv (nyní osobnostních a majetkových - i když tyto byly značně omezeny v neprospěch fyzické osoby – autora).

Následoval zákon č. 35/1965, zákon o dílech literárních, vědeckých a uměleckých (autorský zákon). Ač v obecné podobě byla práva autora jako fyzické osoby uchována, opět došlo k omezení jeho majetkových práv, která nebyla ve znění zákona rozlišena. O přístupu k právům autora svědčí např. § 17 o využití autorského díla socialistickou organizací vědeckého zaměření, která může, v případě, že má s ní autor - vědecký pracovník, uzavřenou pracovní smlouvu disponovat dílem – vědeckého zaměření, které vzniklo během jeho pracovní činnosti bez vědomí autora.

Jistě přínosné byly novely autorského zákona po roce 1990 v českém autorském právu, které věnovaly pozornost právům autora, době platnosti jeho majetkových práv a také i ochraně např. Počítačových programů, která naplňují podstatu, že jde o autorské dílo.

V roce 2000 byl přijat nový zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském a právech souvisejících s právem autorským a změně některých zákonů (autorský zákon). Tato právní úprava respektovala aktuální stav komunitárního i mezinárodního autorského práva a navíc opět zavedla dualistické pojetí autorských práv : rozdělila je opět na práva osobnostní a majetková. Navíc významně prodloužila trvání – platnost majetkových práv k dílu na dobu 70 let po smrti autora. Věnovala pozornost i otázce licencí, výkonu kolektivní správy autorských práv, rozmnožování autorských děl pro osobní potřebu, výhody pro zdravotně postižené uživatele služeb např. Knihoven poskytujících veřejné služby aj.

Přestože mnohé právní úpravy se dotýkaly knihy a funkce knihoven, nestačily pojmout změny a trendy dalšího vývoje autorského práva. A tak vzhledem k těmto změnám a snaze harmonizovat autorské právo s právem komunitárním i unitárním byla přijata novela autorského zákona.

I po r. 2000 došlo k několikeré novelizaci autorského zákona – viz zákony č.81/2005 Sb., č. 61/2006 Sb., č. 186/2006 Sb.

Legislativním procesem prošel vládní návrh autorského zákona, předkládaný ministerstvem kultury ČR. Tohoto postupu se účastnily i knihovny, knihovnická sdružení a knihovníci. Novela byla přijata v květnu r. 2006, pod č. 216/2006 Sb.

Změna z hlediska novely autorského zákona č. 216/2006

Vzhledem k časovým možnostem a vlastnímu tématu se zaměříme pouze na jediný předmět autorského práva z hlediska autorského díla – knihu.

Knihou je nadále dílem ať již literárním – např. klasická literatura, nebo dílem vědeckým či dílem uměleckým- např. knižní vazba, umělecké ztvárnění knihy jako artefaktu - grafické ztvárnění aj. Viz § 2

Nadále je možné legálně zhotovovat kopie (rozmnoženiny) knihy jako autorského díla pro vlastní osobní potřebu, viz § 25, ale autor má právo na odměnu (viz § 25, odst. 1), odměna se platí kolektivnímu správci povinné osobě.

Došlo však k úpravě § 26 majetkový práva autora viz § 26, odst.3, která reguluje kdo zdědí majetková práva k dílu, v případě, že zanikne právnická osoba, která zdědila majetková práva k dílu (bez právní nástupce), pak připadají tato majetková práva státu.

Důležité je i využití § 31 Citace AutZ – odst. 1 písm. a,b,c kdy do práva autorského nezasahuje ten, kdo a/ užije v odůvodněné míře výňatky. Ze zveřejněných děl jiných autorů ve svém díle a písm. b/ užije výňatky díla nebo drobná celá díla pro účely kritiky nebo recenze vztahující se k takovému dílu.

A odst. 2/ kdy je povoleno drobná celá díla citovaná v odstavci díla – výňatky z díla nebo drobná díla užije ve svém díle.

Významnou změnu přináší § 37 knihovnická licence věnovaná knihovnám – týká se především zhotovování rozmnoženin a také i zpřístupňování děl viz odst. 1, písm. c/ a d/ půjčuje-li originály nebo rozmnoženiny obhájených diplomových, rigorózních, disertačních prací. Pro knihovny je důležitý zvláště odst. 2. tohoto paragrafu, který se týká půjčování originálů nebo rozmnoženin vydaných děl – je-li zaplacená náhradní odměna autorům od povinné osoby stanovené v zákoně. Výjimky platí pro hlavní knihovny knihovního systému v ČR Národní knihovna ČR, Moravská zemská knihovna, Národní pedagogická knihovna Komenského a další a knihoven škol a vysokých škol. Též se knihy a jejího užití týká odstavec 5 § 37 – povinná osoba podle odst. 1 je povinna předkládat příslušnému kolektivnímu správci na jeho žádost souhrnně

za kalendářní rok předkládat (nejpozději do konce následujícího kalendářního měsíce informace o počtu uskutečněných výpůjček – absenčních, mimo prostory těchto institucí) a informace nezbytné pro rozúčtování odměn kolektivním správcem.

Licence pro zdravotně postižené představuje výjimku pro tyto zdravotně postižené osoby – z hlediska zhotovení rozmnoženin autorských děl např. knihoven pro jejich účel (nesmí však dojít k přímému nebo nepřímému hospodářskému nebo obchodnímu prospěchu, slovenský zákon stanovuje vhodně komerčnímu prospěchu).

Rozšířil se i počet licencí uvedených ve znění této novely autorského zákona.

Výrazně se uplatnila problematika licencí viz § 49 odměna – která je uplatněna např. V

záležitosti půjčování autorských děl knihovnami, absenční půjčování, hromadná kolektivní smlouva mezi knihovnami, zastoupenými NK ČR a kolektivním správcem, organizací DILIA.

Totéž se týká i autorského čtení – např. knih různých autorů v prostorách knihoven poskytujících veřejné služby knihoven, a tudíž i knihovních jednotek – tedy knih v různé podobě se týká i § 96 práva povinně kolektivně spravovaná – viz odst. 1, písm. a/ 5 zhotovení rozmnoženiny pro osobní potřebu a 6/ půjčování originálu nebo rozmnoženiny vydaného díla podle § 37 odst. 2.

TRENDY

Budoucnost bude založená na zvýšené snaze, i v rámci mezinárodního a komunitárního práva, chránit zájmy autorů a nositelů autorských práv k dílu. Značně tuto situaci komplikuje užívání a obrovský rozvoj informačních technologií, uplatnění publikování na internetu, webových stránkách.

Zde nastává značný problém, jak chránit autorská práva k dílu. Zabránit zásahům do osobnostních i majetkových práv autora. Digitalizace klasických dokumentů – tištěných a rukopisných knih, přináší nové problémy z hlediska autorského práva.

Současnost autorského práva v knihovnách poskytujících veřejné služby:

Přibývá řešení prostřednictvím udělení licencí, uzavírání licenčních smluv mezi zástupci knihoven (nebo samotnými knihovnami) a subjekty, kteří jsou pověřeny kolektivní správou autorských práv: půjčování knih (knihovních dokumentů, knihovních jednotek), autorská čtení (viz hromadná kolektivní smlouva s DILII a knihovnami, zastoupenými NK ČR, případně mezi samotnými knihovnami a DILII (v případě vybírání vstupného, platby za účast na autorském čtení, uskutečněného v některé z knihoven knihovního systému v ČR), zhotovování kopií (rozmnoženin) knihoven pro osobní potřebu, platba náhrad za zhotovení těchto kopií příslušným subjektům povinnými subjekty (knihovnami).

Vyhláška ministerstva kultury č. 488/2006, kterou se stanoví typy přístrojů k zhotovování rozmnoženin, typy nenahraných nosičů záznamů a výše paušálních odměn.

§ 37 Knihovní licence – velmi důležitý paragraf novely autorského zákona č. 216/2006 Sb. zhotovování rozmnoženiny viz odst.1, písm. a/, b/ d/ půjčování originálů a rozmnoženin aut. děl. odst. 2/ výjimky v absenčním půjčování děl taxativně stanovených knihovních institucí.

§ 38 AutZ Licence pro zdravotně postižené : zhotovování kopií pro tyto potřeby zdravotně postižených - zhotovit nebo dát zhotovit rozmnoženinu vydaného díla aj.

Braillovo písmo – knihy vydané v tomto písmo pro účely nevidomých a zrakově postižených a zvukové knihy – výjimky autorskoprávní ochrany.

§ 96 Práva povinně kolektivně spravovaná - a/ právo na odměnu odst. 3 zhotovení rozmnoženiny pro osobní potřebu, 6/ půjčování originálu nebo rozmnoženiny vydaného díla podle § 37, odst.2

Jistě je zajímavé zmínit se o slovenském autorském zákoně č.618/2003 Zb. V mnohém tato speciální zákonná úprava autorského práva již respektovala stav autorského komunitárního práva a harmonizovala znění autorského práva platného na Slovensku s komunitárním právem. Zákon pochopitelně respektuje komunitární právo týkající se autorského práva, tudíž např. délku doby majetkových práv autora nebo jeho právního zástupce k dílu - po dobu života autora (případně spoluautorů) a 70 let po jeho smrti. (Těž má dualistický přístup k autorským právům: dělí je na práva osobnostní a majetková). § 18 Majetková práva a § 21 trvanie majetkových práv odst. 5/ anonym a pseudoanonym a rovněž i odstavec 6 / právo vydanie diela po částech práva trvají ke každému svazku, části, pokračování osobitne každé části zveřejněného diela. Rovněž i jsou uplatněny hromadné licenční kolektivní smlouvy.

Pojem Cítace viz byl již právně mnohem kvalitněji formulován v znění zákona z prosince roku 2003 618/2003 Z.z. (platnosti nabyt 1.1.2004) O právu autorském a pravach souvisejících s právem autorským (autorský zákon) a také i některé právní pojmy např. – krátká část zveřejněného díla. § 31 použití díla knihovnicou nebo archivem. Užívání termínu komerční (nepřímého a přímého prospěchu) prospěch což je daleko výstižnější než formulace v příslušném AutZ v ČR – přímého nebo nepřímého hospodářského a obchodního prospěchu.aj. Ve znění zákona je uveden i § 14 princip teritoriality – krajina povodu díla.

Pochopitelně, ač jde především o ekonomická hlediska by měla být v budoucnosti respektována i skutečnost, že kulturní, informační a vzdělávací instituce by měly dostávat, alespoň v určitým způsobem omezené, specifikované výjimky z hlediska plateb za užívání autorských děl.

Na druhé straně vzhledem k rozvoji gramotnosti, a to nejen počítačové společnosti, se mění i právní a etické pojetí autorských děl a jejich užívání ze strany společnosti, všech věkových, profesních aj. kategorií. Jde o velmi nesnadnou a problematickou záležitost. Ovšem tím je možné alespoň v určitém rozsahu nalézt kompromis mezi nositeli autorských práv k dílu nebo jejich právními zástupci a uživateli těchto děl.

Jistě si tato cesta vyžádá mnoho energie, hledání např. vhodných právních řešení a především výchovu mladé generace současného světa.

Současná česká literatura a její šíření

Krásná literatura neboli beletrie, její uchovávání a půjčování, byla sice v počátcích veřejného knihovnictví hlavní náplní činnosti, ale dnes – v souvislosti s prudkým rozvojem všeho kolem nás – jde pouze o jednu z knihovnických aktivit. Navíc zájem současného čtenáře se viditelně přesouvá od umělecké literatury ke knihám faktografického rázu, k literatuře faktu, k memoárům, ke knihám popularizačním a slovníkům. Ovšem roste zároveň zájem o fantasy a zvláště o literaturu vysloveně romantizujícího rázu, o všechny ty lehce stravitelné příběhy s názvy Čas něhy, Postel plná růží, Džungle rtének atd. I při vědomí všech těchto skutečností budiž mně dovoleno obrátit zřetel právě k současné české umělecké literatuře a k tomu, jakými cestami se dnes dostává ke čtenáři.

Předně vzniká otázka, co je to současná literatura. Není to jen letošní nebo loňská produkce, jde vždy o slovesnost určité epochy, v našem případě by to mělo být období od roku 1989, jenž se stal bezesporu významným společensko-politickým předělem. Ale za pojmem současná česká literatura lze vidět i celou periodu po roce 1945, po hrozné válce, která otřásla světem. I když v tomto vystoupení se budu věnovat jen období po pádu komunismu, přesto ve zkratce poukážu na stav české literatury za posledních šedesát let.

Nejprve se po válce zdálo, že se plynule naváže na předválečné mimořádně šťastné roky pro naši literaturu, jak nastaly po vzniku samostatného Československa v roce 1918. Ale než se spisovatelé a nakladatelské podniky mohli řádně nadechnout, přišel rok 1948, rušení nakladatelství a časopisů, zavírání některých autorů a dokonce vyřazování titulů z knihoven. Až druhá polovina padesátých let byla pokusem o jisté uvolnění, nicméně politická moc se zalekla a před vstupem do šedesátých let opět přituhlo (z knihovních regálů se kromě jiných museli vyřadit Škvoreckého Zbabělci). Ovšem následující roky až do nešťastného srpna 1968 patřily v druhé polovině dvacátého století k těm nejliberálnějším, takže při pohledu zpět dnes literární historie užívá označení „zlatá šedesátá“. A poté? Sice se zavíralo méně, ale opět se vylučovalo z knihoven a česká literatura se rozštěpila do tří proudů, do přísně regulovaného oficiálního, do emigračního a konečně do samizdatového, jenž mohl zasáhnout jen velmi malý počet čtenářů.

Po roce 1989 nastalo všeobecné uvolnění, ovšem zároveň určitý chaos, ať máme na mysli vydavatelský horečný boom, nebo myšlenkovou dezorientaci, kdy zmizel ideový nepřítel a najednou nebylo vůči komu se vymezovat a za čím jít. Vzniklo téměř dva tisíce soukromých nakladatelů a mnozí z nich čekali, že se obohatí, protože v osmdesátých letech některé tituly, jako Hrabal nebo Páral, vycházely ve statisícových nákladech (zájem čtenářů o ně byl ovšem jistý druh zástupného protestu vůči oficiální ideologii). Například vydavatelství Pražská imaginace, které má ediční řadu Hrabalových spisů, postupně zjistilo, že za změněné situace už Hrabal netáhne, a také v těchto dnech některé recenze na Menzlův film Obsluhoval jsem anglického krále, jehož předlohou je Hrabalův text, úvodem konstatují: „Hrabala už nikdo nečte.“ Takto se vyjádřil vedoucí redaktor kulturního oddělení Hospodářských novin Petr Fischer 22. prosince loňského roku, přičemž filmovou verzi sice odsoudil, ale zároveň ironicky konstatoval na adresu Menzlovu: „Nebýt jeho, na Hrabalovu knihu by se dál prášilo v knihovně.“

Společenský vývoj se po roce 1989 zrychlil, takže to spisovatelé nestačí zachytit. Není dnes kvalitní próza s politickými tématy ze současnosti. Vzpomínám, jak Helena Šmahelová mi asi roku 1992 řekla: „Já dnes nic nečtu ani nepíšu, protože to, co se děje a co je ve zprávách, je drama samo o sobě.“

Zatímco v dřívějších dobách, kdy se do kultury nezasahovalo politickými direktivami, bylo

střídání směrů a uměleckých tendencí více méně přirozené a šlo ve vlnách teze a antiteze, tj. nejprve větší realističnost, reakcí byla pak větší fiktivnost a další reakcí na ni zase větší realističnost, a tak (i když s různými názvy) stále dokola, v období totalitní ideologie bylo vše sešněrováno, a najednou pak po roce 1989 všechny zábrany zmizely, vše je dnes v literatuře možné, surrealistické tendence vedle návratu ke sto let staré dekadenci (viz J. H. Krchovský), pokusy o zbožnění formálního tvaru vedle ničím neohrazené volnosti – konec konců velké literárněteoretické kompendium o poetice 20. století, jež napsala s kolektivem Daniela Hodrová, nese příznačný název *...ve znamení chaosu...* Vše je v tzv. postmodernismu s jeho relativismem myšlenkovým i žánrovým možné (ale existuje vůbec nějaký postmodernismus či podle některých je to už další vlna zvaná postpostmodernismus?). Vznikají velmi experimentální prózy (např. Libuše Moníková, Michal Ajvaz, Věra Linhartová aj.), jež celkem nikdo nečte, a na druhé straně se začíná u čtenářů objevovat hlad po jasně postaveném příběhu, jak se to projevílo nedávno u díla Věry Legátové.

Pokud jde o poezii, dostala se zcela na okraj zájmu vydavatelů. Nedá se na ní vydělat, takže hodně básnických sbírek vychází vlastním nákladem autora. A nepříjdu v podstatě do distribuce, takže nejzaručenější cestou pro opravdového zájemce je získat ji přímo z rukou tvůrce. A tzv. básníků, jimž dnes nikdo neradí v pozici někdejších nakladatelských lektorů, je pohřichu hodně, takže známý literární kritik Milan Jungmann prohlásil: „V Čechách je dnes přebásníkováno.“

Můžeme se sice podívat autorskému zázemí, ale nepodceňujme čtenáře. Před dvěma dny jsem se účastnil jednání Rady Obce spisovatelů, jejímž jsem členem, a při této schůzi, již vedla předsedkyně Eva Kantůrková, jsme vyslechli zprávu o průzkumu čtenářského zájmu v několika knihovnách, o čemž referoval spisovatel Jan Cimický. Studenti luhačovické Střední odborné školy, na níž se mimo jiné vzdělávají i knihkupci, zjistili, že ze 70 % si lidé v knihovnách vybírají romány a povídky, ale – nastojte! – ze 14 % poezii (čemuž na zasedání spisovatelské rady nechtěl nikdo věřit). Otázka jiná je, jakou poezii, o tom už řeč nebyla. A pokud jde o nejžádanějšího autora ze současné české literatury vůbec, zvítězil v tomto průzkumu Jiří Žáček.

Tato doba se vyznačuje také neexistencí pravé literární kritiky v denním tisku, takže běžný čtenář v tomto médiu si nemůže učinit téměř žádný obraz o současné české literární produkci. Je to vidět zvláště na vývoji deníku Lidové noviny, jenž kdysi byl doménou české kulturní obce a v jehož redakci před válkou působila skvělá plejáda předních českých spisovatelů. Po jeho obnovení na konci osmdesátých let postupně mizela literární kritika a dnes ve všední den se občas píše většinou jen o cizích literárních novinkách, včetně většího sobotního vydání.

Prudce se ovšem vyvíjejí nová média, především internet. Doporučuji všem aktivním knihovníkům, kteří mají na starosti akvizici, aby sledovali server Portál české literatury, kde je nejen velmi seriózní přehled novinek na úseku české literatury, ale také oddíl nazvaný Literatura na webu a tam najdou další odkazy, často na polemiky a recenze nových knih. Portál české literatury je souhrn všeho podstatného, co se v této oblasti děje, je vždy velmi rychle aktualizován a zároveň přináší články z jiných médií. Je to velká zásluha Ministerstva kultury, že je garantem a záštitou uvedeného projektu.

Literární časopisy, především týdeník Literární noviny, obtýdeník Tvar nebo měsíčník Host a další, nemohou stačit zachytit všechny důležité informace a navíc běžně se nečtou ani neodbírají. Středoškolská mládež je v podstatě nezná, ba ani vysokoškoláci je nesledují. Ale téměř každý má dnes přístup k počítači, a proto stačí, aby se uživatel soustavně orientoval na ty nejpodstatnější blogy, jako je např. Knižní trh (s podtitulem Nakladatel – Knihkupec – Spisovatel – Čtenář – Distributor) nebo další blog Literatura (s podtitulem O literatuře v celém světě a doma).

Pokud jde ovšem o nové kvalitní literární texty, ty nároční autoři na internet neumísťují a raději čekají na knižní podobu. Ale na počítači najdeme tisíce textů od nadšenců, spisovatelů – amatérů, často vynalézavě spojovaných i s ilustracemi, přičemž jde o texty dosti extravagantní a snažící se o detabuizování společenských konvencí. Protože jejich autory nikdo neomezuje, otázka

kvality je velmi relativní. Seznam takových osobních blogů najdeme pod heslem Blogportál a dodávám jen, že většinou je zakládají mladí lidé ve věku 16 – 21 let.

Nové literární texty v denících dnes – na rozdíl od první republiky, kdy tam dokonce vycházely tzv. romány na vystříhování – nenajdeme, až na týdenní přílohu Práva nazvanou Salón. Ale přiznejme přece jen zásluhu Lidovým novinám, jejich vydavatelství, že začalo s projektem Česká knižnice, kdy se jejich kvalitní knihy distribuovaly i přes trafiky.

A dovoluji, abych se v závěru zmínil ještě o dvou současných fenoménech. Prvním jsou tzv. audioknihy. V podstatě nejde o zcela novou záležitost, protože texty nahrané pro poslech sloužily již dříve zvláště pro výuku cizích jazyků. Na podzim loňského roku se však objevilo nové nakladatelství Tympanum, které začalo nahrávat knihy českých i cizích autorů. Jako první tři tituly jsou to novinka Miloše Urbana Pole a palisáda (netradičně ztvárněný příběh báje Libuše a Přemysla), dále Dumasova Dáma s kaméliemi a Alenka v kraji divů Lewise Carrola. Přitom nejde jen o poslech pro lidi s postižením zraku, ale pro všechny, kteří jednak ocení kvalitu přednesu, nebo další zase nemají tolik času a přednášený text vnímají při jiné činnosti. V USA audioknihy zažívají neobyčejný nárůst popularity, u nás se začíná a do tří měsíců Tympanum chce takto nahrát tři současné české autory.

Konečně je to komiks. Ponechme stranou kreslené příběhy pro mládež, od tradičních Rychlých šípů po stránky oblíbeného časopisu ABC, a pomejme také neobyčejně širokou nabídku komiksů (většinou na internetu) s tématy hrůzy a vůbec nekontrolované fantazie. Zde připomínám jakousi vyšší kvalitu žánru zvaného komiks (což je na západ od našich hranic velmi rozšířeno), v němž jde o příběhy běžného typu, jak je píše tradiční próza v knižní podobě. Mám zde na mysli trilogii Alois Nebel, kterou vytvořili již velmi známý spisovatel Jaroslav Rudiš spolu s ilustrátorem, jenž vystupuje jako Jaromír 99. Knihy vydalo souborně nakladatelství Labyrint v roce 2006, i když první dva svazky vyšly již samostatně v letech 2003-2005. Příběhy železničáře se odehrávají fiktivně na slezském Jeseníku, v někdejší Frývaldově, Bílém Potoku a Zlatých Horách. Ačkoliv takový komiks je žánr pro mnohé problematický nebo přímo nedůvěryhodný, jde o titul z hlediska tematické proveniencí zvaný silesiakum a měl by být z toho důvodu např. v ústřední knihovně silesiak, jíž je Knihovna Slezského zemského muzea v Opavě. Nicméně tento titul zde není, není ani v knihovně Slezské univerzity, ani v opavské knihovně Petra Bezruče, pouze je evidován s poznámkou „ve zpracování“ v Moravskoslezské vědecké knihovně v Ostravě a je také ve Vědecké knihovně v Olomouci, v Národní knihovně v Praze není. Je ovšem právem v Knihovně Vincence Priesnitze v Jeseníku.

V tomto krátkém příspěvku jsme mohli jen letmo poukázat na českou literaturu počátkem roku 2007 a na cesty jejího šíření. Nepochybně depresí, zdá-li se nám, že žijeme stále v nějakých neurovaných literárních poměrech. Je to doba přechodná a časem se vykristalizují nové pevnější tendence. A potom už autoři nebudou psát jen z toho důvodu, aby to ihned vyšlo, ale především proto, aby to dílo dlouho vydrželo, bez ohledu na typ média. A budou se jistě řídit heslem literárního olympy Johanna Wolfganga Goetha: „Umění si dává samo zákony a poroučí době, jen diletantismus poslouchá dobovou tendenci.“

Historické knihy a informačná spoločnosť

Tradičná tlačaná kniha je pre niektorých ľudí dnes niečo, čo je prekonané, alebo dokonca nepotrebné. Ten, kto má skúsenosti s prácou s historickými knihami by s trochou irónie mohol povedať, že súčasná kniha v tlačenej forme sa v širšom kontexte dostala na spoločenskú pozíciu, v ktorej sú historické knižničné dokumenty už dávno.

Historické knihy sú totiž z hľadiska formy svojho nosiča zaradené do knihovníctva, ale z hľadiska používania sú skôr muzeálnymi predmetmi, o čom vypovedá spôsob uloženia v depozitoch a ich používanie. Spracovávajú a uchovávajú ich predovšetkým národné a vedecké knižnice, regionálne knižnice takéto fondy väčšinou posunú múzeám a archívom.

Knižnice ako inštitúcie si v 19. a 20. storočí zvykli na určitú hegemoniu v poskytovaní informácií a všeobecným rozšírením internetu toto prvenstvo stratili nielen v spoločenskom vedomí, ale aj vo svojom vlastnom. Straty takýchto pozícií bývajú bolestivé vždy a každý adaptačný proces má svoje zákonitosti od skepsy po hľadanie nových možností.

Pre historické knihy bolo obdobie prvého očarenia a rozkvetu industriálnej spoločnosti obdobím existencie na periférii, v niektorých prípadoch takmer v undergrounde. Boli považované za viac, či menej trpené artefakty minulosti.

Nový život a spôsoby využitia priniesla historickým knihám informačná spoločnosť (z kulturologického hľadiska nazývaná postmoderná). Digitalizácia otvorila možnosti sprístupnenia historických fondov širokej verejnosti, a to jednak na úrovni katalógov a jednak aj plných textov. Oproti bežným knižničným fondom bolo veľkým handicapom fondov historických obmedzenie možností ich používania, jednak podľa veku a často poškodeného fyzického stavu dokumentu. Sprístupnenie obsahu historických kníh širokej verejnosti sa stalo aj cestou a možnosťou zdôvodnenia a posilnenia ich celospoločenského významu a záchrany v pôvodnej forme.

Historické knihy a historické knižnice ako súbory týchto dokumentov majú aj pre dnešnú (informačnú) spoločnosť hodnôt a významov viac, ako by sa mohlo zdať na prvý pohľad. Ich prínos je vo viacerých oblastiach:

a) *obsahová stránka* sa zdá byť už prekonaná, ale nie je to tak, nielen z hľadiska informácií z histórie, ale aj iných vedných odborov a všeobecného kultúrno- spoločenského prínosu. Nedávno sa na Slovensku realizovali úspešné výskumy historických knižničných fondov špecializované na astronómiu a etnológiu ¹

b) *interdisciplinarita (odborná a vedecká)* je nielen výzvou postmodernej vedy, ale aj podmienkou objavenia obsahového bohatstva historických kníh. Knihovníci a muzeológovia, ako spracovávatelia historických fondov môžu objaviť obsahovo nové veci v historických knižničných dokumentoch práve v spoločnom interdisciplinárnom výskume s inými vednými odborníkmi

c) *myslenie v súvislostiach* súvisí úzko s interdisciplinaritou, ale je veľkým handicapom nielen v celospoločenskom rozmere, ale aj vo vzdelávacom systéme. Ak sa dnes diskutuje o tejto téme, ako jednej z hlavných úloh pri reforme školského systému v postsocialistických krajinách, tak práca s historickými knihami alebo textami je prirodzeným nácvikom takéhoto myslenia, lebo vyplýva z podstaty obsahovej stránky historických kníh

d) *historický prínos* je samozrejmom súčasťou historických knižničných fondov. Tento prínos však nie je iba vo všeobecnej histórii, ale aj v mikrohistórii (ako písomne zachytenej

„oral history“), kultúrnom dejepise a v regionálnej histórii. Historické knižnice ako súbory dokumentov sú úzko zviazané s miestom svojho pôvodu a v tejto previazanosti je aj ich významný historický prínos

e) *kultúrna identita* nadväzuje na regionálnu históriu. Historické knižnice sú existujúcimi dokladmi kultúrnej identity, či už na úrovni národnej, regionálnej, rodinnej alebo subkultúrnej. Kultúrno-historická kontinuita je dôležitým oporným psychologickým faktorom v súčasnej spoločnosti. V historických knihách je kultúrna identita zdôraznená nielen z hľadiska obsahu a pôvodu, ale aj množstvom osobných rukopisných poznámok a záznamov vlastníkov a používateľov

f) *estetika a estetická výchova* nielen v kánonoch svojej kultúry, ale aj iných a dávno minulých. Nezanedbateľnou stránkou historických knižničných dokumentov je ich grafická stránka a výzdoba. Tento aspekt môže byť učebnicou toho, akú spoločenskú hodnotu mali knihy v jednotlivých historických obdobiach a kultúrach

g) *etika* je menej viditeľným výchovným faktorom práce s historickými knihami. Práca s nimi je náročnejšia z hľadiska formy i štýlu. Je výchovou k vytrvalosti a snáď aj k úcte k pôvodným autorom (nedajú sa tak ľahko preberať celé texty a práce, ani ak sú v e-forme)

Ku všetkým vyššie uvedeným bodom platí, že digitalizácia otvorila „skrytý svet“ historických knižničných fondov verejnosti a stala sa akoby symbolickou bránou do tejto problematiky. Obavy, že by sa týmto historické knihy (vo forme pôvodných nosičov) stali zbytočné, nie sú namieste. Práve naopak, poznanie obsahu vedie k pochopeniu významu a zmyslu ich zachovania. S historickými knihami je to takisto ako s knižnicami vo všeobecnosti – ten kto do nich vstúpi a spozná, čo všetko v nich možno nájsť, nepochybuje o ich význame.

Je tu však podmienka, a tou sú možnosti prístupnosti. V štádiu informačnej (postmodernej) spoločnosti bola spochybnená legitimita a pozícia autorít², či už z zmysle osobnostnom alebo inštitucionálnom. Dôležitý je vzťah *z priamej skúsenosti* a na to nadväzuje *dialóg*. Digitalizácia odstránila objektívne bariéry v oboch bodoch. V tomto prípade osobná skúsenosť i dialóg začína vo forme elektronickej³.

Na pokračovanie dialógu a kontaktu priameho sú nevyhnutné priestory. Knižnica (kultúrna inštitúcia) v informačnej spoločnosti nemôže byť zariadená v duchu 19. storočia, viacero priestorov na diskusie a kultúrne aktivity je nevyhnutnosťou. Knižnica v postmodernej spoločnosti je už *kultúrnym centrom*, kde prebiehajú dialógy na rôzne témy.

V komunikácii je citelná zmena pozície návštevníka z pasívnej na aktívnu. Znamená to výrazný posun od vážnosti a autority, k uznaniu postmodernej pluralitnej neistoty dialógu s konkrétnymi predstaviteľmi rôznych názorových skupín a subkultúr. Tento posun však nie je bezproblémový a samozrejme prináša názorové a hodnotové konflikty.

Dnešné knižnice a múzeá majú šancu stať sa hlavnými kultúrno-komunikačnými centrami, s obrovským kultúrnym kapitálom. Sú to inštitúcie, kde sa najpriamejšie a najtesnejšie vzájomne stretáva svet vedy, literatúry a umenia, so širokou verejnosťou, takže sa stávajú otvorenými diskusnými fórami.

V prípade historických knižníc (ako súborov historických dokumentov) je tiež potrebné vytiahnuť dokumenty - s výnimkou tých, ktoré podliehajú špeciálnej ochrane - do priestorov a kontaktu s návštevníkmi (cisárska knižnica v Hofburgu vo Viedni). Zabezpečenie menších historických knižničných súborov pred poškodením alebo odcudzením sa dá vyriešiť presklenými zamykateľnými skriňami.

Pri sprístupňovaní historických knižničných dokumentov sa rozlišujú najstaršie a najvzácnejšie (rukopisy, inkunábuly, tlače 16. a 17. storočia), ktorých miesto je jednoznačne

v depozitoch a aj proces vystavovania originálov a kontakt so svetlom je prísne limitovaný. Pre tieto typy dokumentov je digitálne spracovanie hlavnou formou používania. Digitalizácia takto umožňuje kontakt, štúdium alebo len informatívne prezeranie nielen špecializovaným bádateľom na základe povolení, ale záujemcom a verejnosti všeobecne.

Druhým prípadom sú historické knihy mladšieho dáta (cca. 18. a 19. storočie), ktoré nie je možné, a ani nevyhnutné, v takej miere digitalizovať. Takéto celé historické knižnice sa dajú fyzicky sprístupniť používateľom. Ak sú historické knižnice sprístupnené na miestach svojho pôvodu (regionálneho, inštitucionálneho) pomáhajú vytvárať „genius loci“, kultúrnu identitu, prostriedok pri kultúrnom dialógu i jeho objekt.

Priamy kontakt používateľa s historickými knižničnými dokumentami vo forme fyzickej, alebo aj digitálnej, vytvára z historických kníh a knižníc kultúrny kapitál pre knižnicu ako inštitúciu. Možno toto tvrdenie zdanlivo vyznieva ako banálne, ale je to zásadná zmena v spôsobe práce s historickými knihami. Plnotextová digitalizácia dokumentov zbavuje odborných pracovníkov neotrasiteľnej pozície „vykladačov pravdy“ a ich úloha smerom k verejnosti sa mení na rolu „sprievodcov“. Sprístupnenie historických fondov v kombinácii oboch foriem je cesta k väčšiemu a širšiemu využitiu potenciálu historických kníh a k spoločenskému uznaniu ich hodnoty.

Na záver by som rád pripomenul myšlienku Umberta Eca, že „knihy je taký univerzálny ľudský vynález ako kladivo, a preto sa netreba obávať o jej existenciu“.

Poznámky

1/ projekty: „Prírodné národy v historických knižničných dokumentoch zachovaných na Slovensku“ (Slovenská národná knižnica), „Dejiny astronómie“ (Ústr. hvezdáreň Hurbanovo), „Cez históriu ku hviezdám“ (Slovenská národná knižnica, Hornonitrianska hvezdáreň v Partizánskom, Podjavorinské múzeum v Novom Meste nad Váhom)

2/ Lyotard, 1993

3/ projekt Slovenskej národnej knižnice v Martine „Digitálna knižnica“

Literatúra:

ABELLÁN, J. L. *Myšlienky pre XXI. storočie*. Bratislava : Archa, 1997. 112 s.

ECO, U. *Hľadání dokonalého jazyka*. Praha : LN, 2001. 355 s.

LOTMAN, J. M. *Text a kultúra*. Bratislava : Archa, 1994. 100 s.

LYOTARD, J. F. *O postmodernismu*. Praha : Fú AV ČR, 1993. 206 s.

SABOV, P. a kol. *Sprievodca po historických knižniciach na Slovensku I*. Martin : SNK, 2001. 164s.

SABOV, P. a kol. *Sprievodca po historických knižniciach na Slovensku II.*, Martin : SNK, 2004. 110 s.

WELSCH, W. *Estetické myslenie*. Bratislava : Archa, 1993. 168 s.

Na spojnici autorského kódu

Dráma sa v kultúrnej praxi rozčleňuje na „javiskovú predlohu“ a na autentický autorský literárny text – výpoveď, ktorá „ostáva nemenná a jediná autorova predloha“ (Lehuta, 1973, s. 334). Skutočnosť, že sa rozlišuje medzi drámou – textom a drámou – javiskovým inscenovaním literárneho textu, zaváži pri práci, pretože práve ona podmieni výber metód interpretačnej práce s textom v procese literárnej výchovy. Teatrológovia, kritika a prax divadelného zaobchádzania s dramatikovým textom nerešpektujú pri „prenášaní“ textu do priestoru javiskovej realizácie jeho autonómnosť. To sú však už špecifické situácie z „druhého“ (režisér, herec, konkrétne predstavenie, kultúrna prax a iné) života drámy v krátkom čase jej života (tu a teraz), teda počas konkrétneho predstavenia. O svoju (do)-časnosť sa nemusí obávať dráma ako literárny text. Do nej, teda do definitívnej výpovede autora, už totiž nezasahuje nikto. Napokon „literárna hodnota drámy je (...) zafixovaná v texte, ktorý odovzdáva autor inscenátorom“ (Rampák, 1998, s. 84).

Dráma má formálne diferencie voči epike aj lyrike, ale rozdielnosti toho istého charakteru majú spomenuté druhy aj medzi sebou. Práve ony spôsobili, že dráma sa nedostala do teoretickej druhej koncepcie Františka Mika (1973). Táto situácia nenecháva pokojných ani teatrológov, ktorí rozlišujú javovú a realizačnú zložku dramatického textu: „básnické zbierky, romány, súbory noviel (...) sa po zverejnení recenzujú – jako súčasť literárneho procesu. Prvou formou zverejnenia divadelnej hry býva zvyčajne jej inscenácia. ňou sa však divadelná hra (rozhlasová hra, televízny scenár) – a neraz nezávisle od autorovej pôvodnej teleológie – zaraďuje spolu s javiskovým či iným dielom do vývinového radu iného umenia (popríklad rozhlasovej či televíznej produkcie). Preto je celkom prirodzené, ak ho aj divadelná (rozhlasová, televízna) kritika vníma v týchto vzťahoch“, pretože „ako báseň, román či esej, aj dráma je predovšetkým výrazom tvorivého stretnutia sa individuálnej literárnej aktivity s časom, so súčasníkmi, s konkrétnou literárnou situáciou v rámci druhu“ (Rampák, 1998, s. 85).

Už iba na upevnenie naznačených súvislostí: „dôsledne vzaté, jestvuje len jediný druh drámy, bez ohľadu na to, pre ktoré z dramatických umení je určené (...)“ (Rampák, 1998, s. 88).

Pojmoslovné zázemie dramatickej literatúry však nemôže zľahostajniť voči kvalitám, ktoré sa od drámy, jej estetického identifikovania sa so svojím druhom očakávajú, zvlášť od myšlienkových, poznávacích, mravných znakov textu. Tie sa musia „dostať“ do výbavy pedagóga i študenta, pretože interpretačne spoločne vstupujú a modelujú proces literárnej výchovy a vzdelávania či výchovy literatúrou, prostredníctvom konkrétneho dramatického literárneho textu. Spoločne s nimi aj nasledujúce operatívne pojmy mimo dosahu normatívnej teórie literárneho textu a sú nimi: estetický ľudský postoj, estetické osvojenie si, estetický vzťah, dramatický konflikt a vnútroosobné konflikty (Hořínek, 1985, s. 173), popri pojmoch: ontologický proces, historický proces, ireverzibilný proces, aby bolo aj nimi možné ohraničiť a sémanticky zaťažiť „zákonitosti bytia umeleckého diela (...), zákonitosti platné v každej dobe, v každej konkrétnej historicko-spoločenskej situácii“ (Bécsy, 1989, s. 228-230, 266, 263).

Dramatický literárny text sa stáva súčasťou literárneho kontextu. Naznačená súvislosť sa zvýrazňuje aj zvýznamňuje zvlášť vtedy, keď autor dramatického literárneho textu je aj tvorcom epického alebo lyrického tvaru. Prítomnosť autora v literárnom procese, ale aj v procese teatrologického chápania drámy sa posilňuje „jednotou autorskej osobnosti“, tá navyše nespochybňuje vo svojom dramatickom literárnom texte „postulát dramatickosti“ (Rampák, 1998, s. 87).

Zoltán. Rampák rešpektuje pri dramatickom literárnom texte i takú skutočnosť, že jej autor

je „viacdomý“ voči druhom a žánrom umeleckej literatúry, pretože „výnimku tvoria prípady, keď je zjavnosť späť aj s celkovým literárnym kontextom daná jednotou autorskej literárnej osobnosti“ (Rampák, 1998, s. 88).

Anton Kret označuje Karola Horáka za toho, kto o sebe môže vyhlásiť: „Je sui l'homme de théâtre“, pretože „Horák – dramatik je predovšetkým Horák – divadelník“ (Kret, 1998, s. 15). Miloš Mistrík upozorňuje na to, že jeho hry „sú vlastne hry á la thèse“ (Mistrík, 1996, s. 14), pretože Horáková dramatická tvorba sa mu javí „ako duchovné divadlo, ako prejav etický, ktorý sa však realizuje v zbieraní stále nových prítlačlivých príkladov, skôr v nastoľovaní otázok, prečo svet nie je dobrý, prečo sú ľudia takí, akí sú a prečo majú vo svojom konaní tak ďaleko od ideálov dobra a lásky“ (Mistrík, 1996, s. 12).

Autorská genéza Karola Horáka (1943) má v slovenskom literárnom živote svoje počiatky v šesťdesiatych rokoch. Zmysel pre slovo premenené na časové a priestorové súvislosti „akcie“ (premena deja prostredníctvom pohybu), na jeho „konania sa“ (vývin aj v bode statického upevnenia deja) a „tvorbu“ významov, čo sa však nedotknú (nesúbežné dialógy), alebo sa navzájom podmieňujú (psychologicky pointované monológy) znamená, že sa autor od počiatku zaujíma o synkretizmus tak v druhej ako aj v žánrovej skladbe textu, ale aj pri jeho priestorovej „realizácii“.

Rozprávač prozaického príbehu a súčasne dramatik Karol Horák si uvedomuje, že latentne zotráva na ohraničenom pôdoryse slova, jeho významu a pri jeho nazeracom konotáte, nech sa jeho texty, prozaické či dramatické, akokoľvek prechýľujú od konvencie svojho znaku do roviny všestranne experimentujúcich možností slova v priestore a čase.

Všetko, čo môže Karola Horáka zaujať, súvisí s pohybom (presuny, cesta, útek, putovanie, hľadanie, očakávanie) a s časom (nerešpektuje jeho chronológiu). Aj preto, lebo mu poskytujú svojou „konvenčnosťou“, univerzalizmom, svojou nevyhlásiteľnosťou z jestvovania a z prirodzeného chodu dejov ľudských predovšetkým vhodný „priestor“, v ktorom všetko, čo pôsobí ako prirodzené, dané, všedné či dokonca konvenčné, pre neho vlastne normálne, môže autor „zrušiť“, či postupne „rušiť“ a prevrstvovať ho podľa svojho modelového kľúča na druh, žáner, tému a problém, do nových kompozičných či sujetových „štruktúr“ aj všetko to, čo sa v expozícii javí ako normálne a do takých súvislostí, aby sa prejavili vo svojom súznení výrazne dramaticky.

Napätie v K. Horákovskej práci s prozaickým textom (Cukor, Súpis dravcov, Kurz jazyka), či dramatickým literárnym textom (Päť hier..., Šesť hier.... a ďalšie) nevstupuje do textu samoučelne. Napätie z interiéru či exteriéru témy v texte K. Horáka nevzniká, ono doň vstupuje ad hoc, pretože sa viaže na konkrétnu postavu, jasne ohraničenú konfliktnú situáciu, prijateľne vyslovený problém, ba ani sujet sa nemení po celý rozprávačov čas či dramatický čas.

Kríza v najrozličnejších súvislostiach a najnečakanejších väzbách tvorí pôdorys prozaických a dramatických literárnych textov K. Horáka. Jav kríza sa viaže na mravné a existenciálne zázemie všetkých akcií a sujetov postavy, s ktorými autor „pracuje“. Skutočnosť, že sa bez ohraničení, vždy synkreticky pohybuje medzi druhom a žánrom, mu dovoľuje prózu či drámu meniť na „plastický“ tvar, na vizualizovanú akciu, v ktorej do noetiky a sémantiky textu ako rovnocenné komponenty vstupujú zmysly a emócie: sú rovnocenné literárnej postave ako aj príjemcovi (čitateľ, divák). Pritom vedome obchádzame realizačný činiteľ Horákovho dramatického literárneho textu (dramaturg – upravovateľ - režisér - herec alebo interpretátor).

Do poetiky a stratégie krízy v Horákovom chápaní mozaikového (montovaného a demontovaného) „príbehu“ v epickom či dramatickom literárnom texte patrí aj intertextualita ako podstatná kompozičná súčasť jeho práce s priestorom, časom a fabulou. Reálne jestvuje možnosť naznačiť tri aplikácie tohto postupu v textoch Cukor (epický text) – Medzivojnový muž (dramatický text pre javisko) – Kurz cudzieho jazyka (rozhlasová stereohra).

Intertextuálnosť, intertextualitu neponecháva však Horák iba v rovine kompozičnej

organizácie práce s priestorom. Naopak, intertextualitu v kompozícii epického (novela Cukor) či dramatického literárneho textu (stereohra Kurz cudzieho jazyka) ako celku sémantizuje, využíva jej diferenčnú priepustnosť medzi dynamickým (pohyb, akcia dopredu) a statickým (reflexia o dokonanom, uplynulom) komponovaní jednotlivých častí do vyššieho morfológického a sémantického celku (tvary).

Karol Horák texty Kurz jazyka (próza, 1979) a Kurz cudzieho jazyka (rozhlasová hra, 1981) viaže na rovnakú „príbehovú“ rovinu postavy muža (bez mena), ktorý prichádza (útek z mesta pred zlým zážitkom) do podnikovej chaty (uzavretý priestor) medzi účastníkov (spolupracovníci) rýchlokurzu cudzieho jazyka (päť dní) preto, aby získal novú kvalifikáciu (starý jazyk – nový jazyk), odstup od toho, čo jeho pamäť nevie objektívne spracovať (kto môže za smrť jeho priateľa), ustálil si svoj vzťah k novej situácii (je vrah?, je vinný?) a našiel svoje nové Ja (žena: raz ako erotická túžba voči akejkolvek žene, ktorú označuje za Ildiko, po druhý raz ako citová trauma voči reálnej Ildiko, ktorá ho odmietla).

Keď vyšiel Súpis dravcov v roku 1979, uviedol K. Horák viacero autorských inštrukcií v „autorskej charakteristike vlastného diela“ na prebale vydania dvoch próz Súpis dravcov a Kurz jazyka, medzi nimi tieto: zaujíma ho intímny vzťah medzi autorom a čitateľom, tieto prózy sú v rukopise staršie ako jeho debut Cukor (1977), v nich sa „vznáva zo svojho vzťahu k životu (tomu privátnemu, ale i spoločenskému), ktorého krajné póly tvoria intimita individua a jeho spoločenská aktivita“, ba i to, že sa „očami mladých hrdinov pomenúva špecifická skúsenosť sveta i zo sveta“.

O nedopovedanom následku z prechýľovania sa od jednotlivosti (Ja) po celok (My, Oni) a späť azda najpodstatnejšie vypovedá práve Horákova prozaická a dramatická literatúra tým, že zo všednosti človeka (matka, fotograf, učiteľ, priateľ, žena...) formuje najdramatickejší stret skutočnosti a predstavy, danosti a možnosti, odvahy a podlosti.

Rozhlasová hra (Karvaš, 1989, s. 205, 209, 214) má s drámou spoločný jazyk, je „najrýdzejším slovesným umením“, disponuje pri komunikácii s mológom a dialógom, lebo nimi navodzuje „vnútornú rozpornosť“, „dejotvornosť“ a „buduje postavu“ ako súčasť „formy rozhovoru“, ktorá má k dispozícii predstavivosť („obrazotvornosť“) svojho poslucháča a jeho „sluchovú pamäť“. Rozhlasová hra pracuje so „skratkou“, ktorá v podstate nelimituje umelecký text a dramatický literárny text.

Kurz jazyka a Kurz cudzieho jazyka majú tri dotykové miesta, ktoré súčasne tvoria pevnú os po horizontále deja prózy aj rozhlasovej hry: komentátor (priebeh vzdelávania sa v novom jazyku), muž Ja¹ (rekonštrukcia zvnútra toho, čo bolo „včera“ v meste) a muž Ja² (konštrukcia toho, čo by mohlo byť pri pohľade na mesto zvrchu). Priestor (chata, mesto, kabinet) znamená v Horákovom konštrukte vyčlenenú istotu, s ktorou sa postava dokáže vyrovnáť tak, že vylúči tlak priestoru na svoje mravné vedomie. Keď autor navodí pre svoju postavu situáciu, že musí reagovať na tlak zvonku, na svoje osobné vnútro (zabil som?, dostatočne som hľadal?, čo som urobil, aby som uspel?), urobí tak nástrojom sémantického vcelku vo vete:

-otázkou:

„Ty... počúvaj ma... si to naozaj... ty – Číž?! (próza, s. 104),

- Čo je to?, A čo je vľavo?, Kde je dom?, Kde je škola? (rozhlasová hra, s. 8),

-rozkazu a zvolania:

„Používajte cudzí jazyk! (próza, s. 104),

„Myknúť sa! Odskočiť!, Čížik tvrdý! Studený!“ (rozhlasová hra, s. 19, alebo

-oznamu:

„Ani školu som neukončil“ (próza, s. 105)

„Čížik si rukami zvierá hlavu, pomaly vstáva, krúti sa, nie, bitka nebola. Potom je tu už kabinet, spánok, ráno. – Číž je nehybný... Takže ja som Čížovi – Áno, neublížil si mu. Nikdy si sa ho nedotkol. Bol to tvoj najlepší priateľ. Koľkokrát ťa pre neho stíkli, ale nikdy si ho nezaprel. Áno, si Čížovi priateľ, si dobrák. A ráno? Ráno v kabinete... Šok z nehybného Číža, triaška, treba bežať na školenie, napochytre schmatnúť kabát – Čížikovo sako! (rozhlasová hra, s. 35)

Peter Karvaš svojím postojom zvýraznil to, že základným nástrojom rozhlasovej hry je slovo vo forme rozhovoru (monológ, dialóg) a sluchová pamäť, ktoré vizualizujú ostatné zvuky s ambíciou dotvárať priestor a čas deja, ale ten sa zvukom ilustruje a znovu vytvára. Keď sme vyššie naznačili prítomnosť otázky, rozkazu a oznam ako tých zložiek, na ktorých sa organizuje prehlbujúca sa tenzia vnútornej krízy muža Ja, lebo nepozná skutočnosť o svojej vine či nevine, ukázalo sa, že posun medzi prozaickým a rozhlasovým textom vzniká nie vo vete s rozkazom, oznamom, ale paradoxne, s otázkou. Pri vetách (dialóg) s otázkou (ide o školenie sa v novom jazyku, istú uniformitu pre všetkých zúčastnených, prvoplánovosť a rovnocenne aj bezmocnosť práce s novým jazykom, teda o akcie s manipulátorom, komentátorom a frekventantmi) sa K. Horák neodchyľuje od svojej prozaickej predlohy. Otázka v prozaickom kurze jazyka dramatizuje text zvnútra, lebo navodzuje ilúziu absurdity, hry bez ohraničenia, odcudzenia sa svojej identite všetkých frekventantov.

Mesto vytvorilo nepriateľský priestor, v ktorom sa muž Ja necíti istý sám sebou: zabil?, nezabil?

Muž:... Štverám sa na rozhl'adňu. Keď vyjde

m na samý vrch, zazriem v hĺbke doliny blikavé svetielka mesta. Mesto! Tak teda tu si. Zvrchu vyzeráš bezradne, poľutovaniahodne, ako korytnačka hore nohami. Ale je to iba zdanie. Napchaté do úžľabiny a potreté nočným térom, z ktorého trčí pár očí, si opustená spružina! Tak čo? Blikáš na výstrahu, aby som zdrhol? Alebo si na mňa chceš posvietiť a strežieš bedlivo, aby som nezdupkal? Neboj sa, nemám tú najmenšiu chuť unikať ti donekonečna. Všetko sa odvíja prirodzeným spôsobom. Treba len vyčkať a ono sa to samo vykryštalizuje. Číž, to sa už stalo. Či sa stalo to najhoršie, alebo sa nestalo v podstate nič, – teba čakať, ako to vyzrie (rozhlasová hra, s. 45).

Postava Číža sa v prozaickom texte využije rovnako na vnútornú tenziu, na jej gradovanie nateraz nejestvujúcej odpovede, kto je vinný za smrť Číža? Postava Číža (Čížika) sa v texte personalizuje a obnoví sa dialóg, v ktorom sa naznačuje aj možný impulz na to, aby muž Ja vedome ublížil svojmu priateľovi od pohárika Čížovi, pretože ten ho ponížuje a zasiahne azda najcitlivejšie miesto akéhokoľvek muža:

Číž: Ale ona ťa nechce....

Zdá sa mi, že som pre ňu existoval iba vďaka tebe. Ty neexistuješ, už nebudem ani ja.

Číž: Možno sa aj tebe ušla odrobinka jej lásky. Možno toho bolo aj viac...

Číž: Nemýľ sa. Iba omrvinky: úsmev, figliarstvo, náznak hry (nečakane). Lebo si ťuťmák. Vieš o tom?“ (próza, s. 105).

Aj v prozaickom texte si K. Horák vypomáha „formou rozhovoru“, akú mu umožňuje v epike vnútorný monológ alebo rozhlasový dialóg. Po manipulácii so subjektom v dave, ktorá sa sústredila na akcie okolo postavy „komentátora“ pri výučbe nového jazyka znamená, že všetko, čo obkolesuje komentátora, spája strata identity, pamäti, odstúpenie od seba samého. Obnovenie dialógu medzi Čížom a mužom Ja poprie označenie ich vzťahu za priateľstvo, lebo zvýraznený dialóg (Ja komentovaný, nerealizovaný dialóg) medzi nimi jasne vypovedá o prvoplánovom rivalstve muža voči mužovi pre univerzálnu Ženu, ktorá v tomto prípade dostala (prijala) meno z náhrobku Ildiko.

Masmediálna pracovníčka Gulíková určuje pre Horákovu stereohru označenie: „priestorová statická“ (Gulíková, 1987, s. 360) a zdôvodňuje to takto: „Pre tento typ nie je podstatná reálna priestorová reprodukcia skutočnosti. Priestorové vzťahy sa vytvárajú podľa vlastného kódu, ktorý vo veľkej miere určuje už dramatický autor. Dominantné je rozloženie postáv (hlasovo, situácií, prostredí) v stereopriestore. Každá má svoj presne určený bod a z neho sa počas celej hry ozýva (...). Hry priestorovo statické sú náročné na realizáciu. (...) K. Horák patrí k autorom, ktorí už v autorskom texte naznačujú budúce priestorové rozmiestnenie postáv (...). Jeho hra Kurz cudzieho jazyka je dôkazom, že ani hra priestorovo statická nemusí byť statická a monotónna“.

V prozaickom tvare Kurzu jazyka sa s časom pracuje tak, že rozprávač hovorí o posune deň, dva dni atď., kým v stereohre (rozhlasová hra) je „reálny čas a priestor ... vždy presne určený a konkretizovaný slovnou i zvukovou charakteristikou. Čas a priestorovo fiktívno-retrospektívnych rozhovorov nie je vymedzený. Mohli by sa odohrať v poslednú noc, ale aj pred rokom. Mohli sa odohrať, ale môžu byť len čistou fikciou Muža“ (Gulíková, 1987, s. 360-361).

Priblíženie prozaického a rozhlasového literárneho textu Karola Horáka naznačuje, že nie je možné využiť jednu z ponúk Petra Karvaša a hovoriť o adaptácii či dramatizácii (Kurz cudzieho jazyka) pôvodného textu (Kurz jazyka) toho istého autora a dokonca ním samým. Horákovy texty sú autonómne a autentické voči nástroju svojej realizácie (rozhlas) a materializácie (kniha).

Dominantná pre ich dotykové miesto zostáva postava muž Ja v intímnej kríze viny a priznania si tlaku vlastnej masky, ktorá zastierala až po okamih smrti podstatu vzťahu dvoch mužov - priateľov. Napokon odpoveď na otázku, kto spôsobil smrť Číža? už nezaváži, lebo nastalo zásadnejšie obnaženie sa muža Ja: rozpad jeho mravnej ľudskej podstaty, kde sa dobro a zlo zastrelí pojmami „stavu“: túžba, odmietnutie.

Stereohra Kurz cudzieho jazyka na tento kompozičný manéver potrebuje päť „scén“ (Gulíková, 1987, s. 361-362: expozícia, kolízia, kríza, peripetia, katastrofa = klasická kompozícia drámy, dramatického literárneho textu).

V próze Kurz jazyka sa celok segmentuje iným spôsobom do siedmich častí s expozičnou vetou:

1. (Ten klavír – ako keď tisíc klarinetov exploduje!, s. 79),
2. (Pre potreby vzdelávania, pre splnenie interných potrieb závodu....., s. 79),
3. (Pre potreby vzdelávania, pre splnenie interných potrieb závodu....., s. 87),
4. (Konverzačka, s. 93),
5. (Slová sa vtierajú do povedomia, uspávajú. Kolíšu....., s. 102),
6. (Pre potreby vzdelávania, pre splnenie interných potrieb závodu..., s. 108),
7. (Ráno!, s. 117).

Tenzia v próze i rozhlasovej hre Horáka o výučbe cudzieho jazyka je latentná a kompozične „roztváraná“ z pólu psychologického epicentra v mravnom a existenciálnom „vedomí“ ohrozeného subjektu sebou samým. Dá sa však o tenzii v Horákovom projekte človeka v štruktúre nového jazyka (nového Ja, iného Ja) premýšľať aj tak, že ide vlastne o vnucovanú zmenu identity subjektu, o spôsob, ako sa nedá uniknúť spod vlastnej masky pred vlastnou pamäťou a osobnými dejinami pod inú, ďalšiu, cudziu, neznámu, novú masku pre to isté Ja.. Pointa úteku v próze i rozhlasovej hre končí rovnakým poznaním:

Kurz jazyka (prozaický text):

„Ľudské nohy sú tvrdé, hluché, bezcitné –

S dychom – bez dychu – závrat – hlava ras – rastú – rastúca nad nohy, nad nebo – nad svet –

Svetlo! Krv! Krv! Svetlo!

Vráťte mi kabát – sako, sako je jeho –

Posledný pohľad: topánka! Obrovská vysúvajúca sa topánka a – noha:? Deravá ponožka, trčí z nej päta – veľká ako hrb sveta –, (s. 121),

Kurz cudzieho jazyka (text rozhlasovej stereohry):

„To jej biele telo – hladné telo – Úder po väzoch – tuposť v hlave, podlomené nohy – pád na zem. Ildikáá... Ktosi po mne šliape: les nôh – Dych! Krv v ústach – blesk neba – háky svetla - . Úbohá bolesť, tá celý čas pociťovaná bolesť je teraz konkrétna, konečne odrazená zvnútra, konečne je v tele, je fyzická –S dychom – bez dychu – závrat – hlava – Ras-rastúca nad nohy – nad nebo - nad svet. Svetlo! Krv! Vráťte mi kabát – sako, sako je jeho. Posledný pohľad: topánka: Trčí z nej päta veľká ako hrb sveta – (s. 52–53).

Karol Horák pracuje v próze aj v dramatickej literatúre s „modelovými“.

témami, postavami a problémami, ktoré nech sú akokoľvek zložito štrukturované v jeho autorskej výpovedi (druh, žáner), smerujú vždy k jadrú bytia: prečo? Z otázky sa u neho odvíja – vždy bez odpovede – všetko, čím a akým spôsobom, v akom čase a priestore či súvislostiach sa možno priblížiť k prejavom, formám a nositeľom života. Tento úsek Horákovej cesty sprevádza strata ilúzie, bolesť a nie raz aj poníženie. Poznanie (o človeku) bez masky (človečiny) bolí.

Literatúra:

BEŇOVÁ, J. Existencializmus a jeho podoby : umelecké smery odrážajúce sa v divadle. *Javisko*. 1999, roč. 31, č. 5, s. 1-4.

BÉCSY, T. *Ontológia drámy*. 1. vyd. Bratislava : Tatran, 1989.

GULÍKOVÁ, Z. Slovenská stereohra. *Slovenské divadlo*. 1987, roč. 35, č. 3.

HORÁK, K. *Súpis dravcov*. 1. vyd. Bratislava : Smena, 1979.

HORÁK, K. *Kurz cudzieho jazyka*. Stereo. Československý rozhlas na Slovensku. VII. Festival pôvodnej slovenskej rozhlasovej hry. Piešťany 1981.

HORÁK, K. *Päť hier alebo hrdina menom hra*. 1. vyd. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1990.

HORÁK, K. *Šesť hier*. 1. vyd. Levoča : Modrý Peter, 1996.

HOŘÍNEK, Z. *Dráma, divadlo, divák*. 1. vyd. Bratislava : Tatran, 1985. Edícia Čítanie študujúcej mládeže.

KARVAŠ, P. Rozhlasová hra ako text. *Slovenská literatúra*. 1989, roč. 36, č. 3.

KRET, A. *Dvadsaťdva : kádrové posudky slovenských dramatikov*. 1. vyd. Bratislava : Spolok slovenských spisovateľov, 1998. s. 15-16.

LEHUTA, E. Dráma ako literatúra. In LEHUTA, E. *Štyri hry slovenskej moderny : antológia medzivojnovnej drámy*. 1. vyd. Bratislava : Tatran, 1973.

MIKO, F. *Od epiky k lyrike*. 1. vyd. Bratislava : Tatran, 1973.

RAHNER, K.; LEUNING, M. *Filozofia pre každého*. 1. vyd. Košice : Knižná dielňa Timotej, 1998.

RAMPÁK, Z. Literatúra, dráma a dramatické umenie. *Slovenské divadlo*. 1998, roč. 46, č.1. Odtiaľ: „Okrem toho sa, že sa tu všade vyhovuje postulátu dramatickosti (v tom zmysle, že všetko, čo sa stane, či odohrá, býva potenciálne obsiahnuté už v samotnom začiatku), zaujímajú mnohé z týchto textov svoje vyhranené miesto nielen v kontexte literárnej tvorby, ale aj v rámci textov utvorených pre príslušné dramatické umenie (...)“. Tamže, s. 87.

Program konference **Kniha ve 21. století – Opava 7. až 8. února 2007**

Středa 7. února 2007

8.30 - 9.30 prezence

9.30 zahájení

10.00 - 11.30 referáty

Doc.PhDr. Jiří Urbanec, CSc.: Současná literatura a její šíření

Mgr. Zuzana Bornová: Nesnesitelná lehkost elektronického publikování

Mgr. Igor Zmeták, PhD. – Historické knihy a informační společnost

Prof. PhDr. Viera Žemberová, CSc.: Na spojnicí autorského kódu

11.30 - 11.50 přestávka na kávu

11.50 - 13.00 referáty

Mgr. Libuše Foberová: Veřejné knihovny odborníkem na krásnou literaturu

PaedDr. Anton Lauček, PhD.: Kniha jako zdroj informací, které sa čitaťel nemal dozvedeť

PaedDr. Zuzana Bariaková: Nie je kniha (papierová) ako kniha (elektronická).

13.00 - 14.00 oběd

14.00 - 15.30 referáty

Dr. Małgorzata Fedorowicz: Usługi biblioteczne dla osób niepełnosprawnych

Dr. Tomasz Kruszewski: Biblioterapia wprowadzenie v problematykę

Dr. Joanna Mielczarek: Pytanie o granice literatury – prognozy pisarzy konca XX. wieku (twórczosć S.Lema, W.Gombrowicza i in.).

Mgr. Hana Marešová: Proměny lineárního čtení v 21.století

PhDr. Vincent Streit, Ph.D.: Kniha a autorsko právo

15.30 - 16.00 přestávka na kávu

16.00 - 17.00 Studentská sekce

Jana Houdková: Knihy na cestě k lidem

Martin Čadra : Klasická kniha a její nová podoba (Knihovny klasiků do každé rodiny)

Alena Sedláčková: Nová podoba periodik

Jarmila Havelková: Projekty rozvoje hlasitého předčítání

Lucie Poskierová: Faktory ovlivňující dětského čtenáře

Pavla Štenclová: Dostupnost informací pro handicapované uživatele knihoven v ČR

17.00 - 18.00 diskuse

18.00 - 20.00 Knihovnický klub Casanova

Čtvrtek 8. února 2007

8.30 - 10.00 referáty

Dr. Lenka Müllerová: Nakladatelské texty jako součást tištěné knihy

PhDr. Milan Sobotík: K zacelení teoretických mezer ve vývoji informační vědy z aspektu západního pojetí

PhDr. Eva Křivá: Umělecké literární dílo v mediální éře z pohledu knihovníka

doc. dr. Marta Germušková, Csc.: Kniha a čtenář vo 21. století

Mgr. Kateřina Homolová: Kniha – informace s duší

Irena Mierzwowá: Elektronický biografický slovník Těšínského Slezska

10.00 - 10.20 přestávka na kávu

10.20 - 12.00 referáty

PhDr. Vít Richter: Scénáře budoucího rozvoje knihoven

Mgr. Eva Katrušáková: Celé Česko čte dětem

Mgr. Barbora Koneszová: Uplatnění knihy jako vhodného média v nemocničním prostředí

Mgr. Tomáš Gec: Kniha a pojetí knihovny ve 21. století

12.00 - 13.00 oběd

13.00 - 14.40 referáty

PhDr. Aleš Hrazdil: Klasický katalogizátor a obsahová analýza netištěných dokumentů

Mgr. Brigita Exilová: Využití ICT ve vzdělávání E-learning

Mgr. Jindra Planková: Srovnání a hodnocení informačních zdrojů a

jejich vliv na klasickou knihu

Mgr. David Piňos: Tradiční versus elektronické – souboj nebo symbióza

Bc. David Mach: Knihovna Matice slezské

14.40 - 15.00 přestávka na kávu

15.00 - 16.30 referáty

Mgr. Hana Bartošová: Kubistická kniha

Petříková Martina: Fragmentálne písance Jany Bodnárovej alebo o knihách prichádzajúcich s požiadavkou doskontinuity

PhDr. Františka Vrbenská: Kniha jako zdroj emocí a kognice v nové informační explozi

Doc.PhDr. Jaroslav Bakala, CSc.: Na okraj překladů ze zahraniční literatury

PhDr. Libor Martinek, Ph.D.: Regionální literatura z hlediska literárně-komunikačního aspektu

Doc.PhDr. Milada Písková, CSc.: Umělecký text a jeho proměny na cestě ke čtenáři

16.30 - 17.00 diskuse, ukončení konference, vyhlášení tématu na příští rok - „Knihovna učící (se)“